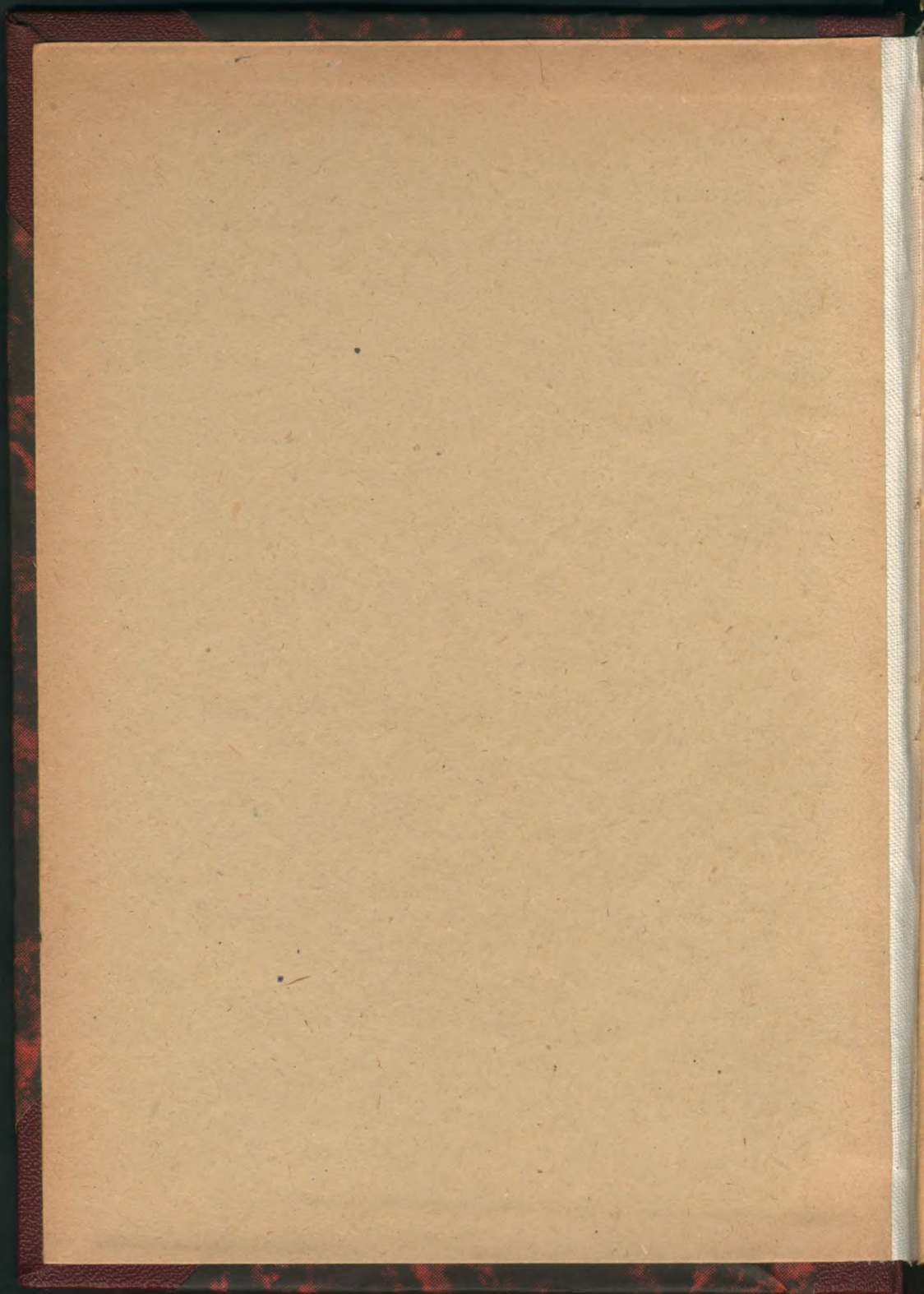
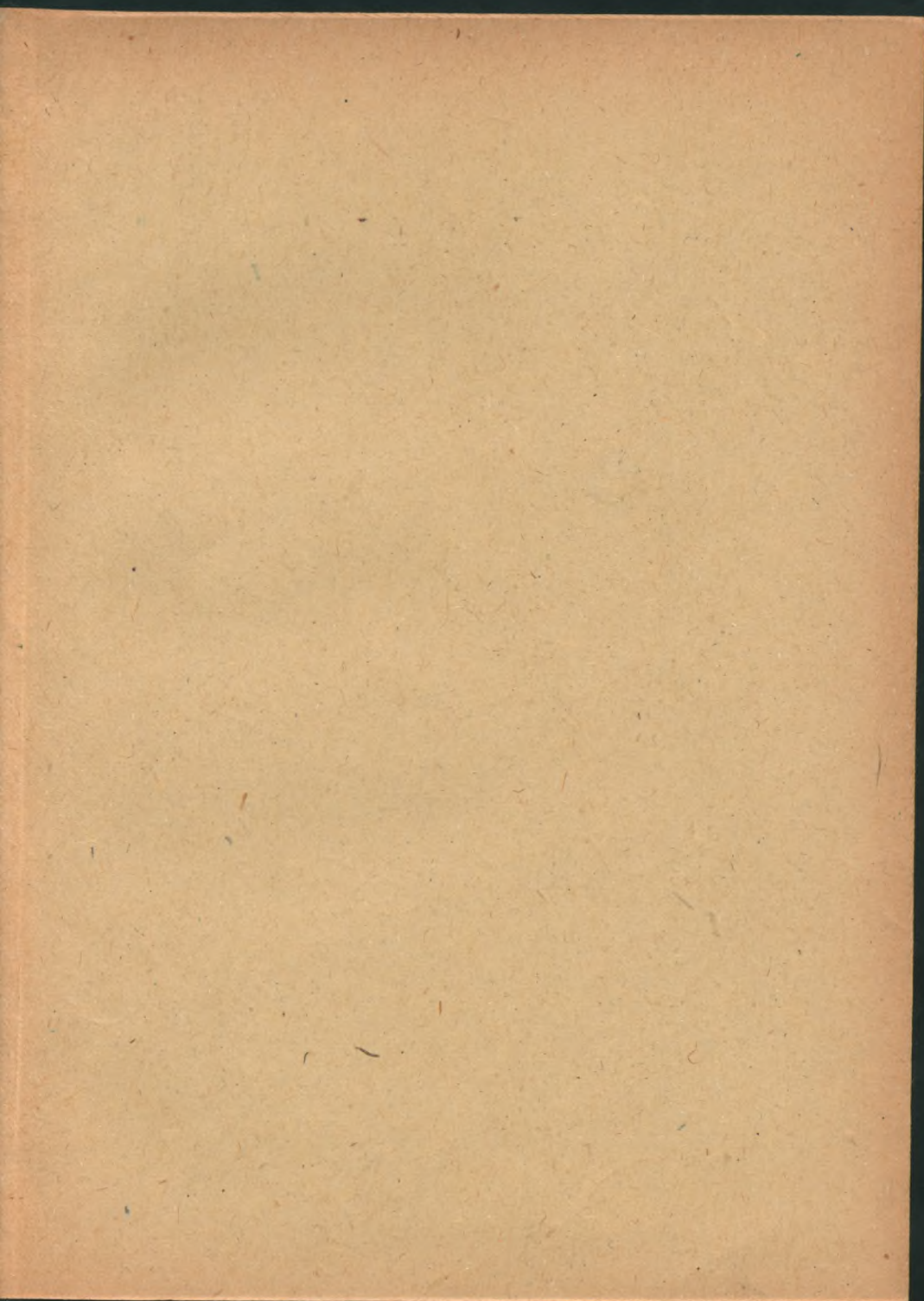
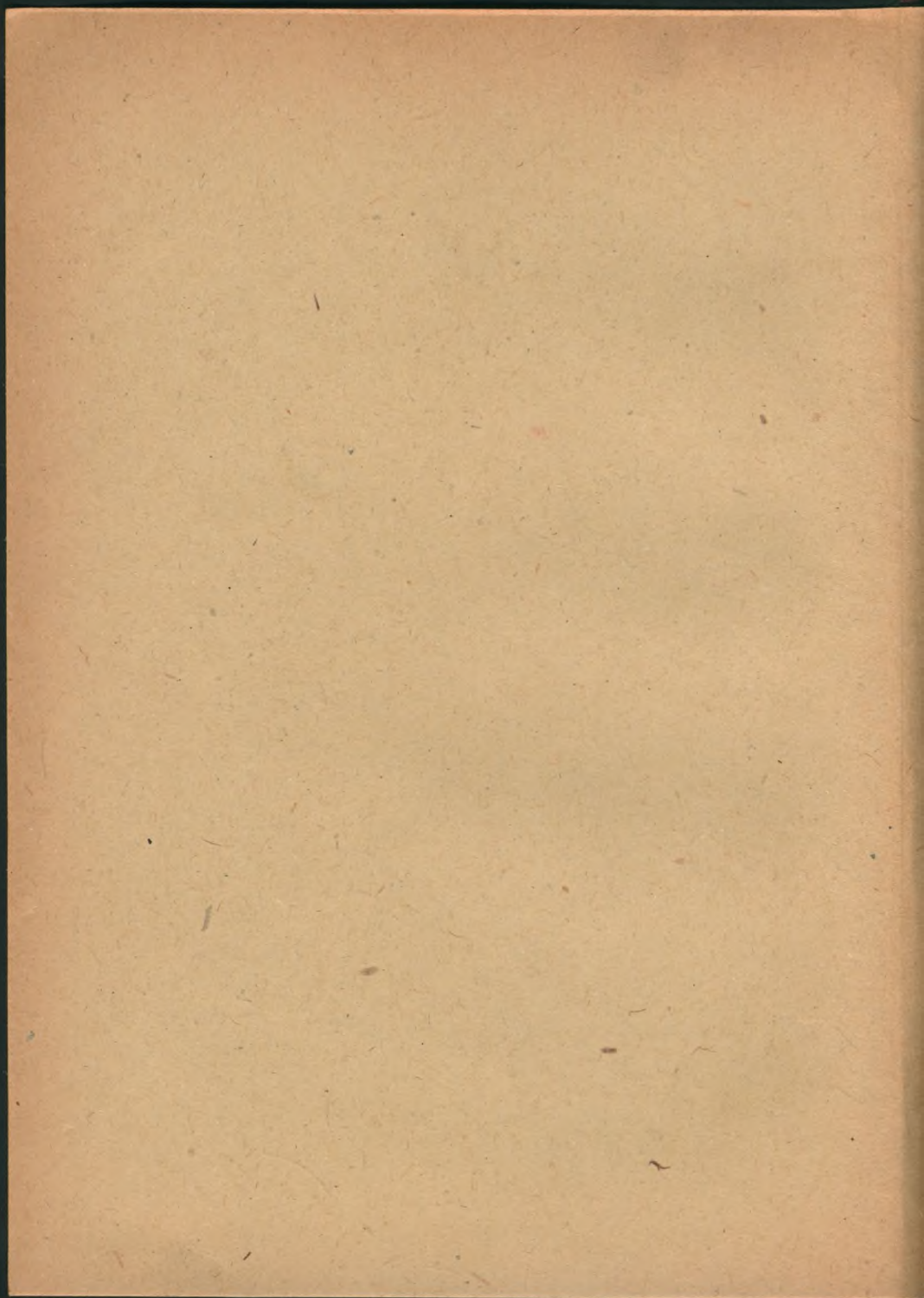


OSZK

310.056







310056

PATAI JÓZSEF

A KÖZÉPSŐ KAPU

858

EGY KIS GYERMEK
ÉS EGY NAGY KÖNYV
ÉLETE

NYELV-ÉRT

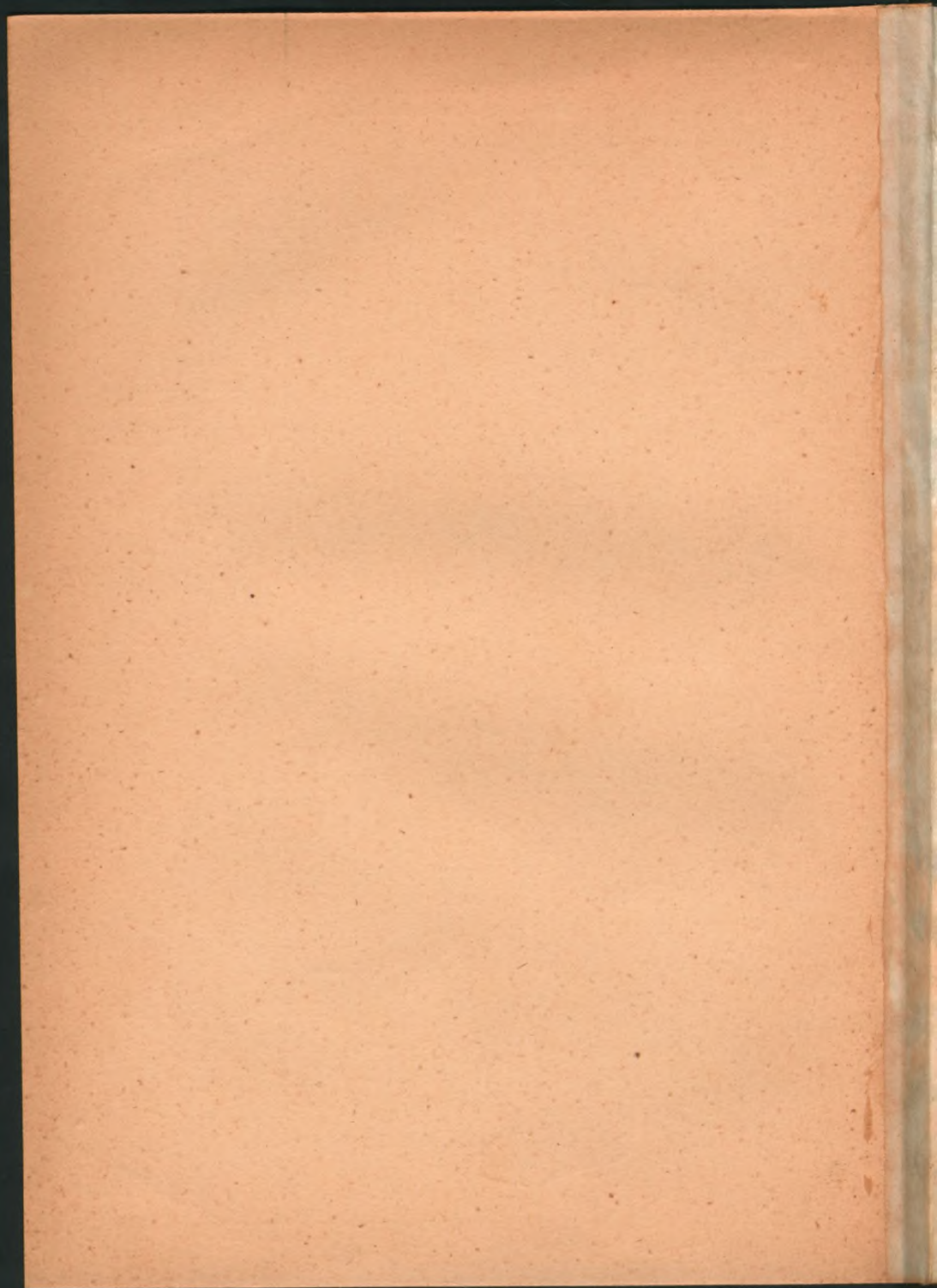


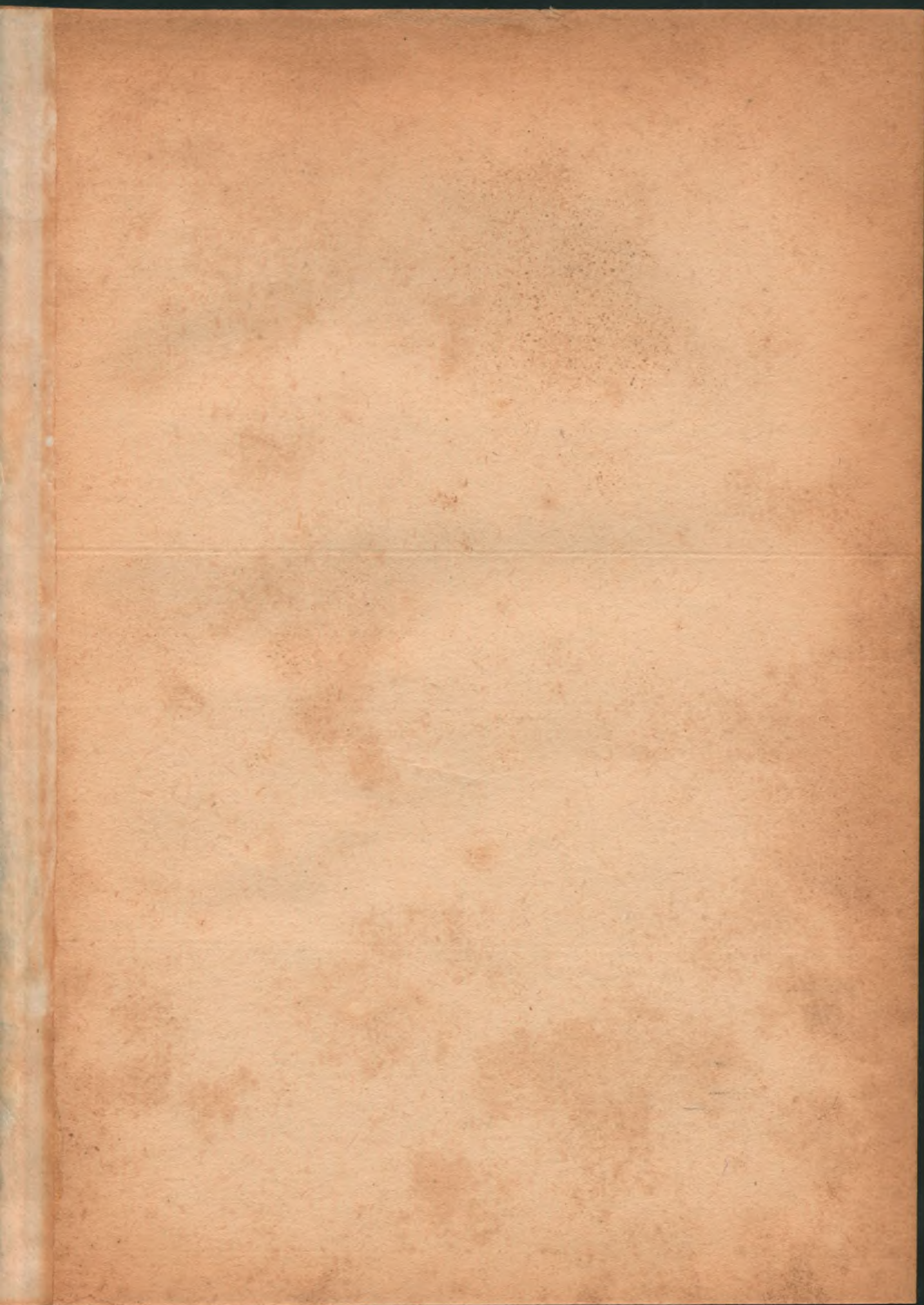
HARMADIK KIADÁS

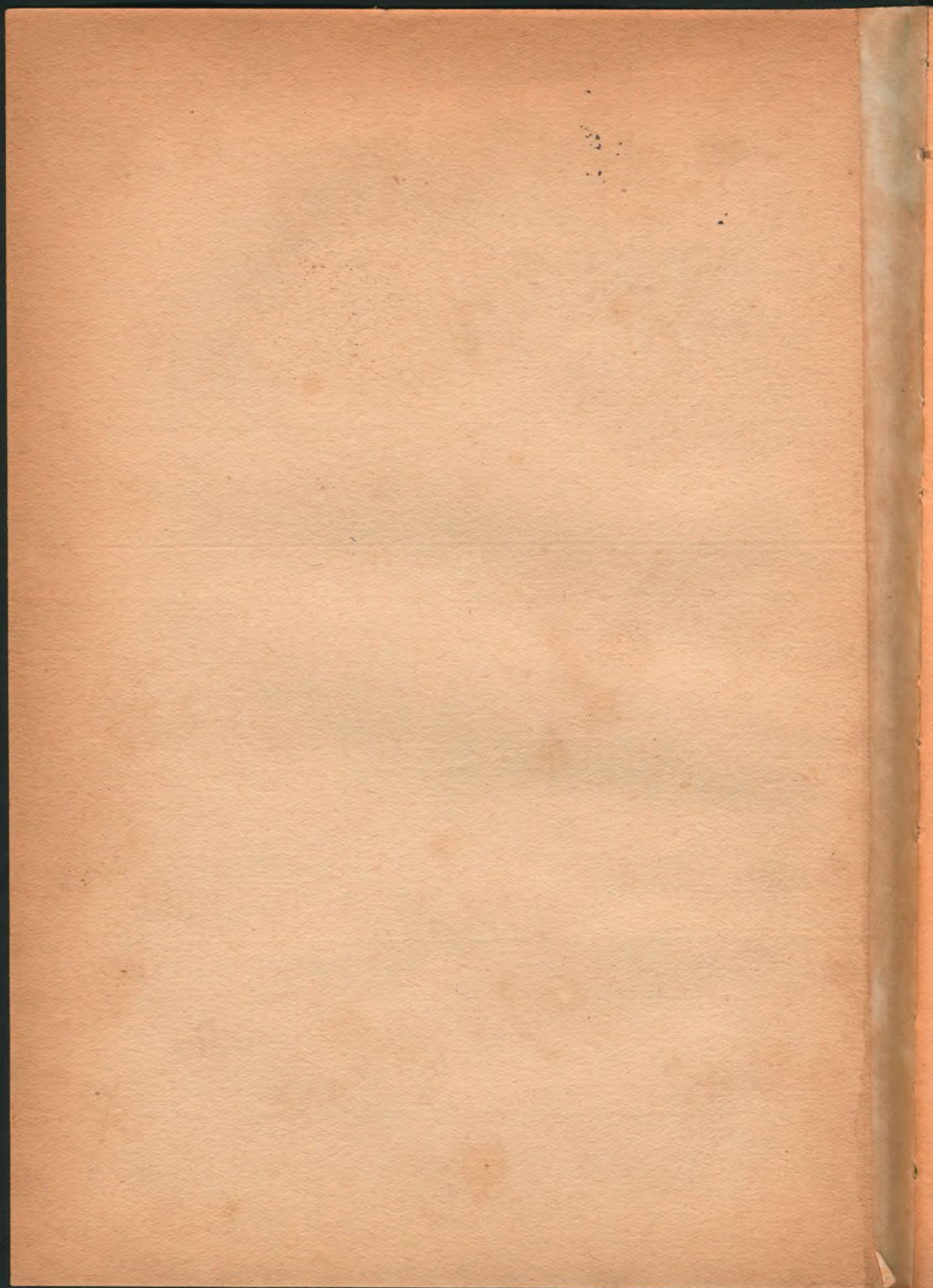
MULT ÉS JÖVŐ
KIADÁSA

Abel Pann rajza









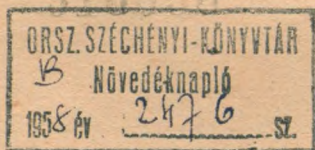
PATAI JÓZSEF

A KÖZÉPSŐ KAPU

EGY KIS GYERMEK
ÉS EGY NAGY KÖNYV ÉLETE

HARMADIK KIADÁS

MULT ÉS JÖVŐ KIADÁSA



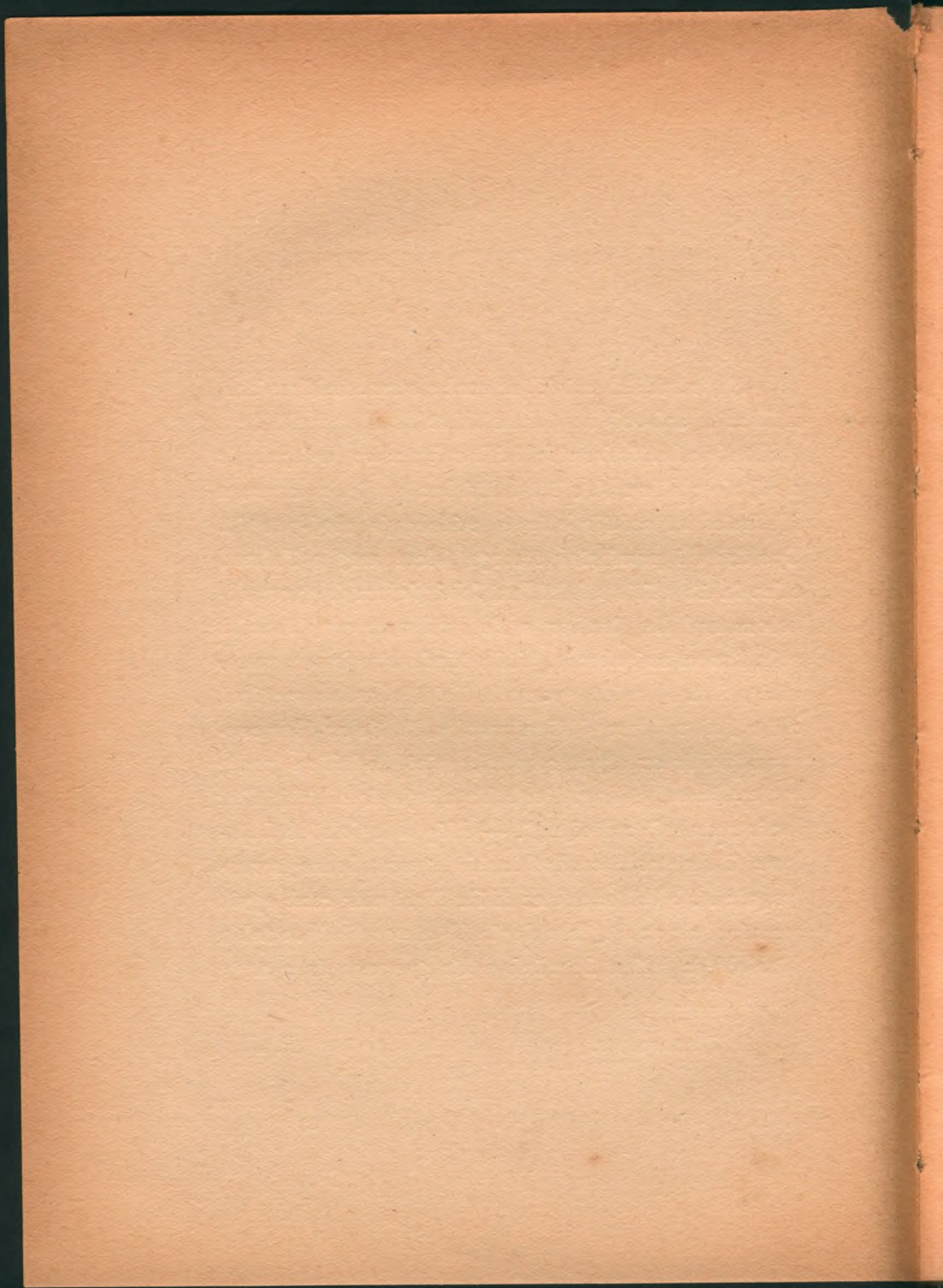
KORVIN TESTV. GRAFIKAI INT. BUDAPEST



Sujtott időkben íródtak ezek a visszaemlékezések, mikhez a sok-sok meg nem írható elől menekültem. Akkoriban kettős front felé állt a harc: az erőszak és a rágalom ellen. A sötét háttérben pedig a cenzura Mefisztoként széttördelte a védekezés vivó-pengéit. Gyalázkodó pamfletek tömege jelent meg a Talmud ellen is. És előttem felvillant fehér falum és gyermekkorom emléke. Amikor a Talmud nem csak tanulás volt, hanem szórakozás, játék, tündérbirodalom, mesevilág, élet. A zsidó gyermek életét akartam megírni, aki a Talmud levegőjében nevelkedik. És az éber cenzura törölte az olyan sorokat, mint „odafönn pedig megnyílik az ég kapujának kis ajtaja és a Világ Ura lenéz reánk és mosolyog”. — Még a legfelsőbb hatalomnak sem volt szabad zsidó gyermekekre mosolyognia . . . Változnak az idők. Most már csak egyik szemével sir az ég. És a derüesebb atmoszférában talán közelebb is juthat hozzánk a kis gyermek és a nagy könyv élete.

1927 november.

P. J.



I.

Az Első Kapu és a Középső Kapu. — „Ketten fognak egy ruhát.” — „Feküdjön, míg Elijáhu próféta eljön.” — A messiás. — Talmudszellőzés az udvaron. — „Izráel gyermekei mind királyfiak.”

Hat éves voltam, amikor egyszerre megnyílt előttem a „Középső Kapu” és egy káprázatos új világ tárult fel gyermeklelkem előtt. Egyenesen a Középső Kapun nyitottunk be. Az Első Kaput óvatosan elkerültük, mert mögötte olyan misztériumok rejtőztek, amelyeket zsenge agyunk még be sem fogadhatott volna. Az „Első Kapu” felirata is már borzalommal töltött el bennünket:

A rontás négy apafajtája:

Az ökör és a gödör és a harapás és a gyujtogatás.

Igy kezdődik a babiloni Talmud magánjogi hármaskönyvének első kötete, a „Bovo-Kammo”. Magyarul: „Első Kapu”. A mi apró szívünket nem hódíthatták volna meg az olyan súlyos problémák, hogy mennyire felelős a tulajdonos az ő ökre ökleléséért, vagy azért, hogy nyitva hagyott vermébe valaki, állat vagy ember beleesett és nyakát szegte. Mennyivel kedvesebb és derüesebb háttér nyílt a „Bovo-Mecio” a

„Középső Kapu” mögül. A hármas könyv második kötete így kezdődik: *Snájim ochazin betalisz . . .* „Ketten fognak egy ruhát, az egyik mondja: én találtam, a másik mondja: én találtam, az egyik mondja: az enyém egészen, a másik mondja: az enyém egészen . . .” Milyen nagyszerű kép elevenedett meg a szemem előtt. Ami akárhányszor megésettt köztünk is a chéder udvarán a diófa alatt vagy gombozás közben. Az egyik mondja: én találtam, a másik mondja: én találtam. És elképzeltem a két izmos embert, amint erősen markolják a ruhadarab ráncait, az egyik ide huzza, a másik oda ráncigálja (mint azon a bizonyos reklám-plakáton, amelyet akkoriban a mi kis falunk egy boltajtáján is látni lehetett és amelyen nem ketten, hanem vagy tizen tépnek, huznak maguk felé egy eltéphetetlen” nadrágot). Néhány lépésnyire pedig nyugodt méltósággal ülnek a selyemruhás nagyszakállú vének, rabbik és bírák, a Talmud tudósai, akik szeliden vitatkoznak, milyen is legyen a hozandó ítélet.

És mialatt vitatkoznak, már jön a másik eset, amely az elsőnél is jobban tetszett nekem. A távoli láthatárból „két ember lovagol be egy ló hátán, az egyik mondja: a ló az enyém, a másik mondja: a ló az enyém.” Láttam képzeletemben a régi judeai ösöket, akik nem görnyedt háttal botra támaszkodva vánszorognak az utcán át, mint a falunkban naponként felbukkanó szakállas kéregetők, szegény idegen öreg „ajrachok”, hanem mint fiatal „lovas nemzet” kantár nélkül ülnek meg a lovat, szebben, jobban, mint a

gatyás patai legények. Lobogó talisszal nyargalvást leereszkedtek az Olajfák hegyéről a jeruzsálemi völgybe. Ketten pillantották meg egyszerre a gazdátlan vad lovat, öszvért, szamarat, tevét vagy elefántot és egyszerre rajtapattantak mind a ketten. De nem a kés, nem a bicska dönt köztük, mint ahogy gyakran láttuk vasárnap délutánonként a faluban, hanem elmennek együtt a rabbik kapujához, hadd tegyenek törvényt a Tóra mesterei. És a mesterek vitatkoznak és úgy döntenek, hogy *osztzkodjanak rajta*”.

Hogyan? Hát levágják? Hiszen a tisztátlan állat husa úgy sem ehető? A gondolaton is előre mulattunk, hogy se ennek, se annak nem lesz haszna a turpisságból. — De a Talmud mindenre gondol. Osztozás: pénz-értékben. Sőt a talált ruhát sem lehet kettészakítani, mert akkor hasznavehetetlenné válik. Csak ha aranyhímes ruhadarabot találtak, azon osztzkodhatnak természetben. „De hisz ilyen csak királyfiak viselhetnek? — kérdi a Talmud, — „Izrael gyermekei mind királyfiak”, hangzik a felelet.

Milyen büszkék is voltunk erre az ősi nemesi levélre, amelyet a „Középső Kapu” hétpecsétes zára mindjárt a bejáratnál rejtegetett számunkra. Izrael gyermekei mind királyfiak, hercegek! Hogyan is történhetett, hogy mégis pör támadt a két becsületes megtaláló között egy ló miatt, egy szamár miatt, egy kendő miatt? Mindegy. Osztzkodjanak. De előbb esküt kell tenni mindegyiküknek, hogy a talált holmi felére mindenképpen jogosan tarthat igényt, nehogy

bárki megfoghassa a másíknak a ruháját, mondván: az enyém az, hogy aztán osztozkodjék vele. Ámde a vének egyike közbeveti a „migo“, a „minthogy“ nagyszerű elvét. Vagyis: *minthogy* képes volt szemet vetni másnak a jószágára, képes lesz hamisan esküdni is, tehát csalás ellen mit sem használ az eskü. Azért a legjobb, ha a vitás holmit letétbe helyezik, hogy „*feküdjék, amíg megérkezik Elijáhu próféta*“, vagyis amíg megjön a Messiás . . .

Ez a távolra kitolt megoldás azonban, amely a mi szeplőtlen igazságérzetünket is kielégítette, nem jelentett „soha-napján“-t vagy „holnaputánkiskedden“-t; (az „ad calendas graecas“-t akkor még nem ismertük), hanem közeli fix terminus volt valamenynyünk előtt. Hiszen mindnyájan reggelenként elmondottuk és meg is értettük az „*Ani maamin*“ hitvallomását: „Hiszem a Messiás eljövetelét és habár késik is, minden nap várom, hogy megérkezzék.“ Tudtuk, hogy ami itt a mi falunkban és a többi faluban és városban mind történik, a sok sürgés forgás, kereskedés, zsörtölődés, mind csak ideiglenes valami. Csak addig tart, míg egy szép napon sok-sok szenvedés ideje után felharsan a hegyeken Elijáhu sófárja, a szent kürtszó, amely összegyűjti Izrael gyermekeit és viszi száguldó felhőkön a Messiás király elébe Jeruzsálembe. Akkor itt kell hagyni mindent, házat, boltot, portékát. Amire úgy sem lesz szükség. Mert a fákon készen fog nőni a cukros és mézes kalács, a földből pedig buzakalász helyett kész himes selyemruha. Csak az imaházak és tanházak fognak átrepülni

a Szentföldre. Persze a szent könyvekkel együtt. Mert ezek nem pusztulhatnak el . . . Hiszen ezeken áll a világ . . .

A Talmud-foliáns, amelynek titkaiba a kis patakparti chéder mestere, Reb Solem, vezetett be bennünket, már külsejével is különös mód imponált nekem. A „Szidur” vagy „Sziderl”, amelyből apám hároméves koromban megtanított imádkozni, nagybetűs imakönyv volt ugyan, de legfeljebb olyan hosszú lehetett, mint a félkarom. A „Chumes”, Mózes öt könyve egybekötve, a „Rási” apróbetűs magyarázataival együtt sem nyomott többet, mint az uzsonna, amit édesanyám az ő „diák” fiának a hosszú délelőttre adott, „nehogy a szíve elgyengüljön”. A Talmud nagysúlyú és drága könyveit azonban eddig csak messziről szemlélhettem, mint Mózes az ígéret földjét, de közelébe nem juthattam. Hiszen a „SaSz” (Sisa Szidré) a „Talmud hat rendje” apáról fiúra száll, nemzedékről nemzedékre mint drága örökség, arra vigyázni kell. Csak úgy Peszach előtt, amikor apám kiterítette az összes könyveket az udvaron egy nagy ponyvára, hogy átjárja a szél és kivigye belőlük az esetleg benrekedt kenyérmorzsákat, a chomecot, ilyenkor én őriztem büszkén a foliánsokat, egy kis nádpálcával elhessegetve a morzsát kereső csirkéket, nehogy reászálljanak a nyitott lapokra és Isten ments, bepiszkítsák vagy széjjeltépjék. Csak a sárgapihés parányi kis csibéknek kegyelmeztem meg, amint szinte hangtalanul csipogva, szinte súlytalanul billegtek a lebegő lapokon. No meg talán félttem is kissé

édesanyjuktól, az öreg kotlós tyuktól . . . A tavaszi nap üdítően melegen sütött az udvarra, a házunk udvarán díszőrséget álló barackfák virágzottak és illatoztak, a szél különös melódiákat zümmögve forgatta a foliánsokat, mintha valami láthatatlan szellem gyorsan egymásután lapozná és tanulná a szent könyveket . . . Én a futkosástól és a napsugártól elfáradva, melléje heveredtem az egyik Talmudnak és megdöbbenve láttam, hogy a könyv majdnem olyan nagy, mint én vagyok . . . És mikor Peszach után ezt a hatalmas könyvet, a „Középső Kapu“-t, hatéves hónom alá nyomták, hogy menjek vele a chéderbe, valahogy úgy éreztem magam, mint anyám bibliai meséjében a hős Sámson, aki föl a hegyre vitte Gáza városának kiemelt nehéz kapuját . . .

II.

Ut a patakon keresztül. — A kis bolt kincsei. — A patai „Berlitz-módszer“. — A chéder és az elemi. — A négyéves tanuló. — Frádele haldla. — Levágott csirke a zsidó temetőben. — Forradalom a faluban. — „Snájim ochazin betalisz.“ — „Zsidó-bilidó, van-e benned kis csikó.“

A „Középső Kapu“ elválaszthatatlanul össze volt forrasztva az „Első Kapu“-val. A Talmudnak e két traktátusa a „Bovo-Kammo“ és a „Bovo-Mecio“ egybe volt kötve és azért testi munkának is elég volt elcipelni a nehéz, nagy foliánst hazulról a chéderbe. Nem volt ugyan hosszú az út, különösen, ha a malom megkerülése helyett egy kis kanyarodással átkeltünk a patakon, amelyen egy keskeny deszkaszál vezetett át a tulsó partra. Persze, hogy ezt a tilos és „veszedelmes“ utat választottuk mindig és bizony előfordult, hogy a súlyos Talmud-foliáns félrebillentette az egyensúlyt és mi belepotyogtunk a patakba. Nagyobb baj azonban ekkor sem történt. A víz csak térdig ért és könnyen kigázolhattunk belőle. Peszach után úgyis már mezítláb jár minden rendes gyerek. Ilyenkor, a tavaszi melegben már kimélni kell a cipőt, különösen amikor olyan méregdrága. Hiszen a falu zsidó susztere, a Schulz bácsi képes elkérni

egy pár gyermekcipőért — másfél forintot, ami egyenesen hallatlan. Mennyit kell a boltban kinlódni, amíg ennyi pénz összegyűl! Kora hajnaltól késő éjfélig kell talpon lenni és várni, amíg Borcsa néni jön és vesz két krajcárért egy „szíp“, nagy darab „Sikt“-szappant, egyért jóborsot, egy fél krajcárért sót, egy félért meg szódát. Még boltzárás után is eszébe jut Berecz Bácsinak, hogy hopp, elfelejtett holnapra kocsikenőcsöt beszerezni és felzörgeti a Móric bácsit, aki már a nagy foliánsokba merült, felzörgeti és megtoldja az aznapi üzleti bevételt még két krajcárral.

És ez a kis bolt érthetetlenül elfoglalja az egész családot. Mielőtt a chéderbe készültem, gyakran segítettem én is. Nem kiszolgálni ugyan, csak úgy „felügyelni“. Négy-ötéves „termetem“ nem látszott volna ki a pult mögül. No meg talán nem is szívesen bocsátottak a „stelázsik“ közé, ahol magasnyaku üvegekben egymás mellett sorakozott a pasztilla-cukor, a fodormenta-cukor, a giliszta-cukor, a medve-cukor és sokféle egyéb édesség, amely oly csábítóan, csalogatva kacsint a gyerek felé. Az én szerepem künn, az ajtó előtt játszódott le, ahol úgyis szívesen lézengtem. Vigyázni, hogy a cigányasszony, aki hurokat vásárol, nem dug-e, úgy nézegetés közben egy karika pántlikát, vagy egy gombolyag cérnát a szoknyája alá. Vagy az a pajkos parasztgyerek, amikor bejön krumplicukrot venni egy krajcárért, (ma, amint halom „pengőért“ vesznek a falusi gyerekek) nem csen-e el az ajtósaroknál álló kötegből egy cifra ostornyelet, aminek igen nagy az ára: — öt krajcár!

Jaszele, rajen!" („Jaszele, odanézni!"), hangzott olykor anyám kommandója héberül, azaz a héber gyököt félnémet raggal megtoldva, ahogy ez ebben a nyelvjárásban szokásos. „Rajen, er hajlecht!" „Nézd, megy." És mint jó kis titkosrendőr, rajta is csíptem akárhányszor az ilyen menőt, hogy „nem üresen megy". Hü szolgálatom jutalmául bátran kértem ilyenkor egy-két fügét vagy datolyát. No, de nem volnék őszinte, ha be nem vallanám, hogy akárhányszor nem is kértem, csak úgy „szereztem". Mert olyan jól mégsem vigyáztam, hogy magamra is felügyeljek. Különösen a „medvecukor" volt nagyon finom, csak az a baj, hogy feketére festi az ajkakát, a fogakat és a fekete nyomok elárulják a nyalakodást, aminek olykor bizony rossz következményei is voltak.

Itt a boltban kaptam én az első héber „leckéket". Itt tanultam meg sok minden tárgynak, meg cikknnek a héber nevét, „Berlitz-módszer"-rel. És mire négyéves koromban Reb Mojse Raab chéderjében a Biblia tanulásába fogtunk, már a praxisból elég szép szókincsem volt. Ötéves koromban átvettük az egész Rásit, ezeket a sűrű, parányi betűket, mik úgy ölelik körül a szent szöveget, mint a folyondár a falusi templom falait. Nem kellett tehát félnem a Talmud pontozatlan szövegétől sem. Hiszen a „Középső Kapu" már a „középiskola" csarnokát nyitotta meg előttem. Az „elemi" dolgokon már túl voltam, mielőtt még a „községi római katolikus elemi" népiskolába kerültem volna.

Ezt az utóbbi elemít egyáltalában nem tartottuk

fontosnak. „Ha tudni fogsz jól Talmudot, olyan élesre köszörülődik az eszed, hogy azokat a semmiségeket (narriskeiten) megtanulod egy pár nap alatt” mondotta melamedünk. Azonkívül nem is voltam „iskola-köteles” őszig. A Talmud-iskola persze, az más. Ott nincs korhatár. „Mihelyt a gyermek beszélni tud, köteleles az apja őt Tórára tanítani” — ez a mesterek parancsa. És apám, a hebraista és talmudtudós, ebben is követte a nagy mesterek tanítását. A héber olvasásra még apám tanított meg hároméves koromban. Még négyéves sem voltam, amikor minden reggel együtt imádkoztunk ötéves nővéremmel az imakönyvből. Fölváltva mondtuk a fejezeteket, egyiket én, másikat ő, hangosan recitálva, hogy apánk kihallja a nyitott ajtón át a boltba is. (Anyám ezalatt a konyhában forralta a tejet, főzte a kávé.) Ki is hallotta és ha valami hibát csináltunk, vagy ha egy sort átugrottunk, bekiáltott hozzánk: „Gehüpert!” „Miért nem vigyáztok?” És ez a „vigyázat” fontosabb volt neki, mint az egész üzlet, minden vevőjével együtt. Szívesen is tanított volna engem tovább, mint egész nap ecetet és paprikát és pántlikát mérni. De neki kenyeret kellett szerezni a gyermekeknek, a szellemi táplálást meg másra kellett bízni.

Egy reggel, mikor felébredtem, különös kép tárult elém. A petróleumlámpa csak homályosan pislogott és a félhomályban láttam apámat, amint a nagy foliáns fölé görnyed, de szemei szomorúan el-elrévedeznek messze-messzire. A földön fekete lepel-lel leborítva egy gyermek körvonalai. Fejénél egy

gyertyaszál lobog halványan, titokzatosan. A sarokban anyám ül, kendőjébe temeti arcát, sir halkán és sóhaj: „Frádele, Frádele”. Ijesztő sejtelem szállt meg, hogy a fekete lepel alatt, a csupasz szalmán egyetlen kis nővérem fekszik kiterítve. Ellenállhatatlan vágy fogott el, hogy közelébe menjek és fel-emeljem a leplet, hogy lássam, csakugyan ő-e az. Egy pillanatra megvilágította a lobogó gyertya fénye kis testvérem sápadt szép arcát és én vissza se hökken-tem és nem értettem, miben különbözik az élő a halottól. És vártam, hogy egyszerre csak fölemelkedik, odaáll mellém az asztalhoz, mint minden reggel és elmondjuk együtt az imát: „Istenem, a lélek, melyet belém leheltél, tiszta az, te alkottad, te teremtetted, te őrized meg bennem, te fogod elvenni tőlem és visszaadni nékem a jövő világon” . . . Vártam, vártam, aztán árván és elhagyottan kinyitottam az imakönyvet és elmondottam a magaméi után a Frádele fejezeteit is — ő helyette. Apám egyre sóhajtott. Anyám meg elrejtette arcát és zokogott.

Az első chédert még a dédelgető, drága Reb Mojse Raab vezette. De őt elvitte a város és jött helyette messzi földről, hosszabb kaftánnal és haragosabb arccal Reb Sólem.

Metsző, kántor és tanító volt egy személyben. Azonkívül ő bérelte a rituális fürdőt, a „mikvet” és ő szedte be a hitközségi adókat is. A legtöbb idejét mégis velünk, apróságokkal töltötte és mi szeretettel és hálával csüngtünk rajta. Fekete, nagyszemű, magas ember volt és mikor hosszú késével udvarunkon

megjelent, kissé félelmesnek és kegyetlennek tűnt fel előttünk. Valahogy úgy éreztem, mintha a csirkék is ösztönszerűen szaladnának, menekülnének előre, mint a Halál Angyalától. Borzadás és rettegés futott át rajtam, mikor a „saktolás” után sokszor kacsák és tyukok átvágott nyakkal, csapkodó szárnyakkal szaladgáltak az udvaron, piros vércseppeket hullajtva a barna földre vagy a friss fehér hóra. Szegény kicsiny mártírok. Egyszer egy levágott kakas végig száguldott az egész falun; kergették, hajsolták árkon-bokron át, hiába, nem tudták elfogni. A Pipiske-hegyen, a zsidó temető előtt egy utolsó erőlködéssel felemelkedett a levegőbe és átrepült a kerítésen, aztán holtan összeesett egy régi, szédült sír előtt. „Visszajáró lélek volt” — mesélték. Milyen kegyetlenek is tudnak lenni a felnőttek! — gondoltam.

Lassan megkedveltem Reb Sólemet, de féltem tőle. Hát még mikor szombat este télen nagy bundába és egy csomó nagy kendőbe burkolózva belépett a szobánkba. Mi gyerekek már ágyban voltunk és fogvacogva néztük a Reb Sólem hosszú fekete szakálláról lecsüngő jégcsapokat. Szücsiről, a szomszéd községből jött vissza gyalog, mert ott is ő a falu metszője és hazatérve betért hozzánk, hogy apámmal és reb Zéliggel együtt költsék el a búcsúlakomát a távozó Szombat királynő tiszteletére. A királynő három lakomájának maradékait költötték csak el, ezt nem kívántam meg sehogy sem. De fennmaradtam az ágyban és vártam a búcsúlakoma végét, hogy hallgassam azokat a hátborzongató meséket, amiket

ilyenkor szép szombat esti dalok között felváltva meséltek.

Ezek a meséken keresztül szerettem meg Reb Sólemet. De szerettem a dalait is. Zengő Lecho dauidját és a szombati és ünnepi imák melódiáit, miket ő a magyar Alföldről és Galiciából a csodarabbik asztaláról és zsinagógáiból hozott magával. Nagy ribillió volt ezek miatt a községben. Ki hallott még ilyet? A Lecho daudit és egyéb szent imákat duhaj nóták dallamára tapsolva és kurjantva énekelni, amit ősi idők óta csak áhitattal recitálni szokás. Aztán meg Reb Sólem atlasz kaftánja és tizenhárom szörmefarkú bársony strámlija is szemet szúrt. Ilyet még a falu metszője és kántora nem viselt itt soha. Két pártra szakadt a kis község a chászidizmus fenyegető veszedelme miatt. De apám, aki a rós-hakohol, „a község feje” volt, egészen nyíltan az ujító Reb Sólem mellé állott és ezzel el is volt döntve a harc. Győzött az ének, a melódia. És amikor hatéves koromban Reb Sólemhez kerültem a chéderbe, meséket és melódiákat vártam ott is tőle.

A „Középső Kapu” kinyílt és úgy éreztem magamat, mint később a Dalházban, amikor a nehéz vasfüggöny felgördül, a bársony kárpit széttárul és dalos kórusok éneke csendül fel hirtelen és megtölti a levegőt . . . Reb Sólem megtanított bennünket a Talmud melódiájára. Mert hiába: „ha nem volna dal és ének, az Ur Isten nem teremtette volna a világot”. Az ég és a föld dalokat zeng Isten előtt, minden állatnak, minden élőlénynek, sőt minden terem-

ménynek van dala, amint azt az Imakönyvben, a „Dalok fejezetében” olvastuk. Még a kutyáknak is megvan a maguk éneke, amellyel az Urat dicsérik. „És aki tanul dal nélkül, arról mondja az Írás” stb. Hogy mit mond az Írás? Mindegy. Mi nem akartuk, hogy ez reánk is vonatkozzék. Reb Sólem előénekelt és mi kórusban énekeltük utána:

„Senájim ochazin betalisz.”

Énekeltünk szomorú és víg lejtéssel, melankólikusan és vidáman. A fordítás szinte magától plántálódott belénk, a mester segítsége nélkül:

„Ketten fognak egy ruhát . . .”

Mi is van azon dalolni való, szomorkodni vagy vigadni való, hogy „ketten fognak egy ruhát”, az egyik azt mondja: az enyém egészen, a másik mondja: enyém egészen . . .” Még ha a prófétából recitáltuk volna a messiási idők szenvedéseit: „és megfogóznak heten asszonyok egy férfi köpenyének szegélyébe, mondván: ruhád van neked, légy a mi urunk!” . . . Itt pedig nincs szenvedés, nincs jövő, itt képek vannak elmúlt régi időkből, apró pörök egy nagy életből. „Ketten huznak egy tevét”, civakodnak, perlekednek, kié a teve és mi olyan megható dallammal énekeltük el az eseteket, a véleményeket, mit mond Rabba, mit mond Abájjé. Nem az eset a fontos, nem a vélemény, nem a szöveg, hanem a dal, a tűz,

a lelkesedés, a lángolás. Mert ének nélkül nincs élet semmiben, sehol. „Több tűzzel!” — kiált közbe Reb Sólem nagyot dobbantva csizmás lábával és mi énekelünk tele tüdővel, egész szívvel, egész lélekkel és olyan tiszta, szent áhitattal, mintha imádkoznánk. Mindnyájunk arca lángba borul, a kis chéderszooba megtelik melódiákkal, mintha kis énekes angyalok szárnyai csapkodnának a levegőben és felemelnének bennünket láthatatlan tündéri világba:

Hajh, hajh... Mond Rabba... Hajh ... Tanít Abájjé:

*. . . A nép lelkének tüzhelye-e ez?
Éltének folyama itt folydogál-é?
Örök forrása innen csergedez?
Jövendő napjai ragyognak itt,
Kik szelleme fényét világnak adják? —
Nem érzed-e a hangok lángjait,
A lelkedet mint egekig ragadják?
„Hajh, hajh... Mond Rabba”... Hallod, érzed-e
A sóvárgást, a mindenható vágyat?
Minden szó vérrel, szikrákkal tele,
Nem érzed-e, tüze szivedbe vágat? . . .
Nem dob-e fel hatalmas büszke kéz
Határtalan szent magasságba százszor?
Hogy lelked zengő viharokba vész
S szived mint hálóba ért hal ficákol? . . .
Tudod, mit csicsereg a kis madár?
Mit búg a szende árva, kis galamb ott?
Ki napot-éjet egy sarokba zár,
És dalt hallat, mint tiszta imahangot? . . .*

Bialiknak, a mi nagy héber poétánknak egy verséből, a Talmudistából fordítottam ezt később. De már gyerekkorunkban is éreztük, hogy ez a chéder, ez a tanulás, ez a dalolás valami különös kiválasztottság piedesztáljára emel bennünket. Hogy valahogyan egy csodálatos külön világ nyugszik a mi vállainkon, amelybe nem követhetnek sem a tudatlanok, sem az utcán csufolódo suhancok. „Meg lehet-e semmisíteni ezt a népet?” — kérdezték két pogány bölcstől. „Menjetek — felelték — templomaik és tanházaik köré, ha a gyerekek hangja csicsereg bennük, akkor nem birjátok legyőzni semmivel.” Így olvastuk ezt a Talmudban és mi hittünk ebben tiszta hittel.

Mikor a chéderbe jöttem, két parasztgyerek a szomszédból, a Berecz Jancsi meg a Kádár Pista utánam szaladt és miközben ritmikusan és gyorsan a jobb mutatóujjukkal a bal mutatóujjukat hegyezték, két oldalról, hadarva a fülembé dudolták a kedves, ártatlan és értelmetlen falusi gúnydalt:

*„Zsidó, bilidó,
Van-e benned kis csikó?
Van ám, de nem jó,
Romlott kutjának való.”*

Én nem feleltem nekik semmit. Ez volt az én „politikám” akkor is. „Futni hagyni.” Nem érdemes velük szóba állni . . . De amikor a chéderbe érkezve megnyílt a „Középső Kapu” és egyszerre felcsendült a mi talmudi énekünk szívmelegítő melódiája, én

büszke meglelégedéssel gondoltam a csufolódó Pistára és Jancsira:

— Könnyű, hejh, a zsidó-bilidót énekelni. Az nem kunszt. Ezt énekeljétek utánam, Pista meg Jancsi:

„Senájim ochazin betalisz“ . . .

III.

A Talmud melódiája. — „Vetanne-tüne.“ — Kamat és „kamat-por“. — A parasztok váltói. — Nábobok a Talmudban. — Az elvarázsolt királyfiak. — Rabbi Pinchász ben Jair számára. — Csodák a Középső Kapu mögött. — Az Uristen mosolyog.

Ha egy muzsikus lekottázná azokat a szomorúan és vidáman hullámszó, de mindig szívhez szóló melódiákat, amelyekkel a chéderben és a jesivákban a Talmud szövegét éneklik, bizonyára évezredes ősi zsidó dallamtöredékeket örökítene meg. Ahogy van ősi zsinagógiai dallama a Tórának, a Prófétáknak, a Böjti Siralmaknak és Eszter-könyvének, épp olyan régi lehet a Talmud melódiája is, amely nélkül üres, élettelen és „nem jó törvényhadarás“-nak bélyegzi a tanulást — maga a Talmud is. Egyes szavaknak és műkifejezéseknek zenei ritmusa valósággal magával ragadott bennünket és szinte „esztétikai“ gyönyörűséggel ismételtgettük: „Vöröminhé!“ „Vöröminhé!“ „És kérdezték erre!“ És itt föl kellett emelni a hangot néhány fokkal és csettinteni az ujjakkal. Vagy „*Ve tanne tüne*“, „*Ve tanne tüne*“. Alliterációsan visszaadva azt jelenti, hogy a „tanaita tanította“. Hogy mit tanított, egészen mindegy. Biztos, hogy csak jót és szépet tanított. Mert a „Tanaita“, aki előttünk szent volt, másra nem is taníthatott.

„Amint bűn a csalás az adás-vételnél, épp úgy bűn a csalás a szavakkal is. Ha nincs szándékodban vásárolni, nem szabad kérdezned, hogy mennyiért adja.” Sőt Rabbi Simon ben Jochai azt tanítja, hogy a „szavakkal való csalás vagy megbántás nagyobb bűn, mint ha pénzzel károsítanak meg valakit. Mert az anyagi kárt meg lehet téríteni, de a lelki bántalmat nem teheted jóvá semmivel.”

Igy tanultuk ezt a „Középső Kapu” egyik nagy szakaszában, amelynek címe: Az Arany” (Hazahab). Arany, ezüst és réz dinárokról van itt szó. De ne tessék hinni, hogy ime a zsidó gyerek már hatesztendőskorában megtanulja a Talmudból a valutaüzleteket, nem csoda tehát stb. Sőt, igenis csoda. Mert a „Hazahab” „Az Arany” fejezetében többek közt arról tanultunk, hogy „nem szabad kölcsön adni valakinek arany dinárokat úgy, hogy csak aranyban fizethesse vissza. Mert hátha közben kénytelen lesz a mai árnál drágábban venni az arany dinárokat és akkor ez olyan, mintha kamatot fizetett volna a pénz után.” Vagy: aki pénzzel tartozik felebarátjának, ne köszönjön neki előre, mert ez „*kamat-por*”, vagyis már árnyéka a kamatnak, amit szintén kerülni kell. És mondá Rabbi Jósze: Jer és lásd, milyen vaksággal vertek a kamatszedők szemei. Ha valakit gonosznak nevez embertársa, az életére tör elégtételért, ezek meg tollat szereznek, jegyzőt hívnak és megírják magukról és megpecsételik tanukkal, hogy megtagadták Izrael istenét . . .

Igy oltották belénk gyermekkorunkban az uzso-

rát. De mit érdekeltek bennünket ezek a kamatügyek? Tanultuk, hogy aki kamatot vesz, nem részesül a halottak feltámadásában. És kicsoda olyan balga, hogy ezért a pár földi esztendőért odadobja a túlvilág örökkévalóságát? Sokszor láttam, mikor bejött este apámhoz egy-egy paraszt szomszéd, alázatosan megemelte a süvegét és halkabb hangon beszélt, mint máskor. „Uj váltót hoztam volna szomszéd úrnak aláírni.” Anyám arcán ilyenkor harag ült ki. Félíg héber, félíg németül mondotta: „Ne írv alá, a másik sochen (szomszéd) váltóját is te fizeted.” Apám azonban aláírt „a béke kedvéért” és bizony gyakran kellett fizetnie szivességi jótállásaiért. Éreztem, milyen fontossága és mennyi súlyos következménye van ezeknek a hosszú céduláknak, miket bevisznek a városba és pénzzé váltanak. A város nagy és szép lehet, de rossz és szívtelen . . .

Voltak persze részek, amik az „Arany” fejezetében is közelebb állottak hozzánk: „Ha valaki hiányos dinárokat, csorba aranypénzeket kapott, nem szabad eladni olcsóbban sem, mert hátha véletlenül jó pénz közé fog keveredni. Lyukassza tehát át és akassza a nyakába kis fiának vagy leányának.”

És én magam előtt láttam a régi jeruzsálemi, szurai és pumbaditai zsidó gyerekeket, amint apjuk pénzeszacskójában kotorásznak, nem került-e bele véletlenül valami csorba aranypénz, mert ez az övük. Abból csattot fognak csináltatni a fiú övére vagy sarujára, fülbevalót, karperecet a kislány számára. Vagy egyszerűen átlukasztják és a nyakukba akasztják. És

elképzeltem gazdag gyerekeket, akiknek a nyakán egész láncsor fityeg az ilyen csonka aranyakból.

Magának a pénznek nem tulajdoníthattak valami nagy fontosságot. Az „ezer arany” olyan sűrűn fordult elő a Talmudban, hogy szinte semmibe se vettük. Ezer arany „közöttem és közötted mi az?” A mi falunkban mindenki csak krajcárokra dolgozott, krajcárokért kinlódott. A „Középső Kapu” mögött a Talmudban ellenben csak úgy röpködtek az „ezer aranyak”. És mi gyerekek aféle dús náboboknak képzeltük a régi jeruzsálemi és babyloniai zsidókat, akiknek volt aranyuk, ezüstjük, lovuk, tehenük, szamaruk, selyem köntösük, szőlőjük, fügéjük, datolyájuk és gránátalmájuk. Hiszen mindezekről oly gyakran beszéltek.

„Amémar, Már Zutra és Rabbi Asé kirándultak Maré bar Iszak villájába. A kertész hozott datolyát és gránátalmát és elébük szórta. „Miért nem hoztál a rabbiknak azokból a szebbekből?” — kérdezte a házigazda. És természetesen mindjárt hozzáfogtak halachikus kérdések megvitatásához. Milyen gyönyörű élet lehetett ott a pálmafákkal koszoruzott villában, a gránátalmakert árnyékában!

Talán csak nem mese mindez? . . . Hogyan is olvastuk? „Izrael fiai mind királyfiak!”

De azért láttuk ezeket a királyfiakat hétköznapi munkájukban is. Tudtuk, hogy mindegyiknek megvolt a maga mestersége. Az egyik szandálkészítő, a másik kovácmester, a harmadik üstverő. Volt kereskedő is köztük, de nem sok. És mind lovagja a becsületnek.

„Ha nekem adják a világ összes kincseit, akkor sem szegem meg a szavamat” — mondotta az egyik mester, Sámuel bar Zutra. „Ne csak a mérleged és a mértéked legyen igaz, hanem a szavad is. *Igened legyen igen és nemed nem!*” Még a kereskedőnek is előírták, hogy a haszon nem lehet több, mint legföllebb egyhatod, ha ennél több, akkor már csalás és a vétel érvénytelen.

Kovácsok, asztalosok, üstkészítők, kereskedők dolgoznak, beosztják az idejüket, hogy jusson a Tórára is. És amikor a kezükben a kalapács, a gyalu, a furó, akkor is egy-egy törvénytételen törik a fejüket. Így láttam az apámat is a boltban, vagy amikor a „szóдавизгяр”-ában az ónfejű üvegeket töltögette és sercegett a gyöngyöző és pezsgő szénsavas víz, amint az üveg orrába lehellődött, valami österemtésfélét sejtetően. Zsoltárokat mondott vagy valamelyik talmudtraktátus szövevényes örvényein kalandoztak a gondolatai, miközben arca verejtékével dolgozott. Ugy szerettem nézni, amikor a boltban állott és „kiszolgált” a vevőket, a legényeket, asszonyokat és gyerekeket. Ő „szolgált” ki, de olyan méltóságteljesen állott a pult mögött, mint a bíró a tribün mögött. Az *igen*-je és a *nem*-je sziklaszilárd volt. Az árból soha egy krajcárt nem engedett, mert egy krajcárral sem kért többet, mint amennyit okvetlenül kell. Pedig ugyan csak szeret alkudozni a falusi nép és némelyik, ha nem engednek, inkább elmegy és megveszi másutt — drágábban. A Zsuzsi néni finom női simulékonyságával hajlandó lett volna talán valamit engedni, „ne-

hogy elveszítse a kuncsaftot", de Móric bácsi hajthatatlan: „Amit egyszer kimondottam, annál maradok.”

Ilyennek képzeltem én a régi tanaitákat is. Még a szakálluk se lehetett hosszabb, a szemük se feketébb. Ilyenek lehettek, amikor az eke szarvát fogták, mikor a kalapácsot emelték, mikor a nagy kapuban törvényt ültek, vagy mikor szamár hátán vándoroltak. „Rabbi Símón ment egy szamáron és Rabbi Eliezer nógatta, hajtotta az állatot hátulról. Egyszer csak leszállt a mester a szamár hátáról, beburkolózott fehér köpenyébe és miközben láng vette körül, hozzáfogott a Teremtés titkainak kinyilatkoztatásához . . .” Így volt ez megírva a Talmudban. Apámnak is volt egy szamara, az hordta kétkerekű taligán az ivóvizet a határból, a hegyi forrásból, minthogy a faluban jó ivóvíz alig volt, a szódavízgyártáshoz pedig naponként kellett egy egész hordóval. Ez a szamár a hitközség kedvence volt. „Rabbi Pinchász ben Jáir szamará”-nak nevezték el, a nagy csodatevő tanaita bölcs állatja után, amelyről annyi legenda maradt fenn és amely bizony szamár létére halhatatlanabb lett, mint akárhány akadémikus. Megérezte, ha az elébe tett abrakból elfelejtették „tizedet” (maaszért) adni és nem nyult hozzá. És megmentette nemcsak szent gazdája életét, hanem másokét is. A mi szamarunk szombatoként ott legelt a zsinagóga füves udvarán és ha imaközben a fejét lóbálva hangosan iázni kezdett, a derűsebb lelkűek megjegyezték: „Rabbi Pinchász ben Jáir szamara áment mond.” Hétköznap azonban önfeláldozóan húzta a nehéz nagyhordót a dombokon,

apám pedig csendes részvétellel kísérte a jámbor jószágot. És mikor Lag-beómerkor, szünet lévén, elébe mentem apámnak a határba, mikor künn a távolban a zöldelő bokrok között megpillantottam apámat, amint vékony szőlővenyigével szeliden nógatja a derék állatot, miközben fekete szakállát olyan lágyan libbenti és hullámoztatja a tavaszi szél, — tudtam és éreztem, hogy a fejében szent gondolatok rajai zsonganak és egy pillanatra víziót vártam, hogy most is, mint hajdanán leereszkedik az égről egy tűzoszlop, lángba burkolja ezt az egész alkalmatosságot, mint egykor Illés próféta szekerét és én közeledve a szent látomáshoz, nagy és csodás titkokat fogok hallani...

A csodák nem voltak valami ritka vendégek nálunk. Gyakran találkoztunk velük a „Középső Kapu” mögött és fantáziánk megtelt szikrákkal és szívirványokkal. Heves vita folyt Rabbi Eliezer és társai között, akik egy haláchikus kérdésben leszavazták. Semmiféle érvelés nem használt többé. És Rabbi Eliezer, aki nem akart a többség határozatába belenyugodni, megszólalt: „Ha nekem van igazam, tegyen tanuságot ez a gyümölcsfa.” És a fa kitépődött a helyéről száz rőfnyire, némelyek szerint négyszáz rőfnyire. „Nem lehet bizonyítani egy gyümölcsfával” — felelték a társai. Erre ismét megszólalt: „Bizonyítsa ez a patak, hogyha igazam van.” A patak visszafelé kezdett folyni. De társai ebbe se nyugodtak bele. „Nem lehet bizonyítani egy patak.” — „Hát bizonyítsanak a Besz-hamidras falai!” — kiáltotta Rabbi Eliezer. A Besz-hamidras falai erre dűledezni kezdtek. Mire

R. Josua rájuk kiáltott: „Ha a mesterek viaskodnak egymással a Halachában, mi közötök hozzá ténktek?” Ekkor a falak ferdén maradtak. Nem dültek össze Rabbi Josua iránt való tiszteletből és nem egyenesedtek ki Rabbi Eliezer iránt való tiszteletből. „Hadd bizonyítsanak hát az égből!” — szólt Rabbi Eliezer újra. Erre hang hallatszott a magasból: „Mit akartok Rabbi Eliezertől, aki mindig a helyes utat találja el?” Mire talpra ugrott Rabbi Josua és így szólt: „Nem az égben van — mondja az írás. Nem hallgatunk az égi hangra, mert már nekünk adta Isten a Szináj-hegyén a Tórát és abban írva vagyon: a többség után dönts!” Találkozott Rabbi Náthán Elijáhu prófétával és kérde tőle: „Mit csinált ekkor a Világ Ura — áldott legyen.” És amaz felelt: „Mosolygott és mondá: legyőztek az én gyermekeim, legyőztek az én gyermekeim . . .”

Igy olvastuk ezt „Bovo-Mecio” traktátusának „Az Arany” című fejezetében. Rabbi Eliezer nem tudta a maga igazát bebizonyítani, de nekünk chéderbeli gyerekeknek kellett-e jobb bizonyíték arra, hogy amikor mi kinyitjuk a „Középső Kaput” és dalolni kezdjük a Talmud melódiáit, figyelve neszelnék a chéder falai és odakünn is figyel a fa, a fű, a virág, a patak, odakünn pedig ugyanekkor megnyílik az Ég kapujának kis ajtaja és a Világ Ura lenéz reánk és mosolyog . . .

IV.

A „Bicher“ és a „Szfórim“. — Könyvek és Szentkönyvek. —
Mesék új birodalma. — Az „ajrachok“. — A világ 36 szentje.
— A falusi bolt hieroglifái. — Rothschild és az apám. —
Mire tanítottak. — Rabló mese a „Középső Kapuban“.

Mesekönyvet nem hozott nekem sem apám, sem anyám. Már jól tudtam olvasni, de nem ismertem sem Robinsont, sem Börharisnyát, sem az indiánusok rettentő kalandjait. Szakállam nőtt már, mire ezekbe is kíváncsiságból belepislantottam és megborzadtam. A mi falunkban alig volt valaki, aki könyveket „Bicher“-t olvasott volna. A *szentkönyv*, a „Szfórim“, az egészen más. Az nemcsak gyönyörködtet, hanem tanít is, nemcsak mesél, hanem nemesít is. De a „Bicher“-től óvakodni kell, mint a gonosz rontástól, amely minden rosszra csábít. Nincs is erre semmi szükség. A *szentkönyv*ben van mese, van monda, van kaland, van regény, persze egészen másfajta. Édesanyám nem zongorázott és nem játszott gitáron, nem járt bieder-meyer-ruhában és nem olvasott Goethet és Schillert. Mégis nálánál műveltebb asszonyt azóta sem ismertem meg. Mint valóságos tudós, úgy magyarázta a *szentkönyveket* nemcsak nekünk, gyerekeknek, hanem a köréje gyülekező asszonyoknak is, akik úgy

jártak hozzá, mint valami csodarabbihoz. Mindenre tudott kádenciát a Bibliából, a Midrásból, az Egyenes-ség zsinórjából, vagy az Erkölcök könyvéből, vagy egyszerűen a Szeforimból, a „könyvek”-ből, miket csak így cím nélkül szokott idézni. Egy nagy és sok-oldalu irodalom szuverén úrnője volt, egy irodalomé, amelynek nyelve nehezen hozzáférhető, de tartalma tele van élettél, bölcs és értékes életkapcsolatokkal. Nekünk, gyerekeknek legkedvesebb volt a „Jertek és Lássatok”. Ez is könyv, még pedig a javából. Csupa legenda, csupa fantázia és tele szép tanításokkal. Mikor szombat délután, mialatt apám szundikált, mert „az álom szombaton gyönyörűség”, jó anyám ölébe ültetett és olvasott a Ceena Ureenából vagy mesélt valamit könyv nélkül, én voltam a legboldogabb gyermek a világon.

Hallottam azonkívül meséket az „ajrachok”-tól is. Azoktól a titokzatos idegenektől, kik legtöbbnyire pénteken délután érkeztek meg falunkba valahonnan ismeretlen messziségből és nálunk töltötték az egész szombatot. Pénteken délután „nem volt chéder”, mert a mesternek is készülődnie kell a szent szombat fogadására. Nemcsak az asszonyoknak, hanem a férfiaknak is részt kell venniük ilyenkor ebben a szent munkában. Apám készítette elő a szombat tiszteletére a gyertyákat a nagy rézgyertyatartóban, amelyet Belzből hozott. Szétszedte az ágait, virágait, szirmait és gombjait, gyöngéden letörölgette, helyre rakta, felállította a fehér abrosszal borított asztal közepére, a jeruzsálemi kendővel letakart fonott kalácsok elé. A

gyertyákat szépen körülfaragta, hogy szilárdan megálljanak, aztán sorra meggyújtotta és eloltotta, hogy mire estefelé az ünnepi gyertyagyújtásra kerül a sor, könnyedén lobogjanak fel az ég felé és anyám áhítában meg nem zavarva mondhassa el fölöttük behunytt szemekkel az ünnepi áldást. Apám pucolta meg a halat is, amely egyetlen péntek este sem hiányozhatott az asztalról. Ő szedte le a csuka vagy ponty pikkelyeit, melyek szívárványosan ragyogva ugrándoztak szét, reátapadva mindenkinek arcára, ruhájára, aki körülötte állott. Ő bontotta fel, aztán szétvágta, besózta és anyámnak már csak a főzést kellett elvégeznie. (Igy csinálták a nagy tanait is a Talmudban!) Mi gyerekek pedig a szombati áhitat előérzetével néztük a munkát. Különös érdeklődéssel lestük a hal gyomrából előkerülő „pattan-tyut”, nehogy a földre essen és a macska megegye. Mert hát az a mi privilégiumunk volt, hogy a földre dobjuk és azonnal reátapossunk, hogy minél fülsiketítőbb pukkanás legyen az eredmény. De ha közbe „ajrach” jött, apám abbahagyott mindent, megmosta a kezét és üdvözölte a vendéget: „Solem Alechem”. Én is hozzásettem és feléje nyújtottam kezemet: „Solem Alechem!” Aztán bekisértem az „ajrachstib”-nak nevezett „vendégszobába”. Lakásunk összesen két szobából állott és ebből egy állandóan az ajrachok számára volt fenntartva. Mert hát „nagyobb dolog az idegenek megvendégélése, mint az Ur színének fogadása.” Amint azt Ábrahám is bizonyította, aki otthagya az Uristent, hogy fogadja a három

idegent. Ezekről kisült ugyan, hogy angyalok voltak. De hát egyik ajrachról sem tudhatja az ember, nem a földre szállt álruhás Illés próféta-e. Én legalább minden idegenben ezt láttam és szinte félelemmel tiszteltem az ajrachokat. Mihelyt megbarátkoztunk, faggatni kezdtem mese után. A vendég rendesen bőkezű volt és szívesen mesélt. Persze nem Robinsonról és nem Bőrharisnyáról, hanem titkos szentek dolgaírói, amikről tudtam, hogy nem mesék, hanem szent valóságok . . . Hiszen hogyan állhatna fönna a világ, ha nem volna a 36 szent, a „lamedvov cadikim“, akik rejtett földalatti utakon jönnek össze, hogy a mindenség sorsát irányítsák, künn pedig egyszerű, tudatlan és együgyű emberek álarcában járnak . . . Sokszor éppen mint kéregető koldusok és titokban csodákat mivelnek . . . Talán ez az ajrach is egy ilyen lamedvov cadik, a harminchatok egyike . . .

Négy-ötéves koromban különben tudtam már magyarul is olvasni. Apám nem tanított meg erre, csak a héberre. De megtanultam magamtól, nem iskolában, hanem — a boltban. Ott volt egymás mellett a sok üveg és fiók. Az egyikben sárga *cukor*, a másikon *medvecukor*, a harmadikon *kockacukor*, a negyediken *gílisztacukor* stb. Nem tudtam akkor még, hogy mik azok a „hieroglifák“ és hogyan hívták azt a bizonyos francia tudóst, aki bizonyos szavak ismétlődéséből reájött a képirás megfejtésének titkára. Azt azonban én is tudtam, mi van azokban a fiókokban és üvegekben, amelyeken ez az édes szó csillog: CUKOR. Ismertem azokból a titkos zarándoklásokról, amelyeket

óvatlan pillanatban ezek felé az áldott üvegek s fiókok felé végezni szoktam. És mondhatom, ugyancsak bő személyes tapasztalatok vezettek rá a cukor különböző jelzőinek kibetűzésére is. Hasonló önpedagógiai módszerrel állapítottam meg a zöld *kávét*, pörkölt *kávét*, frank *kávét* és a bolt fiókjainak többi hieroglifáit, amelyeknek értelme nem sokáig maradhatott rejtély előttem. Ugyanílyen gyakorlati módszerrel sajátítottam el a kis falusi boltban lefolyó nagy „tranzakciók”, számvetéseiből a négy alapl műveletet, az összeadást, kivonást, szorzást és osztást. És mikor hatéves koromban beirattak a gyöngyöspatai római katolikus elemi iskolába és a jó öreg *Cinege* tanító úr vezetése alatt kórusban kellett énekelni az egész osztálynak, hogy „*ir—ur—ri—ru*”, meg hogy „*egyszer egy az egy*”, — csalódva és kiábrándulva hagytam ott az óra végén a tantermet és összehasonlítottam magamban, milyen más az, amit a chéderben tanulunk. Először mennyire más a melódia. Nem két unalmas taktus, mint „*ir—ur—ri—ru*”, hanem egy egész zenekarnak való dallamok esésekkkel és emelkedésekkel, szomorkodásokkal és ujjongásokkal. Aztán meg micsoda butaság, hogy „*ur—ir—ri—ru*”? Van ennek valami értelme? Azt pedig, hogy „*egyszer egy az egy, egyszer kettő az kettő*”, mindenki tudja és nem érdemes annyiszor elénekelni. Ellenben a chéderben csodás dolgok vannak a „Középső Kapu” mögött! „Ha valaki aranyozott talliszt talál! . . .” Vagy „*ha valaki csolnakázott és halak ugrottak be a csolnakába, az övé-e a hal?*” Vagy az ilyen szép magyarázat, mint: „Adva adj a

szegénynek — miért az ismétlés: *adva adj?* *Adj* a saját községed szegényeinek, *adva* más község szegényeinek is." Nem is tettünk mi különbséget szegény és szegény között. Mind „vendég volt előttünk”. A falu szegény zsidaja a mi kemencénkbe szokta küldeni pénteken a sóletot két kis bögréjében és az is félig üres volt. És én többször rajtakaptam édesanyámat, amint saját fazekából belelop egy kis hust meg tésztát a szegény emberek edényébe. Hadd gondolják: „belejött az áldás”.

Hát még az olyan nagyszerű vita, mint pl. „Ha valaki tallót szedett és azt gondolta: ezt Reubennek fogom adni, útközben azonban találkozott egy másik szegény emberrel, Simeonnal, Rabbi Eliezer szerint nem adhatja oda neki a tallót, mert gondolatban már Reubennek foglalta le, tehát amannak a tulajdona. Más bölcsek szerint ellenben egyik szegény olyan, mint a másik, tehát odaadhatja Simeonnak is. Milyen pompás volt elképzelésnek is: Ha például egyszer Rothschildnak (Rothschildról persze már akkor is hallottunk!) úgy eszébe jutna, hogy az ő vagyona felét az én apámnak, reb Majse Kleinnak adja. Csak úgy átvonulna egyszer ez a gondolat egy pillanatig az agyán és akkor szabály szerint (al pi din) ezt nem is vonhatná többé vissza és Reb Mojse gazdag ember volna és nyugdíjba küldhetné jámbor vízhordó szamarát. Milyen szép is volna. Lehetne az udvarunkon artézi kutat ásni, mint a báróéknál a Cserepesen és talán új templomot is építeni a pataiaknak. Vagy milyen szépen hangzott: „Segíteni kell az állatról le-

rakodni. akár zsidónak az állatja, akár pogánynak az állatja". Az állatvédő egyesületről mi akkor még nem hallottunk semmit. De ez határozottan tetszett nekünk. „Cáár báll chájim deorásza" — tanultuk — „az állatkinzást a Tóra tiltja". Ezek a régi felnőttek mégsem voltak olyan kegyetlenek. És mikor apám úgy estefelé hazajött Gyöngyösről, ahová hetenként bevásárolni járt, elébe szaladtam segíteni „lerakodni". Hiszen ez nemcsak élvezet, de „micve" is. Nem szólván arról, hogy közben legkényelmesebben lehet ki-kémlelni, mi „ujtságot" hozott a városhoz és esetleg milyen újfajta cukorkákat, édességeket . . .

Ajándékokat, kedvességeket nem hozott nekünk a városhoz apánk. Nem is vártuk tőle. Tudtuk, elég gond, hogy összeszerezze a sokféle üzletből mindazt, ami a boltba kell, hogy legyen a parasztnak bő válogatni valójuk a portékában és fenyegetőzésükre büszkén lehessen felelni: „Hiába menne kend a városba, ott se tanál különbet!" Különben is apám nem a kedveskedés, hanem a szüksézáú szigorúság embere volt otthon is. Filozófikus nyugalommal végezte az aprólékos kis munkát a nagyobbra termettség érzésének talán tudatos eltompítása mellett. Hitt, küzdött és dolgozott, de keveset beszélt. És ha megszólalt, a szava patriarchális parancs volt, amellyel szemben nincs kritika, nincs véleménynyilvánítás, csak engedelmeskedés.

És micsoda élvezettel tanultam a „Középső Kapu"-ban: „Honnan tudjuk, hogy ha valakinek azt mondja az apja: szegd meg a szombatot, akkor nem kell szót

fogadni? Mert irva van: *Kiki tisztelje apját és anyját és szombatjaimat őrizzétek meg, mert én vagyok az Örökkévaló!* Ti és szüleitek mindnyájan kötelesek vagytok engem tisztelni". Milyen pompás elképzelés is volt számomra. Az én apám nem tűr ellenmondást. De legközelebb, hogyha apám azt mondja nekem szombaton reggel: „Hozd el a talliszomat a templomba”, én bátran és önérzetesen elébe állok és keményen mondom: „Nem! Ezt nem teszem. Nekem is szombatom van.” Igaz ugyan, hogy az „apa és anya tisztelete hasonló az Isten tiszteletéhez”, amint azt a Talmudban tanultuk, de ugyanott tanultuk azt is, hogy „ha apád a szombat megszegését parancsolja, nem kell engedelmeskedned!” A fantáziámban gyönyörűen kiszineztem ezt a hősi jelenetet, amely köztem és apám közt le fog játszódni egy szombat reggelen. Amikor azonban legközelebb reákerült a sor, szép csendesen vittem a talliszt apám után a kis zsinagógába és örültem, hogy mellette állhatok a padon és együtt imádkozhatom vele . . .

És ha mese kellett, volt itt mese is elég. Még rablókaland is akadt. De persze egészen más, mint amilyen a profán könyvekben olvasható. Rabbi Jochanán, a bölcs, Jeruzsálem legszebb férfia volt. „Aki fogalmat akar szerezni Rabbi Jochanán szépségéről, vegyen izzó ezüst serleget, töltsen meg piros gránátalmamaggal, a szélét kerítse be illatos piros rózsákkal és tegye ki nap és árnyék közé, ez a ragyogás csak némi fogalmat adhat Rabbi Jochanán szépségéről. Egyszer egy forró nyári napon Rabbi Jochanán a Jor-

dánban uszott. Meglátta őt Res Lákis, aki rabló volt és utána ugrott a magas partról a vízbe. Rabbi Jochánán nem ijedt meg, hanem reászólt:

— A te erőd a Tóráé lehetne.

— A te szépséged asszonyoké lehetne — felelt a rabló.

— Ha jó utra térsz, neked adom a nővéremet, aki sokkal szebb nálamnál.

A rabló megszivlelte a szót és Rabbi Jochánán még ott a vízben hozzáfogott Res Lákis oktatásához. Mikor fel akart kapaszkodni vissza a partra, nem tudott. Megijedt. Azt hitte valami varázslat történt vele. De Rabbi Jochánán megnyugatta: a Tóra gyengíti a testi erőt. Res Lákis nagy tudós lett. Később egyszer vitába bocsátkozott mesterével, hogy a kard, a kés, a dárda és a tör mikortól kezdve tekinthető teljesen késznek. A vitában Res Lákis lett a győztes és Rabbi Jochánán tréfásan jegyezte meg:

— Persze, hogy a rabló ért a mesterségéhez.

— Mit akarsz — felelt Res Lákis — nem nyertem semmit. A rablók közt is mesternek tiszteltek és itt is csak mesternek neveznek.

— De a Sechina szárnyai alá vittelek!

Res Lákis nemsokára súlyos beteg lett. A felesége eljött fivéréhez, Rabbi Jochánánhoz és sírt:

— Tégy valamit a gyermekeimért, hogy ne árvuljanak el.

— „Ha elhagyják árváidat, én élek” mondja az Örökkévaló.

— Tégy valamit, hogy özvegységre ne jussak.

— „És özvegyeid bizodalma én vagyok” szolt Isten — vigasztalta nővérét Rabbi Jochanan, aki maga is vigasztalan volt. Res Lákis meghalt és Rabbi Jochánán kétségbeesetten gyászolta. És szoltak a mesterek:

— Ki menjen hozzá, hogy megnyugtassa a lelkét?

— Menjen Rabbi Eliezer ben Pedat, mert ő éles-eszű a tanulásban.

Elment és elébe ült. Valahányszor Rabbi Jochánán valami halachát mondott, Rabbi Eliezer így szolt:

— Hozok reá bizonyítékot, hogy igazad van.

— Te akarod pótolni Bar Lakisát — fakadt ki Rabbi Jochánán. — Bar Lakisa, valahányszor én állítottam valamit, ő huszonnégy kérdést vetett fel ellenem és én huszonnégy feleletet adtam neki és így bővült a tudás magától, te pedig ezt mondod: hozok reá bizonyítékot, hogy igazad van! Hát nem tudom-e én, hogy igazat mondok?

És Rabbi Jochánán járt-kelt, tépve a ruháját, sirva zokogva:

— Hol vagy Bar Lakisa? Hol vagy Bar Lakisa?

És kiáltott és sírt, míg fájdalmában elborult a lelke. A mesterek erre kegyelmet könyörögtek számára és meghalt.

Kellett-e ennél szebb, ragyogóbb, lélekemelőbb mese?

V.

A Talmud keskeny és széles folyója. — Viaskodás farkasokkal, oroszlánokkal. — Emberfölötti asszonyok. — Ádám könyve. — Ünnepi zárandokok Jeruzsálemben. — Csúfnevek a faluban. — A félszemű Reb Azriele. — Rabbi bar Nachmani égbemenetele. — A földi és az égi chéder.

Hogy mikor következik a mese, a „Középső Kapu” mögött, azt már előre tudtuk. Nem angyal sugta meg, hanem megállapítottuk magunk jó előre. Csak reá kellett nézni a Talmud foliánsának formájára és már messziről megismertük, hogy mese van-e ott, vagy bölcs tanítás, halachikus vita. A talmudfoliánsok lapjai keskeny, hosszúkás hasábokból állanak, melyeket köröskörül befoglalnak a Rasi és a Toszafoth kommentárjainak apró betűi. Mennyi minden magyarázni való akad egy ilyen keskeny, hosszúkás hasábon! Rasi felfedi az értelmét! Mire a Toszafoth bebizonyítja épp az ellenkezőjét! Mi apró kezdők akkor csak a Rasival tanultuk a Talmudot, de a mesterünk, reb Sólem, hogy a tanulást ezzel is fűszerezze, olykor-olykor elárulta nekünk, milyen nagyszerű ellenvetést tud itt a Toszafoth. És nekem valahogyan úgy tűnt fel, mintha az öreg Rasi mélyen gondolatokba merülve haladna a Talmud keskeny folyójának egyik

partján, szemközt a másik parton pedig párhuzamosan halad vele a fiatal, fürge Toszafoth és várja, lesi, mikor, hol botlik meg, hogy aztán átugorjon és diadalmasan reávetesse magát. (Csak később tudtam meg, hogy a Rasi és a Toszafoth nem is ellenségek. Sőt közeli rokonságban voltak egymással. De az igazság mindegyiknek drágább a sógorságnál.)

Egyszerre csak kiszélesedik a Talmud keskeny folyója, a medre kitágul és megdagadt vizei lassú méltósággal kezdenek hömpölyögni. A Toszafoth hirtelen eltűnik. Itt úgy sincs semmi keresni valója. A Rasi is csak nagy ritkán bukkan fel a láthatáron. Ez a mese, az agáda birodalma. Ehhez nem kell kommentár. Itt fölösleges a magyarázat. Ezt megérti minden gyerek. És mert nincs se Rasi, se Toszafoth, az egész lapot maga a Talmudszöveg foglalja le, amely itt négyszer olyan nagy, mint a többi foliáns. És mikor ilyen nagy szövegoldalt megpillantottam, előre örvendtem, hogy most mese következik. Valami szép és lélekemelő.

A keskeny hasábon is akadt ugyan elég épületes dolog. Hogy örültünk Mar Zutra okosságának. A kvártélyán ellopták a pénzét. Ekkor meglátta, hogy valaki a szállótársai közül beletörüli a kezét másnak a ruhájába. „Bizonyos, hogy ez a tolvaj, aki nem kiméli másnak a holmiját.” Vallatni kezdték és visszaadta a pénzt. És milyen erősek lehettek a régi zsidók! A „Középső Kapu”-ban tanultuk: Ha a nyáját megtámadja künn a legelőn egy farkas, a pásztor kártérítést tartozik fizetni a nyáj minden jószágáért.

Mert „egy farkas még nem szerencsétlenség”. Meg kellett volna vele birkózni! Vagy felhangzik a kérdés: „Ha megmentünk valamit oroszlán torkából, medvétől, tigristől, párductól, a tenger habjaiból, folyam sodrából, tartozunk-e kihirdetni, hogy jelentekzzék a gazdája?” Vagy közbeszólás valahol: „Hát szabad-e az embernek oroszlánt hevertetni a földjén, hogy a szegényeket elriassza?” Ezek az emberek csak úgy viaskodtak a farkassal, az oroszlánnal, a tigrissel, a párduccal, kiragadták a szájukból a zsákmányt, belevetették magukat a tenger hullámai közé, a folyamok sodrába, hogy megmentsenek valamit, vagy valakit. És akadt fukar ember, aki oroszlánt használt házörzőkutyának! Kissé haragudtam reá, de mégis imponált nekem.

Sőt még az asszonyok is itt micsoda emberfölötti csodalények! Hiszen ilyenekről olvastunk Bovo-Mecioban: Ha valaki így szól feleségéhez: „itt a válóleveled, de csak akkor érvényes, hogyha fölmegy az égboltozatra, hogyha leszállsz az alvilág fenekére, hogyha elnyelsz egy száz rőf hosszú nádszálat, hogyha átmegy gyalog a Nagy Oceánon”, — *ha teljesült a feltétel*, érvényes, ha nem teljesült a feltétel, nem érvényes a válólevél. Hát még ilyen feltételeket is tudtak teljesíteni — gondoltam magamban. Miért is lett volna bármi is lehetetlen ezek előtt az emberek előtt, amikor ilyenekkel is dicsekedek: „Én láttam Ádám könyvét, az első ember naplóját, amelyben előre meg volt írva minden nemzedék minden fiának sorsa világ végéig! Itt mindentudás párosul végtelen gaz-

dagsággal. Heteken át tanultunk arról, hogy és miként kell eljárni, ha szétszórt pénzt talál valaki az utcán, szétszórt gyöngyöket, füge-füzéreket, datolya-skatulyákat, biborfonalakat stb. Minthogy valószínű, hogy a gazdájuk ezekről már lemondott, nem kell kihirdetni. Talán szántszándékkal szórta szét valamelyik nábob az uton az ezüstöket, a gyöngyöket, a datolyákat, a biborfonalakat. Hadd legyen jó kedve annak, aki véletlenül utána fog jönni!

Igy olvastuk a „Középső Kapu” — a „Bovo-Mecio” — talmudtraktátusának második szakaszában, melynek a címe: „Ilu meciosz”. Hogy mi az a „meciosz”, ezt még a tökéletes amhorec is tudja, ha nem is ismeri a szó gyökfejtéseit. Meciosz = találmányok. Ma azt jelenti, hogy olyan olcsóság, mintha találták volna. Akkor csakugyan talált holmit jelentett. Kihirdetni csak nagyon értékes dolgokat kellett, amikről a gazdájuk „nem szokott lemondani.” Első sorban a könyvet! Ezt a megtaláló ápolni is tartozik. Legalább harmincnaponként olvasni kell belőle, hogy szellőzzön. De ha a becsületes megtaláló nem tud olvasni? Erre nem is gondoltak. Ott mindenki tudott olvasni! Egy nagy kőállvány volt Jeruzsálemben, arra állt fel sátoros ünnep után mindenki, aki talált valamit és kihirdette. Az ünnepre összegyűltek a zarándokok, nemcsak Palesztinából, hanem a messze országokból is és akkor gyorsan hirtelt a dolognak. Milyen kicsinyes volt előttünk a mi kis zsínagógás hirdetésünk, ahol szintén jelezni szokták az elveszett és talált holmikat. Mit lehet itt találni? Gyöngyöt,

datolyát és bibort biztosan nem! „Meddig kell hirdetni?” — kérdi a Talmud. — Rabbi Gamliél szerint tizenöt napig az ünnep után, amíg az utolsó zarándok is Izrael országából az Eufratesig érhet. Így eljut a talált holmi hire oda is. És mikor kell kezdeni imádkozni az esőért? Ugyancsak tizenöt nappal az ünnep után, nehogy az utolsó zarándok megázzék az uton még mielőtt az Eufratesig ér. (Mert hogy az eső megindulása ettől az imától függ, az nem lehetett kétséges.) Ez azonban csak az első szentély idejében volt így, mikor olyan nagy sokaságban voltak ünnepi zarándokok Jeruzsálemben, „mint a homok a tenger partján” és a karavánok mentek éjjel-nappal . . .

Jeruzsálemből az Eufratesig kísértük mi ezeket a karavánokat képzeletünkben. Tudtuk, milyen káprázatos ünnepségek folytak a szent városban, amikor a kohaniták szolgáltak a Szentélyben és a leviták Dávid király zsoltárait kísérték hárfáikkal, énekkel, trombitákkal és tizhurú nablusokkal. „És vétkeink miatt” — mondtuk siró hangon a zarándokünnepi Muszafimában — „vétkeink miatt száműzettünk országunkból és távol estünk földünktől és nem mehetünk zarándokolni, mutatkozni, leborulni előtted a te szent és nagy Csarnokodba”. . . Itt oltódott szívünkbe Ción szerelme, amelyet mindennapi imánkba foglaltunk. Mi értettük, ha a reggeli imádságban héberül mondtuk: „Uj fényt ragyogtass Ciónra és legyünk érdemesek mindnyájan hamarosan a fényére . . .” Mi értettük és áhitattal imádkoztunk és igyekeztünk érdemesekké lenni.

Megszivleltünk mindent, amit a „Középső Kapu” mögött hallottunk és tanultunk. Valami különös komolyság ült rajtunk, amely minden gyerekes könnyelműséget elűzött. Az élet nem volt játék előttünk. Hiszen a legsúlyosabb kérdésekkel foglalkoztunk mi hat éves korunkban. „Mindenki, aki a Gyehehnák poklába jut, kiszabadul onnan, kivéve hárman és ezek a következők: Aki egy férj feleségéhez megy, aki megszégyeníti barátját és aki csúfnevet költ embertársára.” Az elsőből nem sokat értettünk ugyan, de sejtettünk, hogy az valami rettentő bűn lehet: menni egy férj feleségéhez. Sokat tanultunk mi gyerekek az efajta dolgokról. Talán éppen azért, mert ilyenkor belevésődik az agyunkba a tilalom tudata, minden rossz gondolat felébresztése nélkül. A „Bovo-Mecio” után következő talmudtraktátus a „Kidusin” volt, amely az eljegyzés és házasság szabályaival foglalkozik. Egészen ártatlanul énekeltük az első misnát: „A nő birtokbavehető három uton: eljegyzési ezüstrrel, szerződéses írással és hozzámenéssel.” Ez főleg annak a megállapítása végett fontos, hogy mikor tekiathető az asszony férjezettnek. Mert a három legfőbb bűn, melyről így szól a törvény: „inkább ölesse meg magát, de ne szegje a tilalmat” — a bálványimádás, a fajtalanzkodás és a vérontás. És „ha valaki megszégyeníti felebarátját, annyi, mintha vért ontott volna”. Így tanította egy tanaita Rabbi Nachum előtt és a mester helyeselve szólt: „Nagyon jól mondottad. Mert eltűnik a pirosság és feltűnik a fehérség.” A megszégyenített ember elsápad, a vér kifut az arcából, tehát

a megszegyenyítés vérontás. Rabbi Simon ben Jochai meg azt mondja: „Inkább vesse bele magát az ember egy tüzes kemencébe, de ne szegyenítse meg felebarátját mások előtt.” Mert hát a tüzes kemencéből még felszállhat tiszta lelke a mennyországba, de ha megszegyenyíti embertársát, akkor a pokolnak örök tüzes kemencéjében fog elkárhozni. És kérdi a Talmud: „Mire való külön kiemelni, hogy ha valaki csúfnevén nevezi felebarátját? Hiszen ez is megszegyenyítés? És szól a felelet: „Még ha úgy megszokta a csúfnevet, mintha saját neve volna, és nem is veszi megszegyenyítésnek, még akkor is bűn!”

Mindezeket a dolgokat a „Középső Kapu” mögött tanultuk. És sajnálkozva gondoltam azokra a parasztokra, akik mindenkinek csúfnevet adnak a faluban. Az egyik „Mákfejű”, a másik „Lisztespatkány”, a harmadik, aki mindig kendőt viselt a nyaka körül: „Fázik Ájzik”, a negyedik „Sisak”; ki tudja miért? Talán mert rojtos sapkát viselt az öreg a kocsmájában. Aki a leghórihorgasabb, azért is „Törpe Icig”. Sőt volt „Fiam-zsidó” is; az, aki mindig fiamnak szólította a feleségét és ezen a falusi nép szörnyen mulatott. Persze, nem tudták, hogy a Bovo-Mecióban világosan megmondja Rabbi Chelbo: „Tisztelje az ember mindig minél jobban a feleségét, mert az áldás az asszony miatt jön a házba!” Mit tudtak ők a Bovo-Mecioról és az egész Talmudról? Hiszen ők nem jártak a chéderbe, csak az iskolába, ahol azt tanítják, hogy „a kutya ugat, a macska nyávog, az egér cincog”. Mintha nem tudtuk volna már kétéves korunk-

ban, hogy a kutya ugat, a macska nyávog, az egér meg cincog!

A legtöbb része volt a megcsufoltatásban Reb Azrielének, a szegény házalónak, akit „fél szemű kakas”-nak neveztek el. Pedig nem volt ő szegény sem pulyka, se kakas. A legjámborabb türelemmel tűrte, amikor nehéz batyujával és vékony füttyülőjével végig ment a falun és a gyerekek utána szaladtak és kórusban, hangosan csufolták. Ő talán nem is hallotta. Hiszen mindig zsoltárokat mormolt és egyik szemével állandóan az ég felé nézett. A másik szeme üvegből volt. Az folyton forgott üregében és minden pillanatban azt hittük, hogy kiugrik. Reb Azriele ilyenkor idegesen a szeméhez kapott és megigazította. Volt olyan köztünk, aki azt suttogta, hogy látta már azt is, mikor Reb Azriele szeme csakugyan a földre esett és ő szegény ijedten hajolt utána, felvette, letörülte és visszatette a helyére. Az üvegszemét szemhéjával szorította le és szinte fogva tartotta. A szemöldöke pedig egész homlokbőrével együtt ettől a beidegződött mozgástól állandóan fel-le rebbent és ugrásszerűen tolt fel-le a kalapot a fején. Mi gyerekek mind ezt megrendülten s részvéttel néztük. Mert Reb Azrielet mindnyájan szentnek tiszteltük. „Baal-tesuvo” volt. És hogy ez mit jelent, arról bajos fogalmat nyujtani. Elég annyi, hogy több a cadiknál: Megtért. Vezeklő. Valamikor hetyke legény volt Reb Azriele, azt se tudta, hol lakik az Uristen. Egyszer egy szombati napon patkolni vitte a lovát a kovácshoz. Ő tartotta a ló lábát. És ekkor az izzó patkóról

egy szikra pattant le, egyenesen a szemébe repült és kiégette. Reb Azriele Isten büntetését látta ebben, mert megszegte a szombatot. „Baal-tesuvo” lett; ialusiasan: „bálcsüve”. És azóta ő volt a község legjám-borabb embere. Kétszer hetenkint bőjtölt, borzas szakállt és pajeszt eresztett és hosszú kabátjával és elhanyagolt külsejével valami sivatagbeli szentnek tűnt fel. Legjobban fájt neki, hogy gyermekkorában nem tanult Talmudot. Igyekezett ugyan pótolni, de nem volt hozzá ideje. Ő imádkozott a kis zsinagógában legkorábban, a legtovább és a leghangosabban. A nagykor olykor mosolyogtak, amikor Reb Azriele az ima szövegét úgy tagolta, hogy az egyik mondat végéhez hozzávette a következő mondat elejét. Mi gyerekek, akik már a „Középső Kapu”-n belül voltunk, szintén észrevettük a botlásokat. De nem mosolyogtunk, hanem meleg részvétellel néztünk reá. Tehet ő róla, hogy nem tanították? „Ha valaki baal-tsuva — tanultuk a „Középső Kapu” „Arany” szakaszában — ne mondd neki: gondold csak régi cselekedeteidre. Ha idegen, hitetlen és Tórát jön tanulni, ne mondd neki: a száj, mely tiltott eledeteket, utálatos férgeknek evett, jön tanulni Tórát, amely a Mindenható szájából fakadt. Ha szenvedések jönnek valakire, ne mondd neki, miként Jóbnak mondották barátai: Ime reád bizonyul balgaságod, szenvedhet-e valaki ártatlanul?” És azt is tanultuk az „Arany” szakaszában, hogy ha az égnek összes kapui be vannak is zárva, a „megbántottak kapuja” nyitva áll mindig odafönn, hogy a szavakkal megsebzettek panaszra fölhatolhassanak Isten trónusa



elé . . . Egyébként is tudtuk, hogy Isten elsősorban a „Baal-tesuvo” imáját hallgatja meg és ha Reb Azriele akarná, nem kellene neki faluról falura nehéz batyuját cipelnie, hogy megkeresse a keserves kenyérét. Csak akarnia kell és duslakodhatna mindenben. Volna szép lakása, ruhája. És gyermekei, akik együtt jártak velünk a chéderbe, épp olyan szép cipőt, nadrágot és kalapot viselhetnének, mint Reb Chezkel vagy Reb Jichek gyermekei. De Reb Azriele nem akar. Ő „Baal-tesuvo”. Vezekelni akar azért az időért, amikor nem imádkozott és naponként megszegte Isten parancsolatait. — Hogy velünk mi lesz, azt még nem tudtuk. Sokan közülünk még rossz utra is térhetnek, talán én magam is. De hogy Reb Azriele a mennyországba jut, arra mindnyájan akár meg is esküdtünk volna . . .

Ott láttuk mi reb Azrielet mesterünk, reb Sólem szomszédságában, akinek mindenestre már egész biztos helye van odafönt. Hiszen vele együtt olvastuk a „Középső Kapu”-ban, hogy „a tanító elveszett holmijának megtérítése előbbre való, mint az apáé, mert ez a földi világhoz juttatta, míg amaz a túlvilágihoz.” És „aki másnak a gyermekét Tórára tanítja, érdeme-sül arra, hogy majdan helyet foglaljon a legfelsőbb jesivában”. Ez a „legfelsőbb jesiva” pedig ott fön-n van a Magasságok Magosságában, ahol az Ur épp úgy ül és tanul az ő szentjeivel Tórát, mint velünk gyere-kekkel itt lent reb Sólem mester. Nagy halachikus viták is folynak ott a felhők fölött. Az Ur az Irgalom trónusán ül és enyhébb ítélet felé hajlik, a szentek

meg szigorúak és még szigorítani akarnak. Egyszer — olvastuk a „Középső Kapu”-ban — éppen nagy disputa volt az égiek közt. Az Ur azt mondta, hogy tiszta, az egész égi jesiva pedig azt mondta, „hogy tisztátlan. Ki döntsön? kérdezték. „Hadd döntsön Rabba bar Nachméni, aki ezekben a kérdésekben egyetlen”. Rabba bar Nachméni a földön bujdosott a császár üldözése elől. Tizenkétezer tanítvány sereglett köréje és ezért lázadással vádolták. Hosszú vándorlás után elbujdosott egy nádasba, ahol egy fatörzsön ült és tanult. Mikor az égről leküldték érte a Halál angyalát, hogy felhívja, nem tudott hozzá közeledni, mert egy pillanatig sem hagyta abba a Tóratanulást. Ekkor szél kerekedett, a nádzugásra Rabba felneszelt, nem a császár pribékjei jönnek-e. Ebben a pillanatban lépett eléje a Halál angyala. Rabba bar Nachméni meghozta a döntést: „Tiszta, tiszta!” És ezzel a szóval felszállt lelke az Égbe. Egy égi hang hallatszott ekkor: „Boldog vagy Rabba bar Nachméni, mert a tested tiszta és tisztaságban szállt fel a lelked.” És egy cédula esett le az égről Pumbaditában: „Rabba bar Nachméni felhívták az égi jesivába.” Elindult Abbájé és Rava s az összes mesterek, hogy megkeressék a holttestét, de nem találták. Kimentek a nádasba és látták, hogy nagy madársereg lebeg a levegőben kiterjesztett szárnyakkal, árnyékot csinálva. Mindjárt tudták, hogy ott fekszik a mester. Hét nap és hét éjjel siratták. Ekkor leesett egy cédula: „Menjete haza békében!” Azon a napon pedig, amikor meghalt, olyan szélvész támadt, hogy egy za-

rándokot lesodort a teve hátáról és a Pápa folyó tulsó partjára dobta. „Mi ez?” kérdezte csodálkozva. „Megment Rabba bar Nachméni” hangzott a felelet. Erre felkelt és szólt: „Világ Ura, az egész Világ a Tied; Rabba bar Nachméni is a Tied, Te Rabbáé vagy és Rabba a Tied, miért pusztítod el a világot?” Erre a vihar lecsendesedett.

Ilyen szoros kapcsolatban láttuk mi az alsó jesivát a felső jesivával, az égivel. És képzeletünkben kiegészítettük a képet, hogy éppen így az alsó chédernek megfelelően van felső chéder is, ahol a korán égbe szállt gyermekekkel maga Móse rabbénu, a törvényhozó Mózes tanulja tovább azokat a szent könyveket, amelyeket itt a földön kénytelenek voltak félbeszakítani szegények . . .

VI.

A titokzatos erdész. — „Tatta-ratta-város-lakos-sajna.“ — Dobolás a Várhegy alatt. — „A szücsiek jönnek.“ — A templomi „pótlék“. — Begyűrések a földi és az égi lajstromban. — Az erdész szombatszegése. — A jó ember, aki „semmit se tart“. — Erdészek Ilonkája. — Zsidó szövetség az elemiben.

Vallástalan zsidó ember nem volt a mi egész falunkban. De még a szomszéd Szücsiben sem, amelyet a szagos kakukfűvel borított „Kecskekőhegy“ választott el Patától. Tíz tagból álló anyahitközségünknek régi délelgetett fiókhitközsége volt Szücsi és a mi kis kehillánk nagyon büszke volt arra a tényre, hogy fiókhitközsége van és ő „város és anya Izraelben.“ A „nagyközség“ maga is szerette magát városnak nevezni. Mikor a dobos „pógár“ megállt nagy rezes botjával a patak hidján és hangosan dobolni kezdett, a gyerekek mind „felekezeti különbség nélkül“ összeszaladtak és köréje sorakoztak. Mi chéder-gyerekek is pár percnyi szabadságot kaptunk ilyenkor, hogy meghallgassuk „mit dobolnak.“ A „pógár“ befejezte a dobolást, aztán méltóságteljesen kivett a mellényéből egy írást, kibontotta, reáefesztette a nyakáról lelógó dobra és hangosan olvasott: „Tatta, ratta, város, lakos, sajna.“ Ez volt az állandó bevezetés,

amely az ebzárlatról, marhakörömvészcéről, lépfenejárványról és mindenféle elveszett és megtalált csirkéről, malacról és egyéb holmiról szóló hirdetményt megelőzte. Hogy mi az a „tatta, ratta, város, lakos, sajna” azt csak felnőtt koromban tudtam nagynehezen megállapítani: „Tudtára adatik a város lakósnak.” A „pógár” ezt az állandó „nyitányt” olyan gyorsan hadarta el, hogy ilyen zagyva szöveg keletkezett belőle. Ez a hivatalos bevezetés különben még abból az időből származhatott, amikor Pata csakugyan város volt, amint mesélik, nagy és híres vásárokkal. Valamikor a török hódoltság idejében, amikor szemközt, a pincékkel telitűzdelt „Várhegy” tetején csakugyan vár állott, most kőhalom és semmi nyoma a hajdani dicsőségnek. Akkor talán a „patai izr. anyahitközség” is nagyobb, tekintélyesebb volt. Most bizony nehezen gyűl össze a „minjan.” És sokszor ott álltunk a templom udvarán és lestük, hogy jönnek-e már a „Kecskekő” tetejéről a szücsibeliek, akik szombaton és ünnepnapkor a szikár, derék jó Weisz bácsival az élükön le szoktak jönni imádkozni, minthogy az egész távolság nem volt nagyobb a „szombati határ”-nál. „De Szücsener kümmen” kiáltott be az „egyházfi” a főkántornak, aki ünnepi díszben, ezüstkoszorús tallisszal a fején várta a jelt, hogy belefoghasson az előimádkozásba. Tizenöt-husz percig, amíg a hegyről a templomba érnek, elmondhatja a „dalok fejezetét”, azokat a bevezető részeket, amikhez még nem kell „minjan”, — tíz felnőtt férfi. Mire pedig a „Borchu”-ig ér, már itt lesznek a szücsiek és lesz még

bő minjan" is. Mikor a „fiókhítközségbeliek" megérkeztek, az „egész világ" megfordult, hogy nyájas „solem alechem"-mel köszöntsék a vendégeket. Aztán áhítatos lélekkel egybeolvadva kezdhették a gyönyörű szombati imát, a „Minden élőknék lelkét" . . .: „Ha a mi szánk olyan tele volna éneklésekkel, mint a tenger és a mi nyelvünk zengésekkel, mint annak zúgó habjai; a mi ajkunk dicséretekkel, mint az egeknek tágasságai és a mi szemeink tündöklő világossággal, mint a fényes nap és hold és a mi kezeink kiterjesztve, mint az égbe repülő saskeselyűk szárnyai és a mi lábaink olyan könnyűek, gyorsak, mint a szarvas-ünök, — akkor sem lehetnénk elégségesek, hogy hálát adjunk méltóképpen Te neked, mi Urunk, Istenünk, Atyáink Istene, hogy áldhatnók méltóképpen a Te nevedet mi Királyunk a sok ezerszer való ezer izig valónak csak egy részecskényére és tömény ezerszer való ezereknek csak egy részényire is a nagy, sok vég-hetetlen jókért, jó voltodért, kegyeidért és csodáidért, melyeket cselekedtél mivelünk és a mi atyáinkkal..."

Ez az ima szinte szárnyakra emelt mindnyájunkat, nagyokat és kicsiket egyformán.

Megesett azonban zivataros időben, vagy hét-köznapon, hogy a kis zsinagógában összesen csak kilencen gyültek össze. Én bevallom őszintén, nekem ez volt a legnagyobb örömöm. Nem mintha kárörvendő lettem volna. Semmiesetre sem örülhettem egy „micva" megghiusulásának. Sőt. Az én örömöm forrása épp az volt, hogy ilyenkor reám várt a nagyoknak való feladat. „Ceruf" lettem. Hogy mi ez? Hát

nem csekélység. Ma talán meg lehet érteni ezzel a szóval: „Pótlék.” Pótoltam egy férfit, a szükséges, de hiányzó tizediket a minjához. Ez pedig úgy történt, hogy a hónom alá nyomtak egy nagy Bibliát, Talmudot, vagy imakönyvet és egyszerűen nagynak léptettek elő. A könyvvel együtt tizenhárom évre becsültek, pedig alig voltam a „barmicva” fele. Ez volt aztán az élvezet! Mikor az ember vagy mondjuk az emberke egyszerre csak két-három fejjel magasabbnak képzelet magát. Mintha a nyaka megnyulna legalább annyival, mint amilyen hosszú az a szent könyv, amelyet oly büszkén szorongat a hóna alatt.

Ilyenkor megtörtént, hogy a nagyoknak kijáró egyéb megtiszteltetésben is részesítettek. A „*mi sebérach*” névsorában, amely mindig pontosan felsorolta mindazokat, akikre a Tóra elé járulók áldást kértek attól, „aki megáldotta apáinkat, Ábrahámot, Izsákot, Jákobot”, — ott szerepeltették az én nevemet is. És én büszkén hallgattam, amint reb Sólem gyorsan, de mégis érthetően darálja „*vöész hajeled Jószeť*” — „és a gyermeket, Józsefet.” És meg voltam győződve, hogy odafönt is pontosan figyelnek a „*mi sebérach*” szövegére és amikor reb Sólem a „*vöész*” után kis pauzát tart és tágranyilt szemekkel körülnéz, nem felejtett-e még ki valakit a gyülekezetből, odafönt az égből is várnak, kinek kell még bejegyezni az Áldás Könyvébe. És minthogy szombat van az égből is épúgy, mint a földön, valahogyan úgy intézik el odafönt is, mint itt lenni az áldásért megajánlott „chaje-cál”-fillérek bekönyvelését, hogy feljegyzés

helyett egy-egy begyűrőssel jelölik meg az angyalok az elhangzó nevet a sok-sok millió név között, amely mind-mind pontosan be van vezetve az Ég végtelen lajstromában . . .

A pataiak és a szücsibeliak között egy sem volt, aki megszegte volna a szombatot. Legalább nyilvánosan és szándékosan nem. Ilyesmit alig is tudtunk elképzelni. Hogy az ember készakarva elrontsa a dolgát a túlvilágon! Hallottuk ugyan, hogy a városban, Gyöngyösön vannak olyan zsidók is, akik „semmit se tartanak”, az üzleteiket kinyitják szombaton és a csirkéket nem küldik a sakterhez vágatni, hanem levágatják a cselédeikkel „saját házi saktereikkel”, ahogy a jámborok gúnyolódva mondták. De mi gyerekek nem hittünk ebben. Épp oly mesének tartottuk ezt, mint azt, hogy vannak emberek valahol Tatárországban, akiknek csak egyetlen nagy kerek szemük van a homlokuk közepén. Holott írva van, hogy „Isten a maga képmására teremtette az embert.” És elvégre Istennek csak egy képmása lehet.

Egyszerre csak megjelent a mi falunkban egy ilyen élő fenomén: Az „erdész”. Hogy mi az igazi neve, egyikünk se tudta. Valami titokzatos fátyol takarta el előlünk. Csak úgy halkan beszéltünk róla. Hogy ő is olyan „zsidó, ki nem tart semmit.” Azzal sem voltunk tisztában, hogy tulajdonképpen mi is az az „erdész”. Valami misztikum fészkelődött be gyermekünk agyunkba. Az erdőt láttuk ugyan köröskörül lilás árnyékával, párás levegőjével, de mi nem voltunk még ott soha. Hétköznapi a chéderben tárva-nyitva a

„Középső Kapu” és nekünk tanulnunk kell reggeltől estig. Ünnepkor pedig nem mehetünk „tul a szombati határon.” Az erdő olyan közelnek látszik ugyan, de csak látszik. A valóságban messze van. Úgy képzel-tük, hogy a lombos fák sűrűjében mindenféle csoda-lények tanyáznak és mindnyájunknak ura és paran-csolója az „erdész”. Hogy ez zsidó is lehet, már maga nagy meglepetés volt nekünk. A mi melamedünk, metszői minőségében, csakhamar megállapította, hogy az erdész „nem is vágat.” Azaz vágatni vágat bizo-nyára csirkéket, libákat és talán galambokat is, de csak úgy házilag otthon a cselédjeivel. Mert azt sem-miesetre sem lehetett feltételezni, hogy az erdész napokon át nem eszik húst, amikor nincs se böjtelőző „három hét”, se „kilenc-napok.” No de lehet, hogy vegetáriánus. Erről már akkor is hallottunk. Sőt tudtunk egy csodarabbiról is, aki tartózkodott a hús-tól és csak szombat és ünnepnapok tiszteletére evett egy-egy falatot.

De az erdész szombatra se vágatott.

Egész bizonyossá azonban csak akkor vált a helyzet, amikor szombaton délben kijöttünk a zsina-gógából és a poros országúton elhajtatót előttünk fényes hintójában az erdész. Káprázó szemekkel néz-tünk mi gyerekek a tovarobogó hintó után és egész bizonyosra vettük, hogy még mielőtt fölé a lejtő-partra, megnyílik alatta a föld és mi szemtanúi leszünk egy új Kórachi csodának. Feszült figyelemmel néztük, néztük a fogatot, de a csoda elmaradt. Az erdész fönt a parton befordult a majorba, fűgén le-

ugrott a kocsiról, hat-hét éves kis leánykája elébe szaladt, reákapaszkodott és össze-vissza csókolta.

Nem értettem a dolgot . . . Hogy lehetséges ez? Mi kijövünk a Templomból, ahol egész délelőtt imádkoztunk Sachariszt és Muszafot, felolvasták a Tórából a heti szidrát és mi hallgattuk, mit szabad és mit nem szabad. A nagyok egymás után a Tóra elé járultak és mi irigykedve néztünk különösen a „hagbé“-t, aki fölemelte izmos karjával a súlyos Tóratekereszt, hogy a levegőben felbontva és megforgatva megmutassa a hiveknek: Ime ez a Tóra, melyet Mózes adott Izrael fiainak. És nekem ma külön boldogságom volt, hogy a „gélilát“ a Tóra „begöngyölítését“ reám bízta és felemeltek, hogy ráadhassam a Tórára aranyhímzésű bársony köpenyét, melyet áhitattal csókoltam meg. A mindennapi „tizennyolc kérelem“ helyett ma nem kértünk semmit, csak örvendtünk Isten ajándékának, a Szombatnak. „És nem adtad mi Urunk Istenünk a földön való nemzetségeknek, nem tetted örököseivé mi Királyunk a bálványimádókat és nyugodalmában nem lehetnek részesek a gonoszok. De kiváltképpenvaló szent szerelmedből adtad Te azt Izraelnek, a Te népednek, Jákob magvának, kiket választottál magadnak.“ „Napok gyönyörű kívánságának hittad azt . . .“ És itt a templom előtt elkocsikázik egy zsidó, Jákob ivadéka, az erdőből jön, ahol mindennapi munkáját végezte és most meglegedetten, vidáman, jókedvűen vágat hazafelé és nem fél, hogy villám csap le az égből, vagy tűz lángol ki a földből és elemészti őt és hintáját és lovait. Nincs része a

napok gyönyörű kívánatosságában, a Szombat nyugodalmában és mégis boldogan ugrik a nyakába kis leánya és ölelgeti, csókolgatja, akárcsak én az én szent és istenfélő apámat! . . .

Mintha egy hur pattant volna szét azon a sok-hurú hárfán, amely eddig olyan édesen és boldogítón zengett a szívemben . . . Mintha az Égnek támasztott létra, amelyen oly könnyedén jártam föl és alá, egy pillanatra megingott volna a lábam alatt . . .

És ami a legcsodálatosabb volt előttem: az egész község hideg közömbösséggel látja a szombaton kocsizó zsidót és nem rohannak utána, hogy megkövezék. Amint írva van „És kiment vala egy ember fát szedni Szombat napján és elvívék a férfiut Mózes elé és megkövezé őt az egész község kövekkel . . .”

Még nagyobb volt az ámulatom, amikor hallottam, ahogy mindenki még dicsérte is ebből az alkalmából az erdészt:

— Nagy pose, de jó ember.

— Nagyon jó szive van.

— Olyan szívesen tesz jót zsidóval.

— Tegnap is felvette a hintájába a szegény, öreg zsidót, az ajrachot, aki gyalog bandukolt Gyöngyösről Patára . . .

— És még pénzt is adott neki.

— Azt mondják, „Baal-Cedoko”. Szívesen ad.

Uj, nagy problémát jelentett nekem ezentul az „erdész.” Egy nagy és megfeszíthetetlen vallásfilozófiai kérdést, amellyel később is igen gyakran találkoztam és amelyet nagyok és bölcsek sem tudtak megfejtetni.

Aki „semmit se tart” és mégis olyan boldogan él... Olvastunk mi hasonló kérdésekről a „Középső Kapu”-ban. A bünösről, aki boldogabb a szentnél. És citáltuk Habakuk prófétát: Miért tűröd a hitetleneket, hallgatsz, midőn a gonosz elnyeli a nálánál igazabbat? És szólt a talmudi megnyugtató: A nálánál igazabbat elnyelheti, de az igazi igazat sohasem nyelheti el. De ez az erdész aféle „gonosz”, aki nem nyel el senkit. Az életnek egészen új oldalát mutatta nekem ez a nem vallásos, de jó ember...

Később sokszor hallottam édesanyámtól, hogy ott volt nálunk a boltban az „erdészné” kis leánykájával vásárolni. „Nagyon finom asszony” — jegyezte meg édesanyám. Én azonban a kis llonkára voltam kíváncsi, de persze nem mondtam meg, mennyire sajnáltam, hogy éppen akkor, amikor nálunk járt, én a chéderben voltam a „Középső Kapu” mögött...

Mikor szeptember elején megkezdődött a római katolikus elemi népiskolában a tanítás, nagy meglepetés ért. Az iskola és a chéder — „lehavdíl” szoktuk mondani „megkülönböztetésül”, hogy az együtt-emlegetés bünül ne rovassék, — annyiban hasonlított akkor egymáshoz, hogy mindegyik csak egyetlen egy tanteremből állott. A népiskola egy szobájában foglaltak helyet a nép összes iskolaköteles gyermekei, az első osztálytól a hatodikig fiúk és lányok vegyesen. Cinege tanító úr nagy türelemmel igazgatta a sok apróságot. És minthogy valamennyien együtt nem fértek be a terembe, sokan künn váraкоztunk, ami a szép őszi napokon elég mulatságos volt. Az udvaron magas

nyújtó, ugróbak és mindenféle tornaszerek álltak, ami a chéderben mindenesetre hiányzott. És mi furcsálkodva néztük a nagyobb gyerekeket, akik olyanlété „kunszt”-okat csinálnak, mint a mutatványosbódésok, akik itt-ott a mi falunkban is megjelentek medvével, tevével, vagy elefánttal, hogy az összeszaladt nézőktől néhány krajcárt kolduljanak a tányérjukba.

Az ujoncokra került a sor és én Cinege tanító úr jóvoltából szomszédságba kerültem az erdészék Ilonkájával. Talán véletlen volt. De lehetett szándékosság is. Ki tudja? Csakhamar megtudtam, hogy a rejtélyes „erdész” nem is az erdőnek parancsol, hanem a báró úr erdőit kezeli. És egyszerre megtudtam azt is, hogy a parasztgyerekek nemcsak engemet csufolnak, hanem a „kalapos kis kisasszonyt” is s hogy a „Zsidó, bilidó” kezdetű népdal nemcsak az én hosszú *huncutkámnak* szól, ahogyan a falubeliek a tincseket, a pajeszt nevezték, hanem Ilonka rövid szoknyácskájának és fürtös fejecskéjének is. Szinte ösztönszerűen, hallgatagon, szövetségeseink lettünk. Én lovagiasan védelmére keltem kis öklömmel, ő meg az én pártomra állott kis szájacskájával, fűrge nyelvecskéjével. És én, aki azt hittem, hogy az erdészt, ki disznótorokra is eljár, már nem is tartják a falubeliek zsidónak, csakhamar megtudtam, hogy a nagyszakállú Reb Mojsenak, a cadiknak a fia és a borotvált erdésznek, a „pose”-nak a leánya egyformán lenézett, egyformán megcsúfolt két zsidógyerek . . .

VII.

Az erdész vágatni küld. — „Aki iparosokat fogad.“ — Mikve-építés a faluban. — Fürdés a malomkerék fölött. — Nagyünnepek Gyöngyöspatán. — A biciklis Szentföld-utazó. — „A király ül fölemelt magasztos trónusán.“ — Az erdész taliszban. — Kis és nagy Jom-Kipur. — A kakas és az Ember fiai. — A Sátán elűzése. — Aldozás Jeruzsálemben. — A Nagyok játéka. — A Tóra ünnepe.

Nemsokára eljött az idő és láthattam az erdészt szemtől szembe. Közeledtek a félelmes napok. A kis templomban már minden reggeli ima után megfújták a sófárt. Figyelmeztető kürtszó ez — magyarázta Reb Sólem mester — hogy jön a király, térjen mindenki helyes utra, mert Elul hónapnak vége és ha a király már bevonult és ítéletet hirdet, akkor már késő a meggondolás. A sófár hangját meghallották, úgy látszik, az erdészlakban is. A chéder udvarán egy új paraszt cselédleány jelent meg, akit még eddig nem láttunk. Az erdészek csírkét és libát küldtek vágatni Reb Sólemhez. Ilyen közel Roshasonohoz, az Ítélet napjához, mégsem mernek ellenszegülni a törvénynek. „Miért nem hozod máskor is?“ — kérdezte Reb Sólem. — „Máskor in szoktam vágni!“ — felelt a kis cselédleány — de mostan nem hagyta a tésaszszony. Asszongya, vigyem csak a sakterho.“

A „Középső Kapu“-ban gyorsított lépésekkel haladtunk előre. Ugyis Elul van, készülni kell a király fogadására. „Aki iparosokat vesz föl“, kezdődött az új szakasz, ha visszalépnek, viselik a következményeket; ha pedig a gazda lép vissza, ő viseli a következményeket. Aki szavát változtatja, vesztes a pörben. — Ha valaki munkásokat fogad, hogy nála dolgozzanak, nem küldheti máshoz, hogy ott dolgozzák le a bért. — Ha egész napra fogadta és befejezték fél nap alatt, adhat nekik más, hasonló, de nem nehezebb munkát. Mechuzában az emberek, ha nem tudtak dolgozni, megbetegedtek. Annyira szerették a munkát. — Ha valaki munkába állott és napközben megbetegedett, vagy meghalt valakije, meg kell neki fizetni az egész bért.” — Mi köze ennek a sok munka- és bérkérdésnek az Elul szent napjaihoz? Mi jobban szerettük volna, ha Reb Sólem tovább mesélne nekünk a király bevonulásáról.

És szerettünk volna kimenni az udvarra, nézni a mikve-építést. Ez is Reb Sólem műve volt. Ki hallott még olyat, hogy valakinek másfélórát kelljen parasztszekéren rázkódni be a városba Gyöngyösre, hogy előírás szerint alámerülhessen a forrás vizébe? És elegendő-e az előírás? Nem kell-e mindennap, de legalább minden pénteken, minden szombaton és ünnepnapon az ima előtt megfürödni és megtisztulni, mielőtt a Legfelsőbb szine elé lép az ember? És hogyan menjen valaki szombat és ünnepnapkor be a városba? Reb Sólem sürgette a mikve-építést a faluban. El kell készülnie még a „félelmetes napok“ előtt.

Apám sűrű levelezést folytatott a legnagyobb chászid rabbikkal. Izgatottan járt-kelt, írt, várt, rajzolt, tervezett. Mindennap hozott a posta valami újat. És apám elmagyarázta nekem a kérdés rettentő nehézségeit. Forrásvíznek kell lenni, vagy folyóvíznek és nem lehet „merített.” A mikve medencéjét a felső patak alatt ássák, de csövön keresztül nem folyhat le a víz, mert a cső is „edény” és halottá teszi az élő vizet. Követ kell beleilleszteni a válaszfalba, aztán kifurni. De ennek is ezerféle szabálya van.

Mikor délben kijöttünk a chéderből, mindnyájan a felső patakhoz rohantunk. A nyárutói nap forrón sütött. Egy pillanat múlva a malom előtt gáttal feldagasztott vízben uszkáltunk valamennyien. De most nem mertük megkockáztatni a „kunsztot”, hogy átlépve a gáton, belékapaszkodjunk a nagy, forgó kerékbe, hogy lebukfencezzünk fél fordulóval a malom alatti tóba. Tudtuk, hogy most nem vinnők el szárazon. Mert a mindig mérges molnár amúgy is eleget haragszik azért, hogy a zsidók most már elveszik előle a vizet . . .

Az Újév előtti pénteken már az új mikvében fürdött az egész falu. Persze csak a zsidók részesültek ebben a gyönyörűségben. Ott állt pucéran az egész hitközség a gyerekek nagy gaudiumára. Tolongva siettek a medencébe, de csak néhányan értek bele egyszerre, a többiek ott álltak és vártak. Közben csodálták az új építményt. „Szebb mint a gyönyösi”, mondogatták. Lépcsős cement medence, melynek egyik sarkából füstölő fekete szamovár magas-

lott ki „Még új, azért füstöl” — nyugtatta meg Reb Sólem, aki egyre dobálta beléje a tüzelő fát. A gyerekeket meg óvta-intette, nehogy három lépcsőnél mélyebbre merészkedjenek, mert ez bizony nem olyan, mint a patak, ebbe bele is lehet fulladni, Isten ments. Mindenki boldog volt, hogy elérhették ezt a napot. Reb Azriel fékezhetetlen örömeiben közel ment a szamovárhoz és felsikoltott, megégette a hátát. Majd begyógyul a sok hosszú ünnep alatt.

Szombatra mindenki meglepetésére megjelent az imaházban az erdész. Nem jött a koránkelőkkel az első áldásokhoz. Bizony a szücsibeliak is előbb jöttek meg. De még a Tóra-olvasás előtt érkezett. És mint aki teljesen otthon van itt, mintha nem volna semmi különbség közte és a többiek között, egyenesen a „felsőbb helyek” felé tartott és leült Reb Jicchak, a korcsmáros mellé. Reb Jicchak Rosenfeldről, a falu műveltjéről tudtuk, hogy szabad idejében nemcsak a szent íratokat bujja, hanem azokat a „külső könyveket” is, miktől, Reb Sólem szerint, minden jámbor zsidónak óvakodnia kell. Szakállja egészen rövidre volt vágva és amit még ennél is rosszabb néven vettek tőle, az, hogy — biciklije volt. Meglett zsidó ember, akinek biciklije van! És nem restelkedik ráülni. Kerékpáron járt be sűrűn a városba, ahová — a fáma szerint — folyton pénzt vitt a bankba. A Szentföldet is bejárta, ami a többieknél csak meddő vágy maradt. És házat építtetett Jeruzsálemben a Tóra tanulói számára. Hát mégis drága jó ember ez a Reb Jicchak, ha sachrisz után megreggelizve jön is szombatonként a templomba.

Az erdész melléje ült. Talisza nem volt és a fehér talisza burkolódzott imádkozók között valahogy úgy hatott reám, mintha meztelen volna.

Kivették a Tórát. Felhívták a kohanitát, a levitát és slisinek, harmadiknak — jáámód — álljon elő . . . Lehetséges-e? „Hogy hívják föl?” — kérdik az erdésztől. — „Reb Móse ben . . .” — suttogja halkan. Azt hittem, álmodom. Hát neki is van héber neve? És őt is lehet a Tóra elé hívni? Héberül úgy hívják, mint az én szent apámat — lehavdil — Reb Móse. Csakhogy az ő neve elé nem kerül oda diszül „morénu” „mesterünk”, hanem csak „hechover” „társunk”. Mégis csak Reb Móse ő is! Reb Móse Weisz. Akárcsak ama másik, Szücsiből átjövő jószágos arcu Reb Móse Weisz, akit jámbor gyerekeivel együtt szombatunként annyi szeretettel fogadtunk az imaház udvarán.

Reb Jicchak lefejtette magáról a taliszt és reáterítette az erdész vállaira. Szépen, hangosan elmondotta a Tóráköszöntést. Hát ezt is tudja? Hát mégis van valami köze a Tórához? Talán gyermekkorában ő is ott ült a chéderben a „Középső Kapu” mögött? És mennyi pénzt ajánlott fel a Tóra alatt ez az erdész! Többet, mint a többiek együtt. Azért-e, mert olyan gazdag? Vagy csak azért, mert olyan istentelen? . . .

Az erdész szombati látogatása csak előkészítés volt, hogy a „félelmetes napok”-ra helyet biztosítson magának a zsinagógában. Másnap hajnalban, mikor mi gyerekek is felugrottunk félálunkból s a hűvös imaházban még a gyertyafénynél tisztítottuk a lel-

künket a közelgő nagy ünnepekre, az erdész nem jött el. A „szlichosz” előimádkozója, a vörösszakállú Reb Zélí, akinek hatalmas, zengő hangja, úgy képzeltem, egyenesen áttöri mind az eget, karjait az ég felé tárva, szárnyaló epekedéssel szívetremegtetően énekelte: „Hanesómo loch” . . . „A lélek a Tied és a test is Tiéd” . . . Mégis más napok ezek . . . Más a hajnal, más a reggel és más a déli napfény is. Más-kép tartjuk a kezünkben az imakönyvet és másképp mondja a Tóra összegöngyölítésével az egész gyülekezet az imát a szerteszét bolyongó tesvérekért. „Testvéreink, Izrael egész háza, kik szenvedésben fogságba vetve állanak akár a tengeren, akár a szárazon, a Legfelsőbb könyörüljön rajtuk és vezesse ki szorongásból szabadulásba, sötétségből világosságba, szolgaságból megváltásba”. A hajnali félhomályban láttuk a szétszórtakat és bolyongókat messze földeken és tengereken, akik vágyakozva vágyunk haza legalább a szent napokra. És megelevenedtek előttünk a „Középső Kapu”-ban látott képek a fogságba vittekről, menekültekről és szenvedéseikről. Üldözések, bolyongások sokezer éves láncolata lett bennünk tudatossá ezekben a félelmetes napokban.

A nagy ünnepek három napján korán jött a templomba az erdész is. A szücsibéliek ilyenkor már előző nap megérkeztek a Kecsketőhegy felől gyermekestül, mindenféle holmival telerakott szekerekkel és bekvártélyozták magukat a pataiaknál, nehogy meg kelljen rövidíteniök az áhitat óráit a hosszú út miatt. Tiszta fehérbe öltözött az egész imaház. A

frigyszekrényen fehér atlaszfüggöny, mit anyám készített. Minden imaállványon fehér kendőterítő. És nagy fehér gyertyák körskörül a falakon. Most taliszbán volt az erdész is, alatta fehér halotti ruha és a fején ezüstszegélyes fehér sapka. Most csakugyan semmiben sem különbözött a többiektől. Hangosan imádkozott és sokszor elcsuklott a hangja. Vagy a bűnbánat és félelem zokogása volt talán, hogy nem teljesítheti a Tóra parancsait? Engem apám odavett maga mellé 's a fejére borított széles, öblös talisz alatt meghuzódva, mint a madárfiók a fészekben, sipogtam a imákat: „És így add rettegésedet Örökkévaló Istenünk minden alkotásodra és félelmedet mindarra, amit teremtettél . . . És uralkodj egyedül mind a műveiden Cion hegyén dicsőséged hajlékában és Jeruzsálemben szent városodban . . .” Apám szeméből pedig hulltak-hulltak a könnyek az imakönyvre, amely majdnem elázott a kezemben.

Ez az imakönyv most majdnem olyan nagy volt, mint a „Középső Kapu” könyve. Még diszek is voltak benne. Kígyóba, skorpióba, szarvasba és különféle madarakba végződő fantasztikus héber betű-alakok. És az újévi ima kezdetén fekete keretben, hatalmas, pirosuló ékes írással:

A KIRALY

ÜL

FÖLEMELT MAGASZTOS TRÓNUSAN.

Most nem *hamelech hajosév*, hanem *hamelech jósév*, valóban ül a trónuson és ítélkezik. Körülötte hódoló

és védő angyalok serege, szeráfok, ofanok és szent állatok. A sátán pedig sürgölődik, forgolódik, hogy zavart csináljon. Majd lerepül a földre és beleül a sófár torkába, hogy a fuvó egyetlen hangot se találjon el, majd bünöket gyűjtőget és hordja föl az égbe, majd az előimádkozó körül settenkedik, hogy elfordítsa a szívét az áhitattól. De Reb Zélíg hirtelen félbeszakítja halk, hosszú imáját és szinte túlvilágian magas hangon kiáltja: „*veszigeár beszoton*” — „*és kiálts a Sátánra, hogy meg ne zavarjon . . .*” Aztán újból hirtelen elhalkul, szinte elnémul a hangja . . . A Sátán, úgy képzeltem, most már valahol messze menekül, ijedten fut és vissza nézni sem mer többé... Most már nyugodtan lehet menni délután a patakhöz és beléje dobni a zsebekben maradt morzsákkal együtt a vétkek maradékát és nézni, hogy kapkodják el a hápogó halak, ami elvégre mégis csak mulatságosabb, mint egész délelőtt ott ülni a szűk, kicsiny zsinagóga padján . . .

Nekünk gyerekeknek különben jobban tetszett az Ujévnél a Hosszúnap. Ilyenkor szabadabbaknak éreztük magunkat. Többet sütkérezhattünk a napon a templom udvaron, amíg a nagyok odabent elvégezték nagy számadásaikat és nem sokat törődtek velünk apróságokkal. Tudtuk, hogy a legszentebb nap a Jom-kipur, az Engesztelés nagy napja. De hiszen minden hónap ujholdja előtt volt „kis Jom-kipur”, amikor gyónásra gyűltünk a templomban és elmondottuk sokszor az Osamnut . . . Az ujság varázsa elkopott a tizenegy „kis Jom-kipur” között. Valahogy úgy

képzelttem, mint amikor a boltban apám először fölírja a fiókra a parasztok apró adósságait, ideiglenesen krétával. Egy-két hétre nem érdemes bevezetni a nagy könyvbe. Jön a paraszt, fizet, letörlik. Az égből is egy-egy hónapig följegyzik valahol ideiglenesen a mennybéli fiókokra az apró adósságokat, amit a kis Jom-kipurkor törölni lehet. A nagy Jom-kipurkor azonban előkerül a főkönyv, ahol már a nagy adósságok vannak bevezetve. Ezt már nem lehet olyan könnyen elintézni. De mi még nem vagyunk a „parancsolat fiai”. Nekünk még nincsen számadásunk. Még a sajnált kaporo-kakast sem forgattuk túlságos komolysággal a fejünk felett, mondván: „ez az én váltásom, ez az én helyettesem, ez az én engesztelése, ez a kakas menjen a halálba és én menjek hosszú életbe és békébe”... Főképp az érdekelt, hogy a szegény áldozati kakas csakugyan belenéz-e az imakönyvbe, mialatt elmondják vele a zsoltárt: „*Ember fia, kik sötétségben és a halál árnyékában lakoznak*”... Mert Reb Sólem valahányszor egy-egy gyerek értelmetlenül nézett a „Bovo-Mecio” szövegébe, mindig azt szokta mondani: „*Mit bámulsz úgy, mint a kakas az Ember fiaiba?*” Mi még künn hancurozhatunk az udvaron és ehetjük a legnagyobb bőjtör a mazsolás kalácsot és a piros szőlőt, míg lecsurog az állunkon. Erdészék Ilonkája szegfűvel teletűzdelt óriási birsalmát hozott, mely majdnem nagyobb volt, mint az ő feje. Ideadja szagolni és én kikapom a kezéből és beleharapok. Mire Ilonka pityeregve fut be a mamájához a sűrű, kék fátyollal elfüggönyözött „Weiberschül”-be.

Csak a délutáni órákban tartott fogva a zsina-
góga. Amikor sorra került az „Avóda“, a jeruzsálemi
jomkipuri áldás leírása. Mikor a misztikus melódia
szárnyán megjelent a jeruzsálemi főpap az Urimmal
és Tumimmal, arany csengetyűkkel és gránátalmák-
kal és arany pántba vésett Isten nevével a homlokán...
És a Szentély ajtaján megfehéredik a vörös kamar-
zsinfonál a bűnbocsánat jeléül . . . És a kohaníták és
a nép letérdelnek, meghajolnak és arcra borulnak . . .
Milyen érdekes megfigyelni, ahogy az előimádkozó
összetett lábakkal hátraugrik, leborul és a földre
hajtott arccal folytatja a melódiát, mely mintha
titokzatos mélységekből jönne. Azután milyen mű-
vészettel emelkedik fel és ugrik vissza a helyére
továbbra is összetett lábakkal. Milyen lehetett ez az
áldozás Jeruzsálemben! „Valóban milyen fenséges
volt a főpap, mikor kijött a szentek szentélyéből! Mint
a rózsza, mely virul a díszkert közepén, olyan volt a
főpap. Mint a vőlegény, aki kijön a mennyezet alól,
olyan volt a főpap. Mint a dicsfény, mely sugárzik a
király arcán, olyan volt a főpap . . . Boldog a szem,
mely látta mindezt . . . De amióta elpusztult a szen-
tély és nincs sem főpapunk, sem királyunk, sem pró-
fétánk, sem oltárunk, sem áldozásunk . . .” Boldog
Reb Jicchok, az legalább látta a helyét . . .

De még szívesebben vártam a Jom-kipur utáni
napokat. Amikor ismét tevékenykedhettem, a teljes
vakáció élvezetében. Amikor segíteni lehetett sátrát
diszítani, színes papirokat faragni és csillagokat fonni.
És gyűrűket és vékony tornyokat készíteni a tavalyi

„lulav” pálmaleveleiből. Apám fönn állt a sátonak támasztott létra tetején és én felnyújtottam neki a tölgyfagalyakat, miket szépen egymás mellé rakogatott, óvatosan, vigyázva, hogy ne legyen se túlsok nap, se túlsok árnyék és hogy jól egymásba fogózzanak a gallyak, nehogy könnyen elvigye az őszi szél. Aztán még fölmenni a Kecskékőre és kakukfüvet szedni és teleszórni és teleaggatani vele a tempomot. És este ülni a félhomályos sátorban és várni, hogy jönnék a túlvilági vendégek, Ábrahám, Izsák, Jákob, József, Sámuel próféta, Dávid király . . . És reggel megfogni az eszrogot és a lulavot és rázni föl és le és a világ négy tája felé . . . És a félünnep hívós reggelein kimenni a patakfolyáshoz, a hegyek közé és tiszta, friss füzfaágot szedni a szentföldi mirtus mellé . . . És a Hozsannák nagy napján hangos riadóval addig csapkodni a füzfaágakat a padhoz, míg lehull minden levelük, mint lehulltak a vétkek a bűnbánatok és sanyargatások hosszú napjai alatt . . . És este virrasztani éjjélíg és lesni a pillanatot, mikor meghasad az ég és minden kimondott kívánság teljesedésbe megy. És törjük a fejünket: Mit is kívánjunk? Ki tudná közülünk, mit kívánjon? — És a bekoronázás: A Tóra ünnepe. Amikor gyertyás, csillagos zászlókkal kísérhetjük a körmenetet. Amikor minket gyermekeket mind egyszerre a Tóra elé idéznek, fejünk fölé borítanak egy nagy taliszt mint egy mennyezetet és mandula és dió és mogyoró potyog köröskörül, mint a vőlegényre, mikor először hívják fel a Tórához . . . És nézni és hallgatni, mikor a

nagyok a Tóra mámoros örömében játszani kezdenek, mint a gyerekek égi atyjuk előtt. Kikapkodják egymás szájából az imát és összehajtott taliszokat vagdosnak egymás fejéhez. Reb Chezkel, a botfűlű, aki minden melódiának melléje talál, áll az előimádkozó szék előtt, hogy a muszafba fogjon, de éppen e percben, mikor hármát hátralép, belekezd a hangos imába Reb Dovid; de tőle is, mialatt a hátulról feléje röpített talisztól egy pillanatra meghökkenve elhallgat, elkapja az imát és folytatja a fürge Reb Falik . . . És a sok tánc és ének a templomban és a Tóra három völegényének házában. Mikor végül a „Már minálunk babám“ dallamára kezdik énekelni Dávid zsoltárait . . . Micsoda örömmük lehet odafönn, ha az angyalok lenéznek az ég ablakán és látják, hogy tudnak itt lent igazán örülni a Tórának! . . .

VIII.

*Visszatérés a Középső Kapuhoz. — Rabbi Jehuda és a bol-
tosok. — Mit szabad és mit nem. — A jószívű bölcsek. —
„Ki viszi el a maga részét az Éden kertjéből?” — Elijáhu
felkelti az ősatyákat. — Rabbi Chijja és a mi mesterünk.*

A nagy ünnepek mámora elszállt. A négyheti vakáció után vissza kellett térni a „Középső Kapu”-hoz. A napok egyre rövidülnek és ki kell pótolni az estékkel is. Négy hét nagy idő. Sokat lehet felejteni. Ismételni kell mindent előlről. És mégis „olyan legyen előtted minden nap, mintha új volna.” Az „Arany” szakaszánál kezdtük. Milyen pontos előírások, szabályok a kereskedők számára, minden lehető esetre. Mikor lehet egy vételt felbontani és mikor nem. De ha lehet is, akkor is azt mondták: „Aki büntette a vízözön nemzedékét és a bábéli torony nemzedékét, büntetni fogja azt, aki nem állja a szavát.” Tulságos drága vétel, vagy tulságosan olcsó eladás esetén vissza lehet lépni. Hivatásos kereskedő azonban, Rabbi Jehuda szerint, sohasem léphet vissza. Mert a kereskedőnek nem szabad tévednie. Ha olcsóbban adta, nem volt tévedés, hanem más áruja akadt, amin többet tud keresni és erre kellett a pénz.

Ez a Rabbi Jehuda általában nagyon szigorúan

bánik a kereskedőkkel és különösen a közvetítő ügynökökkel. Ha valakinek víz keveredett a borába, csak akkor adhatja el üzletben, ha minden vevőnek tudtára adja, hogy a bor kevert. Ügynöknek pedig így sem adhatja el, mert ez csalhat vele. Raba bort hozatott egy üzletből és felöntötte vízzel. Megkóstolta, nem ízlett neki. Visszaküldte az üzletbe. Kérdezte Abájé: „Hátha csal vele és tiszta bornak adja el?” — „Az én keverésemet ismerik — feleli Raba — olyan gyöngé, hogy nem lehet tiszta bornak kimérni!” — „De hátha feljavítja s hozzáönt még bort?” — „Akkor nincs a dolognak vége — felelt Raba, — akkor tiszta vizet sem volna szabad kereskedőnek adni, nehogy bort öntsön hozzá!”

Sértődötten gondoltunk Reb Jicchakra és Reb Chezkelre, Reb Dovidra, a mi falunk három korcsmárosára, akik óriási kádakban ezer meg ezer literjével készítik a bort, elképzelhető-e, hogy egy pár liter vizen akarnának nyereszkeskedni? Amikor úgy ömlik náluk a bor, mint a víz.

És mit mond a következő misnában Rabbi Jehuda?

„A boltosnak nem szabad osztogatnia pörkölt kalászosokat és diót a gyermekek között, mert ezzel magához szoktatja őket a többi boltos kárára.” Kissé nehezteltünk a szigorú mesterre, aki úgy éreztük, mintegy személyes sértést követ el ellenünk. De csakhamar megnyugodtunk, amikor tovább folytattuk, hogy „a bölcsek ellenben megengedik.” Oh, ezek a bölcsek nemesszívű, finom, jó öregek lehet-

tek, akik mégsem tartották helyénvalónak, hogy a boltos ne adhasson egy kis nyalánkságot, pár diót, pár szem cukrot a gyerekeknek, ha hozzá jön vásárolni. Hogy ezzel magához édesgeti a kis vevőket? Hát adjon a konkurrens boltos is!

No de nézzük tovább: Jehuda mester szerint „nem szabad az egyik boltosnak leszállnia az árral, mert az tisztességtelen verseny, — a szomszéd boltos, aki talán nem adhatja ilyen olcsón, elveszti a vevőit.” Sebtiben átvittük a tételt a mi kis falunk boltosaira. Bizony konkurrál itt mindenki mindenkivel. Egyebet se hallani a parasztasszonyoktól, mint hogy „hát a Dolfi mért adja olcsóbban?” „Hát a Mákfejű mért ad többet?” „Akkor megyek a Lisztespatkányho'!” Mire támaszkodik a Dolfi, a Mákfejű, a Lisztespatkány, akik mind jámbor, istenfélő, derék zsidó emberek, hogy így felvirágozhat köztük a kiméletlen konkurrencia? Persze, hogy ott a felelet: A bölcsek! Oh azok a bölcsek, akik mindig más véleményen vannak! Most is ebben az esetben, már mint a konkurrenciára vonatkozólag, a bölcsek azt mondják, hogy „áldott legyen!”

Vagyis áldott legyen, aki leszorítja az árakat, hogy a vevők olcsón jussanak a portékához.

Természetesen, mindnyájan tisztában voltunk azzal, hogy amit Rabbi Jehuda mester mond és amit a bölcsek mondanak, „ez is, az is Isten élő szava.” Hogy mi marad meg igazán élő igazságnak, azt csak Elijáhu próféta fogja eldönteni, — amidőn majd megjelenik az idők végén. De eldöntheti most is tüs-

tént. Mert megjelenhetik bármelyik pillanatban, bármilyen alakban.

Olyan természetesnek találtuk, hogy itt földi emberek égi angyalokkal érintkeznek és hogy a csodatevő Elijáhu próféta hirtelen felbukkan majd itt, majd ott, közli a földiekkel az égiek véleményét, kíséget a bajból szegény embereket, megvált mártírokat szenvedéseiktől és mindenütt egyengeti a Messiás útját . . .

Rabba bar Avuha a pogányok temetőjében találkozik Elijáhuval — olvastuk a „Középső Kapu”-ban — „Hiszen a Mester kohanita, hogyan járhat temetőben?” — kérdi Rabba. És Elijáhu mindjárt kioktatja a halachikus tételre, hogy „csak zsidó temetőben nem szabad a kohennek járnia, de pogány temetőben igen”. Rabba aztán elkíséri Elijáhut az Édenkertbe, ahol néhány levelet szed a kendőjébe a Paradicsomkert egyik fájáról. De hang hallatszik: „*Ki viszi el a maga részét a Túlvilágból?*” Rabba ijedten szórta ki a kendőjéből a leveleket, de a kendő a túlvilági illattól olyan szagos maradt, hogy Rabba eladta egy akkori műgyűjtőnek tizenkétezer arany dinárért, a pénzt pedig szétosztotta a szegények között.

Egy másik mesternek megjelenik Elijáhu, megnyitja előtte a Mennyei kárpitját és megmutatja a nagy szellemek „égi katedráit”. Rabbi Chijja helye olyan vakítóan ragyog, hogy a belenéző elvesztette szeme világát. Ekkor Rabbi Chijja sírjának barlangjához zarándokolt és könyörgött: „A te misnádat tanulom én, mester, a te misnádat!” Erre hirtelen

meggyógyult. És mi volt Rabbi Chijja nagy érdeme? — kérdi a Talmud. — Nekem köszönhető — mondotta — hogy a Tóra nem veszett ki Izraelből. Lenmagot vetettem el, a lenből hálókat fontam, a hálókka! szarvasokat fogtam, husukat megettettem árvákkal. bőrükből pedig pergamentet készítettem és reá írtam a Tóra öt könyvét és elvittem olyan városokba, hol nincs tanító és megtanítottam öt gyermeket az öt könyvre és hat gyermeket a hat rend misnára és mondottam nekik: amíg újra visszatérek, tanítsátok meg egymást ki-ki a maga könyvére és misnájára! Ezt meg is tették és így történt, hogy a Tóra nem veszett ki Izraelből. Erre mondotta Rabbi: Milyen nagyok Chijja tettei!?

Maga Elijáhu el-eljár egy-egy nagy mester előadásához, hogy tanítson és hogy tanuljon. „Elijáhu — olvastuk a Középső Kapu” hetedik rekeszében — járatos volt Rabbi Jósua jesivájába. Egyszer újhold napján későn érkezett:

„Hol késett a Mester?” — kérdi R. Jósua. Mire Elijáhu így felelt:

„A Machpela-barlangban . . . Amíg felköltöm Ábrahámot és vizet öntök a kezeire és imádkozik és visszafektetem és utána ugyanígy Izsákot és ugyanígy Jákobot” . . .

— És miért nem kelti fel a Mester mindnyájukat egyszerre?

— Mert ha együtt imádkoznának — feleli Elijáhu — elhoznák a Messiást ideje előtt.

— És nincs hozzájuk hasonló ezen a világon?

— Igen: Rabbi Chijja és fiai. Ha ők együtt imádkoznának, ugyanígy volna.

Erre böjtöt rendeltek el és elhozatták Rabbi Chijját és fiait, hogy együtt imádkozzanak. Mikor imájukban ezt mondták: „Fuvatja a szelet”, hirtelen nagy vihar keletkezett. Mikor azt mondták „esőt bocsát le” egyszerre szakadni kezdett az eső, Mikor ki akarták mondani, hogy „feltámasztja a halottakat”, összerázkódott az egész világ és az égben hang szólalt meg:

— „Ki árulta el a titkot a földön?”

— „Elijáhu” — hangzott a felelet.

Elhozták Elijáhut és megbüntették hatvan tüzes vesszővel. Ezután leszállt tüzes medve alakjában és az imádkozó Rabbi Chijját és fiait gyorsan szétzavarta.

Mikor ezt a gyönyörű történetet a „Napszámók” fejezetében olvastuk, cseppet sem csodálkoztunk rajta. A lehetetlenség gondolata még egyáltalában nem fészkelődött az agyunkba. Miért is volna ez lehetetlen? Hiszen a csodák azóta sem haltak ki. Nekem még csak nem rég mesélte akkor anyám, hogy Bál Sem maga mondtotta egyszer, hogy amikor a tizen-nyolc áldás imájába fog, mindig hallja a közelgő szellemek szárnyának suhogását és amikor ehhez a mondathoz ér „életre kelti a holtakat nagy irgalommal”, zsongó rajokban jönnek a bolygó lelkek, mint a forráshoz gördülő juhnyájak és megállanak körülötte és epedezve, szomjuhozva várják a megváltást, az üdvözülést.

Pedig ezer meg ezer esztendő mult el Ábrahám-
tól vagy Rabbi Chijjától a Bal Semig! Szinte éreztük,
hogy a csodák tündöklő arany láncá fogja körül mind-
azt, amit mi zsidó gyerekek zsidó ősökről, zsidó
hősökről, zsidó nagyokról, zsidó ünnepekről, zsidó
imákról tudunk . . .

IX.

A „Munkások” szakasza. — „Szocialista” tanok a Talmudban. — Ábrahám, Izák és Jákób ivadékai a szőlőtaposókádban. — Tejes gödölye a vendégeknek. — A tulajdonos lelke és a munkás lelke.

Legjobban tetszett nekünk chéderbeli gyerekeknek a „Munkások” kérdéseivel foglalkozó fejezet. Nem mintha a kis talmudiskola „a forradalmi szocializmus alapelveit” csepegtette volna belénk — ahogy sokan kárörömmel megállapítanak. Mindenesetre sok szépet és lélekemelőt tanultunk arról, hogy milyen emberségesen kell a munkással bántani. Az előző fejezet, amely iparosokról és kézművesekről szólt, épp azzal végződött, hogy a hordár, aki utközben eltörte a rábizott holmit, tartozik megfizetni a kár felét. Így szólt a tétel az elméletben. A gyakorlatban azonban: Rabba bar-bar Chanannak eltörték a munkások egy tele boroshordóját, el akarta venni a kabátjukat, mire Ráv így szólt: „Add vissza nekik a ruhájukat! — „Törvény ez?” — kérdezte Rabba. — „Igen — felelt Ráv — mert írva van, „hogy járj a jók útján.” És szóltak a munkások: „Szegények vagyunk, dolgoztunk egész nap, kinlódtunk és nincs semmink.” — „Add meg a bérüket!” — szólt Ráv.

„Törvény ez?” — kérdé Rabba. — „Igen — felelt Ráv — mert írva van „és a jámborok ösvényeit őrizd!”

A gyengébbek védelmét igenis a Biblia és a Talmud oltotta zsenge lelkünkbe, de nem tulajdonítottunk ennek nagyobb jelentőséget, mint a „Középső Kapu” más szép tanító példázatainak. A chédernek egyáltalában nem volt destruktív forradalmi jellege és osztályharc különben sem dult a mi falunkban. Az a néhány zsidó boltos szépen konkurált egymással. Nem alapítottak trösztöt a falu népének kizsákmányolására. Ellenkezőleg, mindenki igyekezett minél olcsóbban eladni. És ha a parasztasszony szépen kérte, hogy „szerezze meg mán”, ami annyit jelentett, hogy a pontosan kimért fél font sóra vagy keményítőre adjon még egy-két deka ráadást, — Móric bácsi, vagy Zsuzsi néni nem fukarkodott és teljesítette a kívánságot. „Ne mírje no mint a sáfrányt!” — szokták mondani a „kuncsaftok”, akik igazán csak a sáfránynál törődtek bele a pontos mérésbe, mert abból legfőlebb fél dekát vásároltak egyszerre. Hiszen néhány vékony apró szál elegendő, hogy a levesbe pompázó arany színt s fűszeres illatot varázsoljon. A sáfrány súlyát már azért sem lehet „megszerezni”, mert méregdrága, hiszen dekája négy-öt krajcárba került! Minden egyebet szívesen szereztek meg, Patán nem volt „a zsidó fontja három fertály”, mint a nő: a tartja, inkább több is volt a négy „verdung”-nál. No de ez más szakaszba tartozik. Most a „Munkások” fejezetébe kezdtünk.

Hogy is kezdődik ez a szakasz: „Bovo-Mecio” a „Középső Kapu” traktátusában?

„Ha valaki munkásokat fogad és kikötötte, hogy korábban kezdjenek és későbbben végezzenek, ha ez abban a közösségben nem szokásos, akkor nem szabad őket erre kényszeríteni, még akkor sem, ha a rendesnél magasabb munkabérben egyeztek meg. Magasabb bérért a munkaadó csak jobb munkát kívánhat, de nem több munkaidőt. Ott ahol szokás ellátást is adni, köteles a munkaadó ellátásról is gondoskodni. Történt egyszer, hogy Rabbi Jochanán szólt a fiának, „menj fogadj nekünk munkásokat”. Elment és ígért ebédet is. Mikor visszaérkezett apjához, így szólt hozzá: „fiam, még ha olyan ebédet adsz nekik, mint annak idején Salamon király lakomája volt, akkor sem tennél eleget, mert ők Ábrahám, Izsák és Jákob ivadékai; hanem még mielőtt munkába fognak, menj és mondd meg nekik, hogy nem követelhetnek tőlem egyebet, mint kenyeret és főzeléket.”

Hogy itt zsidó munkásokról van szó, Ábrahám, Izsák és Jákob ivadékairól, azon cseppet sem akadunk fenn. A mi falunkban is éltek zsidó munkások, de voltak idegenek is, különösen ilyenkor szüret idején, jöttek Beregből, Ugocsából, Máramarosból, szép szakállas, hosszú kabátos, magas zsidó férfiak, akik nem vásárolták a bort, hanem csinálták kezük s lábuk munkájával, — persze kóser bort. Szinte beleképzeltük őket már előre az udvarban álló óriási kádba, ahogy már tavaly is csodáltuk őket, amint egyszerre hárman-négyen körbe-körbe járnak benne

és tapossák az érett hamvas szőlőt, majd el-elsüppednek benne, majd újra meg újra felbukkannak hatalmas termetükkel a kád mélyéből és messziről úgy tűnik, mintha táncot járnának, miközben hosszú, fekete szakállukat és csőbe csavart tincseiket ide-oda lengeti a csipős őszi szél. Sokszor úgy volt, hogy éppen csak a bársonysapkás fejek és a piros szőlőlével telefröccsent arcok látszottak ki a kád pereme fölött, a szakállak pedig mint kicsordult szőlőfürtök lógtak le a kád széléről és amint így az éles vonalban kísértetiesen körben forogtak, úgy tűnt, mintha lemetszett fejek incselkednének, rémítő táncot járva a véres alkonyatban. — Hogy Ábrahám, Izsák és Jákob ivadéakai és nem napszámosok, az meglátszott egész lényükön. Nem a korcsmában gyülekeztek, hanem a templomban, a beszhamídrásban. Már sátorosünnep előtt ott voltak a faluban. A község tagjai úgy fogadták őket, mint az előkelő vendégeket, az „ajrach“-okat. Nálunk a vendégszobában háltak, az asztalunknál ültek és az ünnepi lakoma után Tórát magyaráztak, sőt mi több, vitába bocsátkoztak apámmal, a tanulás mesterével. Nem volt itt munkaadó és munkás, csak ember és ember, zsidó és zsidó, Ábrahám, Izsák és Jákob ivadéakai, kik mind egyformán örökösei Mózes tanainak és a nagy bölcsék és mesterek tanításainak. Láttuk, hogy az a munkás, aki egész nap maszatosan mászkál a kertben és a pajtában, szőlőt tapos, bort szűr, prést csavar, vagy nehéz kupát emel, reggelenként ott áll a gyülekezettel a templomban és a szőlőtől lilára festett

karjára ő is rácsavarja az imaszíjat, fejére ő is ráilleszti a tefilint, tanuságul, hogy „Isten egy!” Csak egy különbséget ismertünk: a jó és a gonosz között! Rabbi Zéra prédikálta — olvastuk a Középső Kapu"-ban: — Mit jelent az, ami írva van: és leszén éjjel, benne nyüzsögnek az erdő minden vadjai? „És leszén éjjel” — ez a világ, amely hasonlatos az éjszakához; „benne nyüzsögnek az erdő minden vadjai”, — ezek a gonoszok, akik hasonlatosak a vadállatokhoz; „felragyog a nap” — ezek a jámborok!

„Cadik s roso” „jámbor s gonosz” csak ez a két kategória létezett a mi kis világunkban. És a cadik mintaképe Ábrahám, akivel szintén sokat foglalkozik éppen a „Munkások” fejezete. De vajjon, hogy kerül a nagy patriarcha a munkások közé? A dolog igen egyszerű. Ábrahám, Izsák és Jákob ivadékaikról volt szó a fejezet első misnájában és ha már szóba került Ábrahám, belekapcsolódik mindenféle egyéb is, amit Ábrahámról elmondani lehet. Ilyen a talmud természete, szerkezete. Átugrál egyik tárgyról a másikra, a másiktól a harmadikra, ahogy éppen véletlenül szóba került; ha aztán elmondotta mindenről mondanivalóját, hirtelen visszatér az eredeti tárgyhoz és minden átmenet és bevezetés nélkül folytatja ott, ahol abbahagyta. Sokkal érdekesebb volt ez nekünk is így. Ide-oda kalandozhatott a képzeletünk s nem fáradtunk bele a tanulásba. Egy elbeszélő költemény bő szélességével írja le, milyen lakomával fogadta Ábrahám a három idegent, az ajrachokat, akikről persze nem tudhatta, hogy az égből küldött angyalok.

Tejbe-vajba fürösztötte őket, illetve tejfölbe és vajba rántott finom borjupecsenyével traktálta a vándor vendégeket. Persze, akkor még szabad volt az ilyen pogány lakoma, mert hiszen a Tóra csak később Mózes idejében tiltotta meg a tejes gödölyét. Három borjut vágott le Ábrahám a három idegennek, csak azért, hogy mindegyik kaphasson egy-egy nyelvet mustárban. Még betegsége sem tartotta vissza a vendégszeretettől. Sátrának ajtaja előtt kötözte a sebeit, hogy el ne mulassza valamelyik arra menő vándornak barátságos személyes meginvítálását. Erre Isten kiemelte a napot hüvelyéből, hogy szabadon, izzóan süssön le a földre, hogy Ábrahám kénytelen legyen a sátor árnyékába huzódni és pihenni. Majd meglátogatta a beteget. Valami csodálatos gyöngédséggel beszél Isten az ő kedvencével. Sára nevetett, amikor az angyal gyermeket jósol neki, „vajjon hervadásom után lehet-e még gyönyörűségem, hisz *az én uram már öreg!*” Isten meg így kérdezte Ábrahámától: „Mért nevet Sára mondván: vajjon valóban szülhet-e még én, hisz *én már öreg vagyok.*” Isten megváltoztatta Ábrahám előtt Sára szavait, mert nem akarta felkavarni a házi békét. Ugy tüntette fel, hogy Sára önmagát mondotta öregnek és nem Ábrahámot. — „Nagy dolog a béke, hogy a Mindenható is eltért miatta az igazságtól!” — teszi hozzá valaki Rabbi Jismael iskolájából. Mikor aztán Isten csodájából Izsák megszületett, a világ népei gúnyolódtak mondván: „Nézzétek a két öregot, csecsemőt szedtek fel az utcáról és azt mondják: a mi fiunk és még

nagy lagzit is csapnak hozzá!" Ekkor újabb csoda történt, Sára emlői kinyiltak, mint két forrás és megszojtatta az összes vendégasszonyok és fejedelemnők csecsemőit. És hogy Ábrahám is igazolva legyen, Izsák arca hű képmása lett Ábraháménk. Minthogy pedig Ábrahám idejéig nem volt öregség és külsőleg nem lehetett megkülönböztetni az öreget a fiataltól, mikor Izsák felnőtt, mindenki összetévesztette őt atyjával, Ábrahámmal. Ekkor Ábrahám Istenhez könyörgött, aki leküldte az emberekre az öregséget."

Mindezt a „Munkások” fejezetében olvastuk, mintegy közbenső szórakozásul a halachikus fejtegetések között. Aztán csakhamar visszatértünk a munkás jogaira a szőlőben, hogy munkaközben szabadon ehet a gazda szőlőjéből. „Olyan mint a tulajdonos lelke a munkás lelke is. Ahogy te ehetsz szabadon a szőlőből, a munkás is ehet belőle.” Sőt a feleségét és gyermekeit sem szabad a szőlőevéstől eltiltani. „Amit a munkás megeszik, nem a gazdáéból eszi, hanem az ég áldásából.”

Ilyeneket tanultunk a „Középső Kapu” mögött. Talán mégis szociális gondolkodás ez. Talán mégis ezek a zsidó írások tanítják a zsidó gyermeket az emberi egyenlőség eszméjére. De vajjon igazán bűn ez? Destrukció ez?

X.

A legszebb legenda. — Tizenhárom évig a barlangban. — Rabbi Eleázár hívja a szenvedéseket. — A halott szent ítélet-hirdetése. — „Minden áldás az asszonyért jön.” — Nőrablás a Középső Kapuban. — „Négyszáz, azaz nyolcszáz, vagy négyszáz, azaz kétszáz?” — Rabbi és a borju.

A „Munkások” fejezetében olvastuk a legszebb legendát, amit valaha hallottam. Még ma is emlékezetemben van a megdöbbenés és feszültség, mellyel a gyönyörű legenda fejlődését kísértük. Mi az a hatás, amit a mérgezett sebével meghalni nem tudó Amfortas és a részvéttel megváltó Parcifal legendája bennünk később fakasztott, ahhoz a tisztalelkű gyermeki részvéthez és mélységesen döbbenetes fájdalomhoz képest, mellyel Rabbi Eleázár bar Simon sorsát olvastuk, vagy inkább „tanultuk.” Mert szent tanulás volt előttünk a „Középső Kapu” mögött minden, akár halácha, akár agáda. Nem mese, hanem áhítatos elmerülés a csodákban.

Hogy ki volt Rabbi Eleázár bar Simon, azt tudtuk valamennyien, de különösen én, aki már ekkor is szerelmese voltam a Kabbala misztikus világának és tudtam — hisz anyám többször felolvasta egy nagy jiddis könyvből — hogy Rabbi Simon ben

Jochái tizenhárom évig bujdosott fiával R. Eleázárral együtt a rómaiak elől egy sötét barlangban, ahol csoda történt, a homokból forrás fakadt, a forrás partján szentjánoskenyérfa nőtt ki és ebből a fából és forrásból táplálkoztak a mesterek tizenhárom esztendőn át. Egész nap nyakig a homokban elásva ültek meztelenül, hogy egyetlen öltözet ruhájukat, amelyet csak az imához vettek föl, el ne nyűj-jék. Ebben a barlangban írta meg Rabbi Simon ben Jochái a Zóhárt, a titkos rejtelmek szent könyvét. A barlang bejáratát csodás égi tűz vette körül, hogy még a madár is, ha arra repült, hamuvá égett. Mikor a tizenharmadik év végén Elijáhu hírül hozta nekik, hogy a császár meghalt és elhagyhatják a barlangjukat, a világ folyása egészen idegen volt előttünk. Különösen Rabbi Eleázárt bántotta, hogy az emberek ahelyett hogy az örök titkok tanaival foglalkoznának, lihegve, hajszolva kenyeret keresnek. „Elhagyják az örök életet és a pillanatnyi élet után futnak” mondotta haragosan és szeme lobbanó pillantásával mindent felperzselt. És akkor hang hallatszott az égből: „Azért jöttetek hát ki a barlangból, hogy elpusztítsátok az én világomat?”

És erről a Rabbi Eleázárról olvastuk „Bovo-Mecio” munkás-fejezetében, hogy valami különös uton-módon a császár szolgálatába került és hivatása lett, hogy zsidó gonosztevőket elfogasson. A Talmud szerint, a császár hívására, kényszer alatt fogadta el az állást. A mestereket természetesen bántotta, hogy a nagy Rabbi Simon fia ilyen tisztséget tölt be.

Megízené neki Rabbi Josua ben Korcha:

— Oh ecet, bornak a fia, még meddig adod át Istenünk népét a gyilkosoknak?

— A csalánt irtom csak ki a szőlőből — felelt Rabbi Eleázár .

Mire Rabbi Josua visszaizent:

— Hadd jöjjön a szőlőkert gazdája és irts ki a maga csalánját . . .

Egy napon egy ruhamosó csufolni kezdte az utcán: „Ecet bor fia! ”

Rabbi Eleázár felbőszült.

— Ha ilyen orcátlan, bizonyára gonosztevő.

Elfogatta. Mire haragja lecsillapodott, utána rohant, hogy kiszabadítsa, de már késő volt. Megállott az akasztófa alatt és zokogott. Ekkor odajött egy tanítványa és így szólt:

— Ne szaggasd a szívedet, mester, valóban gonosztevő volt, ő és fia erőszakot követtek el egy férőú jegyesén Jomkipur napján.

Összekulcsolta Rabbi Eleázár a kezeit benső részei fölött és szólt:

— Örvendjete, beleim, örvendjete! Ha a ti kétségeitek ilyenek, hát még a bizonyságaitok! Biztos vagyok benne, hogy soha nem vesznek erőt rajtatok a férgek . . .

De mégis furdalta a lelkiismeret és vezeklésül önként rettentő szenvedéseket vállalt. Éjjel hatvan lepedőt terítettek alája, reggelre mégis kihuztak alóla hatvan tálat tele vérrel és gennyel. Minden reggel

hatvanféle gyógyételt készített neki a felesége, mitől jobban lett. Éjjelenként maga hívta a fájdalmaikat:

— „Testvéreim, barátaim, jertek!”

Reggelre pedig szólt hozzájuk:

— „Távozzatok, hogy ne zavarjatok a Tóranulásban!”

Egy napon meghallotta ezt a felesége.

— Te hozod őket magadra — szólt — és már felemésztetted apám házának pénzét!

Otthagytá és visszatért szüleihez.

Történt ekkor, hogy a nagy tenger hajósai imájukban Rabbi Eleázár nevét hívták és megmenekültek az oceán pusztító viharától. Hálából hatvan szolgát küldtek a beteg mesternek, telerakva ajándékokkal és gyógyító szerekkel. Egy idő múlva elküldte hozzá a felesége a leányát, hogy nézze meg, mit csinál.

— Menj, mondd meg anyádnak — izente vissza Rabbi Eleázár — mondd meg neki, az én Atyám gazdagabb, mint az övé!”

Mikor halála közeledtét érezte, így szólt visszatért feleségéhez:

— Tudom, hogy a mesterek haragszanak reám és nem fogják tiszteletben részesíteni holttestemet, rejts tehát el az én emeletemen és ne félj tőlem.

Mondá Rabbi Semuél bar Nachméni: „Mesélte nekem Rabbi Jonatán anyja, hogy mesélte neki maga Rabbi Eleázár bar Simon felesége: „Nem kevesebb mint tizennyolc évig és nem tovább, mint huszonkét évig rejtegettem halott férjemet az emeleten. Mikor

felmentem hozzá, kihuztam a hajából egy szálat és friss vér szivárgott fel a nyomában. Egy napon láttam, hogy egy féreg jön ki a füléből. Elájultam. Ekkor megjelent az álmomban és szólt: „Ne aggódj!” Egyszer hallottam, hogy szidalmazták a mestereket és én nem tiltakoztam, amint kellett volna, ezért a bűnhődésem.” Valahányszor két embernek pöre volt, fölmentek Rabbi Eleázárhoz ítéletért, megálltak az ajtaja előtt, mindegyik elmondotta a maga igazát. Aztán kihallatszott a szobából az ítélet: „Ez az ember nyertes, ez az ember vesztes!”

Egyszer összeveszett Rabbi Eleázár felesége a szomszédasszonyával és ez így szólt hozzá: „Legyen olyan, mint a férje, aki nem tud sirba jutni.” Erre a mesterek közbeléptek, hogy Rabbi Eleázár befejezhesse földi útját. Mások szerint Rabbi Simon ben Jochái, Rabbi Eleázár atyja jelent meg az álmukban és szólt: „Egy galambom van köztetek és nem akarjátok hozzám bocsátani.” Elindultak a mesterek, hogy a holttesttel foglalatostkodjanak. De Achborija lakosai nem engedték őket a halotthoz; mert mindaddig, míg Rabbi Eleázár bar Simon az emeleten szendergett, nem közeledett vadállat a határ felé. Egyszer Jom-kipur előtt, amikor mindnyájan el voltak foglalva, elküldték a mesterek a birabelieket, hogy elhozzák a halottas ágyat. Elvitték a barlangba, ahol atyja volt eltemetve. A barlangot azonban sárkány vette körül, amely farkát a szájában tartva hengerként állta a nyílást. És szóltak a mesterek: „Sárkány, sárkány, nyisd ki a száját, hadd mehessen be a fiú az

apjához!" A sárkány utat nyitott és Rabbi Eleázárt eltemették.

Ezt a félelmetesen fenséges legendát szent borzongással olvastuk. Voltak közben részletek, mik asszonyokról szóltak és miket nem értettünk. Amint-hogy nem értettük, hogy lehet az, hogy amikor Rabbi Eleázárt ennyi megrázó csoda közt eltemették, egyszerre csak olvassuk közvetlenül utána: „Elküldött Rabbi Jehuda, hogy beszéljenek az özvegyével”. És a Rási tüstént meg is magyarázza, hogy ez a „beszélés” annyit jelent: „kérjék meg, hogy menjen férjhez őhozzá.” Igaz, hogy az özvegy azt izente vissza neki, hogy „az edény, amely szolgálta a szentet, szolgálja most a hétköznapot?” Sőt egy példabeszéddel is megtoldotta az üzenetet: „A szög, melyre a hős a fegyverét akasztotta, most ráakasztja a kutyapásztor a tarisznyáját.” Mégis olyan különösen hatott ránk ez a kegyeletsértés és megféleldeztünk róla, hogy az özvegy husz évig rejtegette halott férjét az emeleten. Rabbi Jehuda pedig folytatta az ostromot és újból izent az asszonynak: „A Tórában igaz, nagyobb volt nálam, de a jócselekedetekben nagyobb volt-e?” És az özvegy felelt: „Hogy a Tórában nagyobb volt-e, azt nem tudhatom, de hogy jócselekvésben nagyobb volt, azt tudom, hiszen maga vállalta a szenvedést!” Rabbi Eleázár özvegye most már büszke volt ugyanarra, amiért a férjét otthagya.

Mindehhez azonban keveset értettünk. Csak úgy derengett gyermeki fantáziánk előtt, milyen óriási, titokzatos és érthetetlen szerepet visz a férfi életében

a nő. Hogy akármiről van szó a Talmudban is, mindig hozzá térünk vissza. Szó van talált holmiról „ketten fognak egy ruhát” és már elbonyolódik a vita a körül, aki válólevelet talál: adja-e oda az asszonynak, vagy adja vissza a férjnek. „Az arany” fejezetében vagyunk, feltételes megállapodásokról van szó és máris ott tartunk, hogy „ha valaki eljegyez egy asszonyt azzal a feltétellel” . . . Vagy: „Vigyázzon az ember, hogy meg ne bántsa szóval a feleségét, mert könnyen hull a könnye és az ég látja”. Szó van a zálogvételtől és egyszerre csak olvassuk Rabbi Simon nézetét, hogy „ha ez az egyetlen asszony, akkor se vegye el, ha eltéríti a szívét az igaz úttól.” Az egyik nőgyűlölő Ráv, megkockáztatja a haragos állítást, hogy „aki a felesége tanácsára hallgat, a Gyeheennába jut, mint Ácháb, akit a felesége csábított bálványimádásra.” Erre közbevág egy másik szelidebb meseter: „Nem úgy van, helyesen mondják az emberek: ha a feleséged alacsony, hajolj le hozzá és hallgasd a szavát.” Raba meg azt mondotta a mechuzabelieknek: Tiszteljétek asszonyaitokat, hogy meggazdagodjatok, mert az áldás csak az asszonyért jön házatokba! Ábrahámnak angyalfogadó nagy lakomájáról van szó és utána olvassuk: „Ugyanilyen lakomát készített Salamon királynak minden nap mind az ezer felesége, mert mindegyik várta, hogy az ő vendége lesz.” A „földbérlet” fejezetében egyszerre minden átmenet nélkül halljuk, hogy Alexandriában szokás volt, hogy az emberek eljegyezték a leányokat és mikor a mennyezet alá akarták vezetni, hirtelen jöttek

mások és elrabolták." A mesterek törvénytelennek akarták nyilvánítani a gyerekeiket, de a türelmes öreg Hillel talált számukra is mentséget. Ez volt a „szokás” Alexandriában. — Elképzeltük micsoda háborúság dühöngött az alexandriai zsidó családok között az ilyen nőrablás után! Másutt meg — olvastuk — az volt a szokás, hogy dupla hozományt írtak a házasságlevelébe — a „koved” miatt. Azzal persze tisztában voltunk, hogy a hozományt a régi időkben a férfi adta a nőnek és nem fordítva, amint az ma szokás. Egy ember azt mondotta, írjatok a menyemnek házasságlevelébe négyszáz aranyat. Mire Rav Acha azt kérdezte: „Négyszáz, azaz nyolcszáz? vagy négyszáz, azaz kétszáz?” Ez a szokás nem volt idegen előttünk. Ismertük a szombati és ünnepi Tóra-licitálásból. „Tausend üm selisi!” — hirdette hangosan a kikiáltó „samesz” a kis patai zsinagógában, ahol persze még nem volt cilinderes „egyházfi”, aki elegáns némasággal kis táblán viszi körül az impozáns számokat. Nálunk a samesz hangos szóval vezette az istenes árverést és röpködtek az ezresek nábobí könynyelműséggel a szent micváért, de mindenki tudta, már mi gyerekek is tudtuk, hogy az, aki büszkén kidüllesztett mellel, a hüvelykujját magasan fölfelé bigyesztve ezret ígér a harmadik Tóra-helyért, az tulajdonképpen csak szerény tíz krajcárt fog fizetni és mégis ezret kiáltanak ki — a „koved” miatt. Hogy ezt pár ezer évvel ezelőtt a hozománnyal is megtették, az mindenesetre ujság volt előttünk. De az már cseppet sem lepett meg bennün-

ket, amikor később azt hallottuk, hogy ez az ígélet és valóság közötti disztancia még ma is szokásos, amikor pedig a hozományadás viszonya teljesen megfordult és a differenciákat — a férfi várja.

Minket mindenesetre nem nagyon érdekelték az asszonyok ügyei. Rabbi Eleázár feleségének sorsa sem. Csak a szenvedő mester alakja vésődött mélyen a szívünkbe. És vele együtt a másik szenvedő Rabbi, aki szintén maga vállalta a szenvedést egy borju miatt. Egy napon egy kis borju menekült köpenyege alá a metsző kése előtt. Rabbi elüzte magától: „Menj, erre vagy teremtvél!” Később fájt a szíve a kegyetlensége miatt, hogy nem követte Isten irgalmas példáját, kiről írva vagyon: „és könyörül minden teremtményén.” Ezért vezeklésül önkéntes szenvedést vállalt tizenhárom esztendeig. Az ő jajkiáltásai is elhatottak a tengerekig és felforgatták a világ rendjét. Elmaradt a tavaszi eső és elperzselődtek a kalászhok. Vele szenvedett a föld és az ég és az egész mindenség. Csak szíve jóságának új megnyilatkozása váltotta meg. A legnagyobb boldogság „szenvadni szeretetből”. Így tanultuk ezt a „Középső Kapu”-ban. És tudtuk, hogy maga a Messiás is rettentően szenvedve ül Róma kapujában, oldozza és kötözgeti a sebeit, így várja az időt, hogy megválthassa a világot . . .

XI.

Humor a Középső Kapuban. — A kövér tanaiták. — Elefántot visznek át a tű fokán! — A furfangos öreg teherhordó. — „Hogyan csinálhat ez üzletet másnak a tehenével?” — Követválasztás Palán. — Puskaropogás a levegőben. — Vérnyomok a havon. — A lovak patái alatt. — „Életmentés” az erdészéknél. — A trágyahordó tefilinje. — Még ha király köszönti is...

Nem mindig volt olyan komoly az élet és olyan komor a mese a „Középső Kapu”-ban. A hosszú télen át mégis csak telt olykor-olykor egy kis kacagásra is. Kellett-e mulatságosabb kép, mint a két kövér mester, Rabbi Jismael bar Jósze és Rabbi Eleázár bar Simon, akikről azt tanultuk, hogy „mikor szemközt álltak egymással, elment *köztük* egy ökörpár anélkül, hogy érintette volna őket.” És hozzá a Rási kedves magyarázata: „*Köztük*, azaz a hasuk alatt, mert olyan nagy volt a hasuk.” A hasunkat fogtuk nevettünkben, mikor a jelenetet magunk elé képzeljük. A két mester áll az utca közepén egymással szemközt, vitatkoznak valami nehéz kérdésről és annyira belemélyednek, hogy észre sem veszik, mikor a mezőről jövő ökörpár szépen átsétál a hasuk alatt. Még a szarvuk sem érinti őket. Próbáltuk lerajzolni fantáziából, de sehogy sem sikerült. No meg aztán meggondoltuk,

hogy még sem illik kigúnyolni a szent tanaitákat és széttéptük az összes versenyvázlatokat. Szerencsére még mielőtt Reb Sólem kezeibe kerülhettek volna.

Ezt a Rabbi Jismaelt is arra kényszerítették a rómaiak, hogy a bűnösöket összefogassa és átadja a hatóságnak. Találkozott vele Elijáhu próféta és szólott hozzá: „Még meddig adod át Istenünk népét a megölésre?” — Felelt neki: „Mit csináljak? királyi parancs ez!” — Szólott Elijáhu: „Apád Ázsiába menekült, menekülj te Ludkiába.” Így is történt. És láttuk a kövér mestert, amint menekül pusztán, sívtagon át a rómaiak elől. Már meg is sajnáltuk szegényt, akit előbb ki akartunk csúfolni.

Rabbi Simon ben Chalafta is ilyen kövér volt, olvastuk. Nagy melegben szólt a leányának: hűsíts a pálmalegyezővel. Közbe hűvös szél jött és a mester szólt: „Látod, mennyi pálmalegyezője van a mi Urunknak!”

És jól mulattunk a pumbadítaiakon, akik „átviszik az elefántot a tű fokán.” Ezt olvastuk sokszor, ha Rabbi Amram vagy valamelyik más mester kérdése nagyon szörszálhasogató volt. És a nahardeai mesterek gúnyosan feleltek: „Talán pumbaditai vagy, akik elefántokat tolnak át egy tű-nyíláson?”

És milyen nagyszerű volt az a furfangos öreg, aki megtréfálta a kövér Rabbi Jismael bar Józset. Egy nagy köteg fát cipelt az utcán és éppen pihenőt tartott, mikor szembe jött vele a mester. Az öreg odaszólt: „Segíts, add fel a vállamra.” Tórai parancs a teherhordó segítése. Mit tehetett? Odaszólt az

öregnek: „Mít ér ez az egész?” — „Egy fél aranyat.” — „Hát akkor itt egy fél arany és a holmit szabaddá teszem.” — Az öreg átvette a fél aranyat, aztán odébb huzta a köteget, ezzel újból birtokba vette és ismét felszólította a mestert, hogy segítse fel. Erre újból adott neki egy fél aranyat.. De most már hozzátette: „A köteget szabaddá teszem az egész világ számára, téged kivéve.”

És milyen bölcs volt Rabbi Jismael apja is, Rabbi Joszé. Mindig fején találta a szöveget. És mindig igazat adtak neki. „Ha ketten letétbe adtak valakinek pénzt, az egyik száz dinárt, a másik kétszázat. Az egyik mondja: én adtam a kétszázat, a másik mondja: én adtam a kétszázat. Mi a teendő? A misna szerint adni kell ennek is százat, annak is százat, a többi pedig marad, míg megjelenik Elijáhu próféta. De közbevágott Rabbi Jósze: „Ha így történik, mit veszített a csaló? (Akkor nincs semmi kockázata, ha a másikat kéri — magyarázza Rási.) Hanem az *egészet* kell letétbe helyezni, míg megjelenik Elijáhu próféta.” És tanultuk tovább a „*Hamafkid*” (Aki őrizetbe ad) szakaszában „Ha valaki bérbe vett egy tehenet és kölcsönadta egy másiknak és ott ki-mult természetes halállal, akkor a *bérbe vevő* meg-esküszik, hogy természetes uton halt meg a tehén és akkor ő nem tartozik kártérítéssel a gazdának. A *kölcsön kérő* ellenben, akinél ingyen volt a tehén, tartozik megfizetni az árát a bérbe vevőnek. Szólott Rabbi Jósze: „Hogyan csinálhat ez üzletet másnak a tehenével? Hanem a tehén visszamegy a gazdájához!”

Babyloniában az első véleménynek adtak igazat. Szó-
lott Rabbi Zéra: Hiszen akkor megeshetik, hogy a
tulajdonos tartozik több tehén árát megfizetni a
bérbe vevőnek. Hogy hogyan? Bérbe vette 100 napra.
Pár nap múlva a tulajdonos vissza kérte kölcsön és
nála meghalt. Akkor a bérbe vevő fel van mentve min-
den kötelezettség alól, viszont a tulajdonos tartozik
megfizetni a tehén árát a bérbe vevőnek, akitől ő
ingyen kapta kölcsön. Mert mi a különbség, ha ide-
gennél van kölcsön, vagy a gazdánál. És a Haiál
angyalának is mindegy, akár itt van, akár ott van a
tehén! Azonkívül tartozik a tulajdonos új tehenet adni
a bérbe vevőnek a hátralevő bénapokra. Ha ezalatt
ismét kölcsön kéri a tulajdonos és meghal nála, akkor
újából tartozik fizetni egy tehén árát a bérbe vevőnek
és adni újabb tehenet a további hátralevő bénapokra.
És így tovább. És így tovább. A bérbe vevő így száz
nap bére fejében egy egész tehéncsordához jut-
hatna. És ez mégsem volna igazság."

Cseppet sem csodálkoztunk, mikor később azt
olvastuk, hogy „mikor Rabbi Zéra felköltözött Izrael
országába, száz napot böjtölt, hogy elleljeitsen min-
dent, amit Babyloniában tanult."

— Nektek, ugye, nem kell böjtölnötök, hogy
felejtsetek — incselkedett velünk Reb Sólem.

Nem is volt könnyű ilyen komplikált kérdéseket
megtartani. És egyébként is ezidőtájt nagyon lefog-
lalta érdeklődésünket az utca. Kemény tél volt. Sűrű
hó borította be az egész falut. A házakon vastagabb
volt a fehér hórétég, mint a barna szalmatető. A

chéderbe magasszárú csizmában jártunk, amely sokszor térdig belesüppedt a pihés puha hóba. A pataknak nyoma sem volt. Csak a gyerekek vágtak itt-ott ösvényt rajta, hogy a fölfedett jégen „írongáljunk”, persze korcsolya nélkül. Minden jótéltélek behuzódott a meleg szobába. A boltban megfagyott a forgalom. És a háztól az ólig is csak duplakendőben burkolózva mentek az asszonyok. Éjjel még farkasokat is láttak a határban. Egyszerre csak szokatlan zsi-bongás zaja verte fel a falu csendjét. Kezdődtek a követválasztások. Ma már csak emléke él. De abban az időben, Isten tudja miért, a mi falunkba jöttek a közeli városokból választani. Hatvanból és Apcból, Szántóból és Tarjánból, Pásztóból és Püspökiből s ki tudja még honnan jöttek a telezsufolt szekerek, pántlikás, zászlós, daloló emberekkel. A falu tele lett érthetetlen, új nótákkal, miket ezelőtt sohasem hallottunk. Jobbpártról és balpártról énekeltek, nagyokat kurjantottak, a kezükben csillogó pálinkás üvegekkel hadonászva. Csendőrök szállták meg a hidat és szétoszlatták a tolongó tömeget, jobbra és balra. Ez volna hát a jobbpárt és a balpárt? De miért akarnak ezek az emberek folyton nekimenni egymásnak? Miért dulakodtak az előbb úgy a hídon, hogy sokan egymásba fonódva mint nagy forgó gombolyagok belepotyogtak a patak mély medrébe? Szerencsére most puha hópárnákra estek és nem történt semmi bajuk. A parasztok közt sűrög-forog Reb Mordche Seidner, a falu kedvenc „Modhele”-je, gesztikulál és magyaráz, jobbpárt, balpárt, így lesz, úgy lesz és a köréje

gyűrűző tömeg fejjel bólint. Vajjon mit magyaráz? És most éppen a Berecz bácsinak fejteget valamit a mi „sabosz-gój“-unknak, aki péntek- és ünnepeste bejön a templomba és csupasz ujjával lecsípi az égő gyertyának a belét, vagy ha kell, egészen kiviszi, reá fúj és eloltja. Mit érthet ez? És ha valamennyi-jüket a jobbpártból is és a balpártból is beterelnék a csendőrök a „Középső Kapu“-hoz a chéderbe és reáparancsolnának Reb Sólemre, magyarázza meg nekik, mit mond Rabbi Jósze, mit mond Rabbi Zéra, megértenének-e belőle akár csak egyetlen szót is?

Hirtelen nagy zsibongás támadt lent a kút körül. A nép át akarta törni a csendőrök kordonját. Pár suhanc követet dobott a „kakastollasokra“. Fegyverek villogtak le a vállakról, puskaropogás és jajveszék-lés töltötte meg a levegőt. „Halottak is vannak“ — kiabálták. A híd körül felbomlott a rend. Mindenki eszeveszetten rohant jobbra-balra. Néhány ló megvadultan száguldott a szánnal föl a part felé. A gyerekek ijedten szerteszétszaladtak, rémüldöző anyák utánuk és én a nagy zürzavarban egyik szánkó alá kerültem és véres homlokkal kerültem el a havon. Szerencsére közel volt az erdészék udvara. Az erdészné felkapott, bevitt a szobába, szeliden megsimogatta az arcomat. „Ilonka, hozz be gyorsan hideg vizet.“ Borogatásokat kaptam a homlokomra és Ilonka tartotta, míg elállt a vérzés. Nem is fájt olyan nagyon. „Ilonka, hozz be egy pohár friss vizet!“ Megittam és közbe eszembe ötlött: lehet-e, hogy ebben a házban csakugyan még egy pohár vizet sem szabad meginni,

ahogy Reb Sólem mondotta? Közben anyám jött rohanva és kezeit tördelve. „No csak ne ijedjen meg, Zsuzsi néni, nincs semmi baj. Vigyáz a gyerekekre a jó Isten. Csak egy kis figyelmeztető jelt fog viselni a homlokán, hogy máskor ő is jobban vigyázzon.”

Másnap már bekötött fejjel ott ültem a „Középső Kapu” előtt. Jobbpárt vagy balpárt győzött, mindegy. Mi hajlongva és énekelve tanultuk a Bovo-Mecio-ban, hogy hogyan kell tartani a tehenet, az ökröt szántásnál, boronálásnál, építésnél. — „Ha a zsellérre vonatkozóan, akinek bért fizetsz, megparancsolta a Tóra, hogy nem tilthatod meg, ha eszik a termésből, a gyümölcsből, amellyel nálad foglalatосkodik, annál kevésbé akadályozhatod ezt meg az állatnál, melynek ellátásáról te tartozol gondoskodni. De még a pogánytól kölcsönvett jószágnál sem. Ezt ugyan már nem írja elő a Tóra, de a bölcsek, akik a Tórán is túlmennek jóságukkal. „Azért pusztult el Beth-Hónó három évvel előbb, mint Jeruzsálem, mert boltosai folyton csak a Tóra *szavaira* hivatkoztak”. A mi falunk boltosai majdnem mind kis földet is műveltek. Egyik szőlőt, a másik gabonát. Veteményes kertje meg legalább mindenkinek volt. És a parasztok sokszor kölcsönadták a lovukat, az ökrüket. Amit mi most a „Középső Kapu”-ban tanultunk, „aktuális” is volt.

Még sűrű, hideg havat söpörtek szemünkbe a téli szelek, mikor a chéderbe mentünk, hogy belekezdjünk az új szakaszba. Arról „*aki földet vállal felebarátjától*”. „Ahol vágni szokás, ott vágni kell, ahol

kitépni, ott kitépni, ahol utánaszántani, ott utánaszántani." Így szól a misna. És utána a „gemóre” magyarázata: Ahol a kalászt kitépni szokás gyökerestől, nem mondhatja a tulajdonos, vágd le sarlóval, hogy a gyökerek a földben maradjanak trágyázásul. Viszont a bérlő nem mondhatja: mi közöd hozzá, hogy jól vagy rosszul művelem-e földedet, te ugyanis megkapod a teljes bért. — Mert a gazda felelhet: Holnap te kimégy belőle és a föld giz-gaszt fog teremni nekem. — Tehát minden a helyi szokáshoz igazodik.

És ha már a „helyi szokás”-nál vagyunk, közvetlenül idetartozik az is, hogy „ha valaki terhet visz a fején és a tefilin a fején van, ha a tefilin szétnyomódik, akkor tilos, ha nem, akkor szabad.” De ennél is érdekesebb volt még: „Ha valaki trágyát hord ki a mezőre a fején és rajta van a tefilin, ne tolja oldalra és ne kösse csipőjére, mert az megszégyenítése a tefilinnak, hanem kösse a karjára, a másik tefilin mellé.” — Ezek az emberek így jártak egész nap tefilinnel a fejükön, talisszal a vállukon. Így jártak, így dolgoztak. Mit szólnának a patai „skocim”-ok, ha a zsidók most is így járnának-kelnének a faluban? Elég volna-e a kő meg a kavics az utcán? Ha apám szombaton a taliszban ment haza a templomból, hogy még otthon is kitoldja az imát néhány zsoltárral, magára öltötte a talisz fölé nemcsak télen, de nyáron is a fekete felsőkabátot, a talisz lelógó rojtjait pedig fölemelte és felkötötte, hogy „szemet ne szurjon” a falusi népnél. Persze azok, akkor, hajdanában, maguk között voltak és a maguk földjén nem

kellett restelkedniök semmivel, ami az övék. Főpapok, „papi bimbók” és áldozárok teljes díszben, szabadon, büszkén osztották az áldást a jeruzsálemi Templom terén. Itt meg ez az egyetlen szegény „kohén” is, aki ünnepkor duchán-áldást énekel kis zsinagógánkban, mélyen beburkolja a fejét és egész felső testét a taliszba és még így sem szabad reánézni, „különben megvakul a szem” — mondták. Csak lopva, titokban kockáztattunk egy-egy félpillantást feléje és csodák-csodája, semmi baj. Csak kissé kijózanított a rongyos taliszban furcsán hadonászó, énekelve áldó „főpap” figurája. „És bűneink miatt számüzettünk a mi földünkről”, imádkoztuk fájdalmasan minden Ujhold és minden ünnep muszafjában. Akkor bizony imádkozni lehetett az utcán is és bárhol. „A munkás imádkozhat a fa tetején, az épülő fal tetején.” Próbálják ezt megtenni most, amikor az imaházba is köveket dobálnak be a parasztyerekek! És az Áldások misnájában tanultuk: „Ha valaki imádkozik, még ha a király köszönti is, akkor sem szabad félbeszakítani.” És a Rásiban ott a magyarázat: *Zsidó királyról* van szó, de pogány királynál félbe kell szakítani, nehogy megölje!” — De hol a zsidó király? Rabbi Simon azt mondja: Izrael fiai mind királyfiak.” Mikor volt még zsidó király? . . .

XII.

Tavaszi áradás az alsó patakban. — Purimi rajzok és kereplők. — Pászkasütés a chéderben. — Apám a kemence előtt. — „A ház és az emelet.” — „Honnan él a zöltség?” — Talmudvizsga Dávid király palotájában. — Sátor király elismerése. — A „Szijem”-ünnep. — „Dicsőség rajtad ó Ház és Emelet, hadd záruljon be a Középső Kapu.”

A megáradt alsó patak hátán nehéz jégtáblák usztak és sűrűn odaverődtek a porhanyós parthoz, magukkal sodorva egy-egy darab fekete földet, a falusi nép nagy ijedelmére. Az alsó partot kimosta az árvíz egészen a kutig, a vályu is elúszott már, a tehenek a kiöntött öbölből csillapítják szomjúságukat, meg-megbotlanak s majdnem belecsuszna a vízbe. A chéderbe csak kerülővel lehetett eljutni, a felső kis patak mentén, amely a malomhoz vezetett és egyben ellátta vízzel a „mikvet” is. Ez az út kicsit körülményes volt, sáron és pocsolyán át vezetett és nekünk apróságoknak is le kellett hajolnunk a keskeny ösvényen, hogy a kerítések tövisei meg ne sebezék az arcunkat. Mégis örültünk ennek a tavaszi zajlásnak, amelyből a közeledő szabadság szelét éreztük. A hosszú tél után, amelyet egyetlen ünnep sem szakított meg, hiszen chanukakor is csak egy délutáni

szünetet kaptunk, végre eljött a nyári vakációk előfutárja, a Purim.

Ilyenkor már túl voltunk a nagy téli tanulásokon és virrasztásokon és jól esett egy kis pihenés, egy kis fellélegzés. Purim előtt néhány héttel már foglalkozni lehetett a „misenechnesz” festéssel, ezekkel a pompás purimi fali táblákkal, amelyekre Hámán és Mordechái históriáját pingáltuk eleven gyermeki fantáziával. „Misenichnasz adar marbin beszímcha”. Mikor Ádár hava belép, sűríteni kell a vigadást. És mi is kezdtük a sűrítést. Első sorban a fali festménnyel. Teleraajzoltuk mulatságos purimi jelenetekkel. És szinte versenypályázat volt köztünk, ki tudja szebben megörökíteni a misenecheszen azt a legendás képet, amikor Ahasvér király parancsára Hámán végigvezeti Susán utcáin a fejedelem lovára ültetett Mordechájt, Hámán leánya pedig abban a hiszemben, hogy a zsidó vezeti a lovat, leönti az emeletről egy edény tartalmával, amely aztán az apját szennyezi be. És Hámán tiz felakasztott fiának megrajzolása sem csekély feladat. Majd meg a zenebonához szükséges kerepelőket készítettük, hogy legyen mivel kísérni a gonosz Hámán nevét a templomban a Megilla olvasásakor. Amikor nem elég a padló dobogós surolása a lábakkal, a padok és pulpitusok verése a fakalapácsokkal, mintha magát a gonosz Hámánt ütnék, hanem okvetlenül bele kell szólnia a macskazenébe minél több fülsiketítő kereplőnek is, lehetőleg minden gyermeknek egy a jobb és egy a bal kezében. A Purim a multság szent ünnepe. „Amit Purimra

gyűjtöttek a szegényeknek — tanultuk a „Középső Kapu”-ban — azt csakis Purimkor szabad elfogyasztani. Nem baj, ha túlsok is. Venni kell borjukat, levágni és megenni. Sőt Rabbi Eliezer szerint a szegényember a Purimra kapott pénzből még szandál-szijat sem vehet magának. Mert ez a Purim megrablása volna. És a vigalomhoz szükség volt reánk gyerekekre is. Mi voltunk a statiszták a nagyok Purimspieljénél, melynek versekben pergő szövegét mindig az én apám írta, mint a falu poétája. Még ő sem gondol már ilyenkor a tanulásra a szinpadi sikerek purimi premierjén. És bárhogy tetszett nekünk a „Középső Kapu” sok gyönyörű legendája és tanulsága, mégis csak szivesebben hordtuk szét a slachmóneszt, a fehér szalvétába burkolt kis purimi ajándékokat, ami után még pár garas „slachmóneszgeld” is járt nekünk apró kihordóknak. És szívesen vittük a farsangi „slachmóneszt” a falu parasztjainak is, akik ha nem is küldhettek viszont semmit, örömmel fogadták a jó diós kindlit és prominclis süteményt. Ilyenkor a parasztgyerekek sem incselkedtek a „zsidó bilidő, van-e benned kis csikó” nótájával. És a kövér Anci néni se ijesztget az ollóval, hogy „Jószli, gyere ide, levágom a peklidet.” Purim után pedig kezdték kiűriteni a chédert, kell a helyiség a maceszsütéshez, melyben szintén nemcsak a felnőtteknek, hanem nekünk gyerekeknek is jutott jelentős szerep. Előre örültünk, hogy segíthetünk majd mi is a páskasütésnél. Vízet önteni a tésztába, gallyakat rakni a fűtő elé, vagy a kész laskát, ahogy a maceszt Patán

nevezték, odavinni a lyukasztóhoz, meg a kemencéhez. Tanulásról ilyenkor már szó sem lehetett. Folyik a készülődés Pészachra. A hosszú asztalt, amelyen mi chédergyerekek Bovo-Mecio talmudtraktátusát teregettük ki egész télen át, most felnőttek veszik körül, a község tagjai, akik frissen gyalult deszkákon keletlen tésztát gyurnak és nyujtanak, ájtatos zsol-tárokat dalolva. Büszkén sűrögtünk-forogtunk közöttük és úgy éreztük, mintha az a sok „nagy ember” a mi vendégünk volna és tulajdonképpen mi vagyunk a házigazdák. Hiszen a mi szobánkat foglalták el. Nem is haragudtunk érte. Vékony hangunkkal mi is segítettük a mélyzengésű dallamokat. Daloltunk mint a kis madarak, mik a chéder udvarán a nagy diófa száraz ágain sipogtak, köszöntve a közeledő tavaszt.

Engem különös büszkeséggel töltött el, hogy a kemence előtt az én apám ült és a kilobbanó lángok fénye valami különös csillogást adott a szemeinek, a homlokának, a szakállának, egész arcának. Úgy éreztem valahogy, hogy ő tölti be itt a legveszedelmesebb helyet, kinyújtott karral, vékony faruddal belenyul a tűzes kemence mélyébe, beteszi, leteszi, megforgatja, megpaskolja, felkapja, kiveszi a páskákat és én minden mozdulatát úgy megcsodáltam, mint a kaldeusok tűzes kemencéjéből kimenekült Ábrahámnak bibliai csodáját. Amellett apám egy pillantással átfogott mindent s harsány hangon dirigálta a többi „bálbósz” munkáját is, — mély haragra gyuladva, ha valamit nem talált rendben.

Csak itt-ott szünetelt a laskasütés egy-két napra. Ilyenkor becitált bennünket a mester, hogy idejében befejezzük az utolsó szakaszt, hogy a *Középső Kapu*-t még Pészach előtt lezárhassuk. Már csak egy fejezet van hátra; nem valami túlságosan érdekes. „A ház és az emelet.” Így hangzik a tizedik szakasz címe. És szól a misna: „Ha megrongálódott az emelet és a ház ura nem akarja megjavíttatni, az emelet lakója leköltözhet a ház urához a földszintes lakásba és ott lakhatik, amíg meg nem igazítja neki az emeletet.” Mit érdekelt bennünket ez a jogi kérdés a háziurrol és a lakóról, amikor künt sütött a nap, fent és lent zugott a kis patak és a nagy patak s mi inkább fürödni szerettünk volna, ha hideg is még a víz, meg a levegő. Hiszen mire eljön a nyár és a víz felmelegszik, a nagy patak is már annyira lepad, hogy csak bokáig ér és csak apró halat és rákot lehet benne fogni, a kis patakból pedig annyi vizet se lehet kipréselni, hogy a melléje épített kis „mikve” medencéjét megtöltse.

No de „a ház és az emelet” szerencsére nagyon kicsiny. Alig öt „oszlop” az egész szakasz. Alig fogtunk bele, már ott a vége. „Szólott Rabbi Jochanán: Három helyen tanította nekünk Rabbi Jehuda: nem szabad, hogy az ember hasznót csináljon magának másnak a pénzéből.” És mindjárt itt az utolsó misna pompás vitájával: Ha két gazda kertje van egymás fölött és zöldség nő közöttük (a függőleges oldalon, a két kert magassági fekvése közt — magyarázza Rási). Rabbi Meir mondja: a zöldség a felsőé (mert az ő földjében nő — magyarázza Rási). Rabbi

Jehuda mondja: az alsóé (mert az ő levegőjében nő — magyarázza Rási.) Szólott Rabbi Meir: Hiszen ha a felső lehordja az ő földjét, nincs többé zöldség. Felelt Rabbi Jehuda: Ha az alsó fel akarná tölteni az ő földjét, szintén nem volna zöldség! Szólott Rabbi Meir: Minthogy mindketten elvehetnék egymás elől, nézzük, honnan táplálkozik ez a zöldség (nemde a földből, az pedig a felsőé — magyarázza Rási.) Szólott Rabbi Simon: Ameddig a felső ki tudja nyujtani a kezét és leszedni, addig az övé, a többi az alsóé." Rabbi Meir utolsó mondását gyakran alkalmazta ránk már azelőtt is Reb Sólem mester, ha egy-egy felelet balul ütött ki. „*Honnan él ez a zöldség?*” Most tudtuk csak meg az eredetét és az igazi értelmét. S mindennek fölött örültünk a befejezésnek, mely szerint Rabbi Simeon véleményét elmondották Sátor királynak és ez nagyon megdicsérte, mondván: „Tolmácsolják elismerésünket Rabbi Simonnak.”

Bizonyos, hogy a „Bovo-Mecio” traktátusának számunkra szebb befejezést adni nem lehetett volna. Egy király elismerését fejezi ki a talmudistának! — Valahogy úgy éreztük, mintha ez az elismerés megkoronázná a mi téli tanulásunkat is, amely végre meghozta a maga gyümölcsét. Szó sincs róla, volt nekünk részünk elismerésben egész éven át is. Szombaton délután, mikor összegyűltek nálunk úgy mincha előtt a gyerekek is, az apák is egy kis „szombati gyümölcs”-re és kezdődött a rögtönzött vizsga. „Jaszele, hozd ide a gemóret!” „Mit tanultatok ezen a héten?” És ki nyílt a „Középső Kapu” és zengtek a szavak és dalol-

tak a kérdések és énekeltek a feleletek és boldog atyai és anyai mosolyok még édesebbé tették a fűgét, a datolyát és a mazsolát. De amikor Sábör királyhoz értünk, egy pillanatra elképzeltünk egy ilyen vizsgát a királyi palotában. Fönt az aranytrónuson bíborpalástban maga Dávid király, körülé teljes díszben az ország nagyjai, Júda vénei és mi chéderyerekek, felcsapjuk a nagy talmudfoliánsokat és várunk. Az asztalon arany tálcákon friss szentföldi gyümölcsök és méznél édesebb édességek. „Halljuk hát” — int a király és mi egyszerre rázendítünk a csodás talmudénekekre: „Szól a Misna” — „kérdi a Gemóre” — „Vettanne tüne . . .” És daloljuk és magyarázzuk a héber szavakat a csodálatos csillárok alatt a tündöklő palotában. És Dávid király leszáll a trónusról és homlokon csókol: „Fiam, ezt jól mondottad . . . Elismerésünket fejezzük ki néked . . .”

A perzsa Sábör királyról már előbb is sokat hallottunk a „Középső Kapu” mögött. Olvastuk róla, hogy nagyon jószívű volt, hogy nagyon szerette a zsidókat és különösen a bölcseket. Hogy a perzsa zsidók sok pénzt adtak neki, amit ő a szegény perzsák között osztott szét. A Rásiból tudtuk azt is, hogy jártas volt a zsidó tanokban és olykor vitába bocsátkozott a talmudistákkal, akiket vendégül látott. És a Toszafothban olvastuk, hogy olyan előzékeny volt zsidó vendégeivel szemben Sábör király, hogy csak azzal kínálta meg őket, mit tilalom-megszegés nélkül ehettek nála. Amikor pedig esztrogot és gránátalmát vágott fel vendége Rabbi Jehúda számára, a

kést előbb tizszer a kemény földbe dugta, hogy jól lesurulódjék, ahogy ezt otthon is gyakran láttuk, amikor a tejes késsel véletlenül valami husosba vág-tak és anyám gyorsan belemártotta a nyeléig az ud-var kavicsos talajába, hogy visszakapja megsértett rituálitását.

Hogy egy király barátságot tart fön­n zsidó tudósokkal, azt cseppet sem tartottam leereszkedés-nek. Miért ne tenné? Melyik királynak ősbibb a ne-messége, mint Izrael fiaié? Szabad rózsavirágot préselni szombaton — tanultuk, — hogy az olajjal illatosítsuk magunkat. De hiszen rózsao­lajjal csak a királyfiak kenik magukat? veti közbe a kérdés. Izrael fiai mind királyfiak! — szól a felelet — amit már másutt is nem egyszer hallottunk. Sőt tudtuk, hogy maguk a bölcsek között akárhányan csakugyan való-sággal fejedelmek voltak. „Rabbi Jehúda istállómes-tere — olvastuk a Munkások fejezetében — gazda-gabb volt Sátor királynál.” Ez a Rabbi Jehúda pedig csak késői sarjadéka volt Dávid királynak, aki mellett minden pogány fejedelem csak olyan lehetett, mint a törpe az óriás mellett. Sátor király csak vendégül látta a zsidó bölcseket, Dávid király pedig maga is zsidó bölcs volt. Együtt ült és tanult a tudósokkal Tórát és Talmudot. Én legalább úgy képzeltem. Ahogy a pészachi Hagadából ismertük a képét. Hosszú sza-kállás bölcs, aki tanul és imádkozik, lantot penget, de kardot is forgat. Csak ebben különbözik édes apámtól vagy más zsidó bölcstől, aki nem király, de mégis az, mert a legszebb koronát viseli, a Tóra ko-

ronáját . . . Gyerekkorában bizonyára Dávid király is chéderbe járt egész télen át, tavasszal meg kiment a gileádi hegyek közé a pásztorfurulyájával nyáját legeltetni . . . Milyen szép is így az élet! . . .

Peszach előtt az utolsó napon, a reggeli ima után összegyűjtött bennünket a melammed a „Szijem”-re, a „Középső Kapu” bezárására. A „szijem” mélyebb értelmével mindnyájan tisztában voltunk. Hiszen mit jelent a *Peszach*? — tanultuk a Hagadában — Átugrást! Mert midőn Isten átvonult Egyiptomon és megölte minden elsőszülöttjét, Izrael házeit átugrotta. Azóta mindig fellángol az Ur haragja, amiért ártatlanoknak is kellett lakolniok. És Izrael elsőszülöttjeinek ezen a napon böjttel és Tóratanulással kell maguk felé fordítaniok az égi irgalom mérlegét. Viszont mindig akadnak, akik véletlenül vagy célzatosan erre a napra befejeznek egy talmudtraktátust és akkor itt a Szijem-ünnep és ünnepkor nincs böjt. Ezuttal a mi mesterünk vágta ki a rezet a tanítványaival. Néhány elsőszülött volt közöttünk is és ha mi apróságok fel is voltunk mentve a böjtölés alól, mégis büszkébbek voltunk erre a böjtölésre, mint amikor Jomkipurkor fűszerszeges birsalmával a kezünkben kivirtuskodtuk a böjtölést legalább délig. Áhitattal sorakoztunk a mester körül és együtt raktuk le vele. „A Ház és az emelet” utolsó tégláit. És úgy éreztük, mi most az egész község számára építettünk. Aztán mint akik nagy és hatalmas palotát emeltek, megindult szívvel, gyöngéd szeretettel, a minden Talmudtraktátus végén olvasható régi szent imával vettünk búcsút művünktől.

És együtt fohászkodtunk a nagyokkal himbálózva és énekelve:

„Dicsőség rajtad ó „Ház és Emlet”, hadd záruljon be a „Középső Kapu!”

„Dicsőségünk rajtad „Bovo-Mecio” és dicsőséged rajtunk; emlékünök veled „Bovo-Mecio” és emléked velünk, hogy el ne feledj minket „Bovo-Mecio” és mi sem feledjünk téged, sem ezen a világon, sem a jövő világon! . . .

„Oh tedd édessé, mi Urunk Istenünk a te Tórád szavait a mi szánkban és néped Izrael szájában és legyünk mindnyájan, mi és ivadékaink és néped izrael házának ivadékai mind ismerői a te Nevednek és tanulóí a te tanodnak. Ellenségeimnél bölcsebbé teszen a te szent tanításod, mert örökké velem van.”

„Legyen a te akaratod Uram, Istenem, hogy amint segítettél befejezni a „Középső Kapu” könyvét, úgy segíts engem megkezdeni s befejezni más könyveket is, tanulni és tanítani, megóvni és teljesíteni szent tanaidat szeretettel, hogy ne távozzék a tan számból és gyermekeim és gyermekeim gyermekei szájából mindörökké. És teljesedjék rajtam: jártadban vezet téged, fektedben őriz téged és fölébredve társalog veled, hosszú élet a jobbában, gazdagság és dicsőség a balján, az Ur erőt ad népének, az Ur megáldja népét békével.”

TARTALOM

	Oldal
I.	
Az Első Kapu és a Középső Kapu. — „Ketten fognak egy ruhát.“ — „Feküdjön, míg Elijáhu próféta eljön.“ — A messiás. — Talmudszellőzés az udvaron. — „Izráel gyermekei mind királyfiak.“	7
II.	
Ut a patakon keresztül. — A kis bolt kincsei. — A patai „Berlitz-módszer“. — A chéder és az elemi. — A négyéves tanuló. — Frádele halála. — Levágott csirke a zsidó temetőben. — Forradalom a faluban. — „Snájim ochazin betalisz.“ — „Zsidó-bilidó, van-e benned kis csikó.“	13
III.	
A Talmud melódija. — „Vetanne-tüne.“ — Kamat és „kamatpor“. — A parasztok váltói. — Nábobok a Talmudban. — Az elvarázsolt királyfiak. — Rabbi Pinchász ben Jair számára. — Csodák a Középső Kapu mögött. — Az Uristen mosolyog.	24
IV.	
A „Bicher“ és a „Szfórim“. — Könyvek és Szentkönyvek. — Mesék új birodalma. — Az „ajrachok.“ — A világ 36 szentje. — A falusi bolt hieroglifái. — Rothschild és az apám. — Mire tanítottak. — „Rabló mese“ a Középső Kapuban.	32
V.	
A Talmud keskeny és széles folyója. — Viaskodás farkasokkal, oroszlanokkal. — Emberfölötti asszonyok. — Ádám könyve. — Ünnepi zárándokok Jeruzsálemben. — Csúfnevek a faluban. — A félszemű Reb Azriele. — Rabbi bar Nachmáni égbemenetele. — A földi és az égi chéder.	42

VI.

A titokzatos erdész. — „Tatta-ratta-város-lakos-sajna.“ — Dobolás a Várhegy alatt. — „A szácsiek jönnek.“ — A templomi „pótlék“. — Begyűrések a földi és az égi lajstromban. — Az erdész szombatszegése. — A jó ember, aki „semmit se tart“. — Erdészék Ilonkája. — Zsidó szövetség az elemiben. 54

VII.

Az erdész vágatni küld. — „Aki iparosokat fogad.“ — Mikve-építés a faluban. — Fürdés a malomkerék fölött. — Nagyünnepek Gyöngyöspatán. — A biciklis Szentföld-utazó. — „A király ül fölemelt magasztos trónusán.“ — Az erdész taliszban. — Kis és nagy Jom-Kipur. — A kakas és az Ember fiai. — A Sátán elűzése. — Áldozás Jeruzsálemben. — A Nagyok játéka. — A Tóra ünnepe. ... 64

VIII.

Visszatérés a Középső Kapuhoz. — Rabbi Jehuda és a bol-tosok. — Mit szabad és mit nem. — A jószívű bölcsék. — „Ki viszi el a maga részét az Éden kertjéből?“ — Elijáhu felkelti az ősatyákat. — Rabbi Chijja és a mi mesterünk. 76

IX.

A „Munkások“ szakasza. — „Szocialista“ tanok a Talmud-ban. — Ábrahám, Izsák és Jákób ivadéka a szállótaposó-kádban. — Tejes gödölye a vendégeknek. — A tulajdonos lelke és a munkás lelke ... 83

X.

A legszebb legenda. — Tizenhárom évig a barlangban. — Rabbi Eledzár hívja a szenvedéseket. — A halott szent ítélet-hirdetése. — „Minden áldás az asszonyért jön.“ — Nőrablás a Középső Kapuban. — „Négyszáz, azaz nyolcszáz, vagy négyszáz, azaz kétszáz?“ — Rabbi és a borju. ... 90

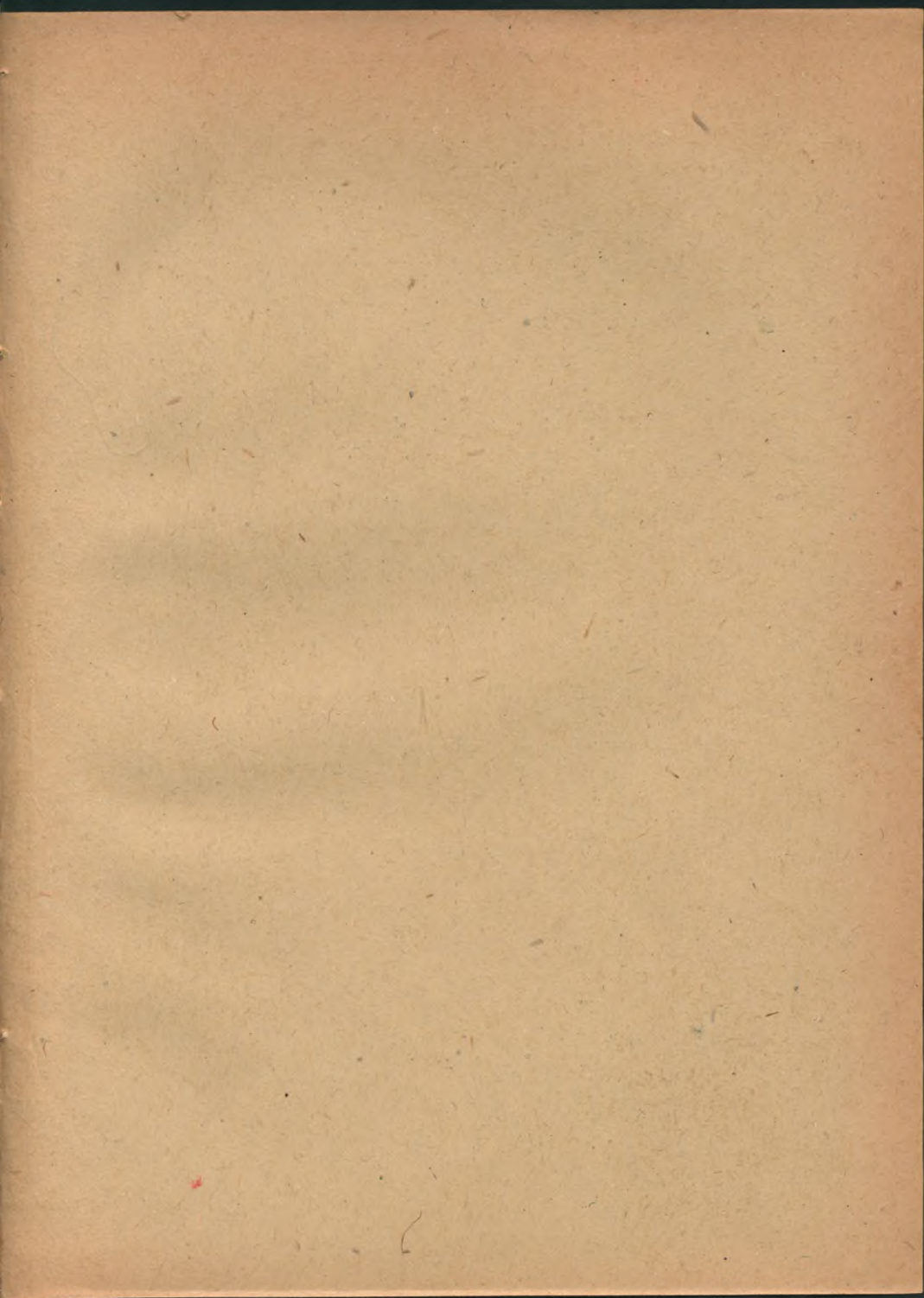
XI.

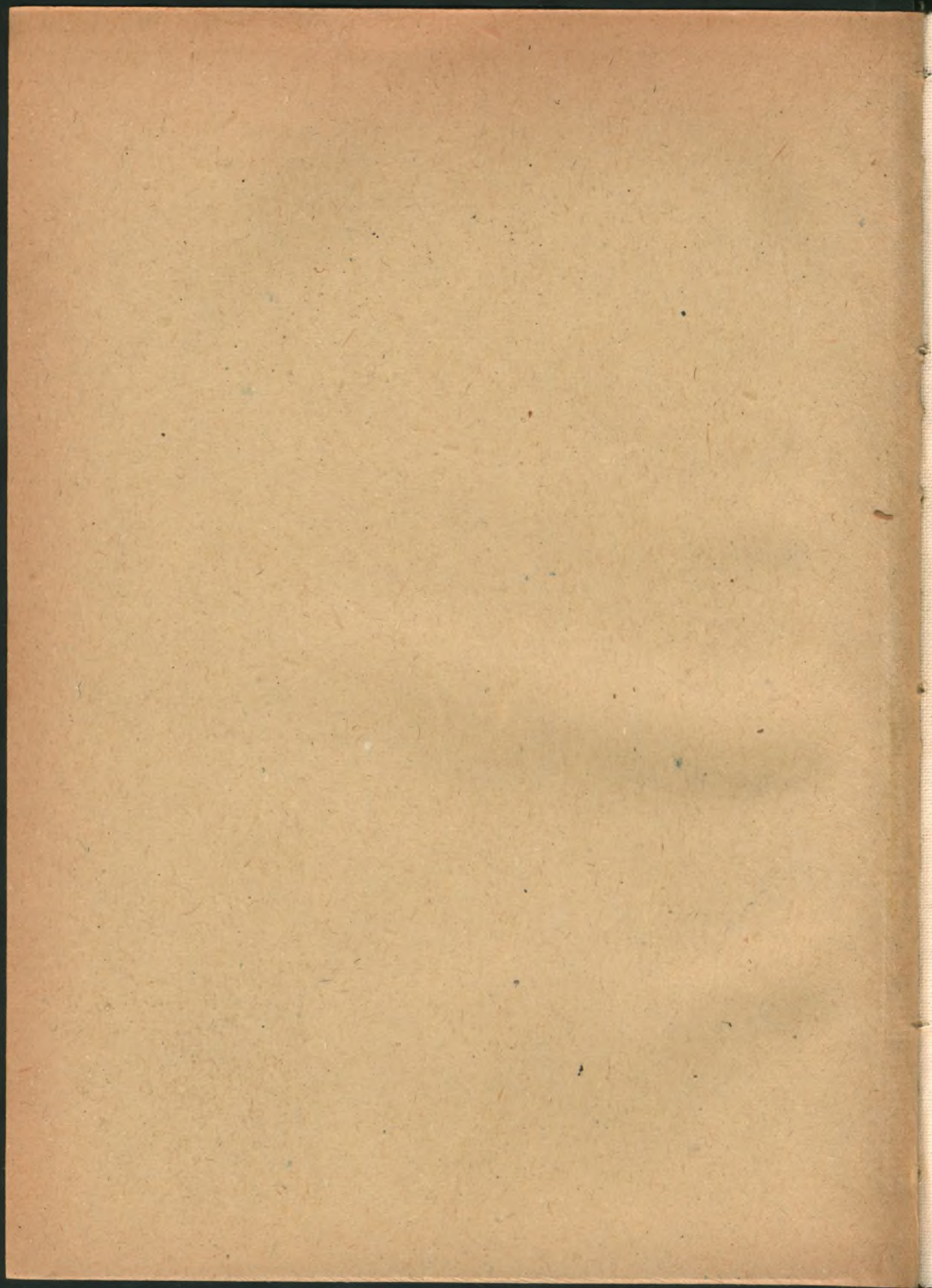
Humor a Középső Kapuban. — A kövér tanaiták. — Elefántot visznek át a tű fokán! — A furfangos öreg teherhordó. — „Hogyan csinálhat ez üzletet másnak a tehenével?” — Követválasztás Patán. — Puskaropogás a levegőben. — Vérnyomok a havon. — A lovak patái alatt. — „Életmentés” az erdészéknél. — A trágyahordó teflinje. — Még ha kirdly köszönti is... 99

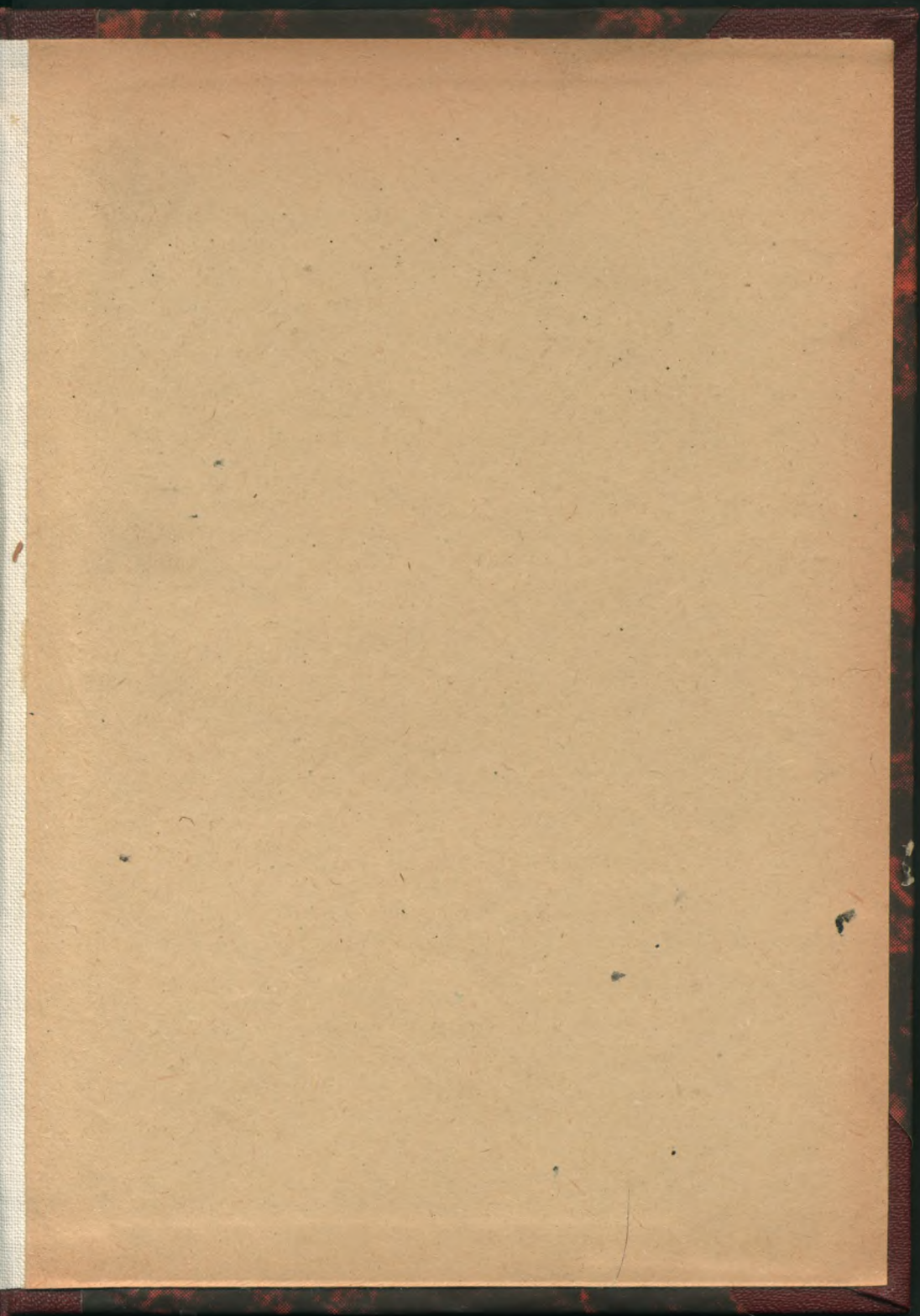
XII.

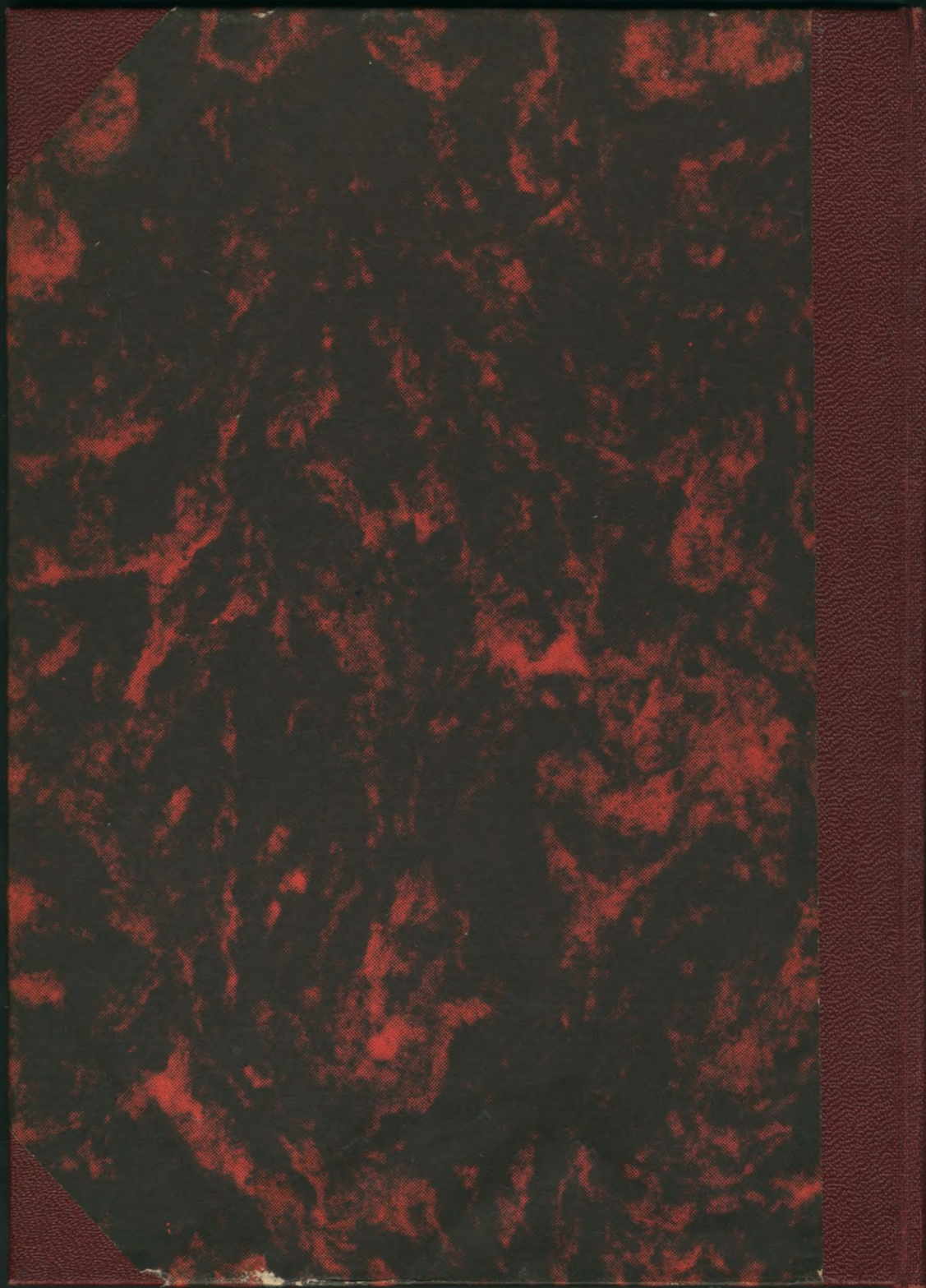
Tavaszi áradás az alsó patakban. — Purimi rajzok és kereplők. — Pászkasütés a chéderben. — Apám a kemence előtt. — „A ház és az emelet.” — „Honnan él a zöldség?” — Talmudvizsga Dávid kirdly palotájában. — Sátor kirdly elismerése. — A „Szijem”-ünnep. — „Dicsőség rajtad ó Ház és Emelet, hadd záruljon be a Középső Kapu. 108











Pataki: A középső kapu

310056